

Perspectief

Eigen dynamiek in teelten Weleda • In Memoriam Willy Schilthuis en Klaas de Boer •
Bezinning op onze relatie met landbouwhuisdieren • Phytophthora oersterk

2002 ^{juni}
^{juli} N° 3/4
^{aug.}

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Elke week een tas vol biologische kwaliteit

Duurzaam
bruggen bouwen
tussen
dynamische
boeren
&
betrokken
consumenten

www.odin.nl of bel: 0345-575154

GROENTE-ABONNEMENT

Dynamisch Perspectief

2-maandelijks uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

Bestuur:

Jan Saal, voorzitter
Gerard Brinks, vice-voorzitter
Jos Kok, penningmeester
Michael Veltman, secretaris
Ton Baars
Maria van Boxtel
Peter Nieuwenhuysse
Stijn van Wely

Lidmaatschap van de BD-Vereniging:

€ 25,-/jaar, uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar,
donateur (geen ledentijdschrift) € 20,-/jaar.
Leden woonachtig in het buitenland:
€ 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa),

Een lidmaatschap wordt stilzwijgend voor de duur van 1 jaar verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Redactie en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichslaan 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie:

Maaïke Boschloo, Bruno van der Dussen,
Corrian Hukema, Jola Meijer

Sluitingsdatum kopij:

Aanlevering kopij sept/okt-nummer:
tot 1 augustus 2002
Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg,
tel. 075-6873159;
Kopij op diskette (minimaal WPS.1 of Word 97) of via
e-mail: Bruno.vander.Dussen@12move.nl

Vormgeving:

Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

De BD-Vereniging is houdster van het merk DEMETER

Copyright

Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en dit duidelijk wordt vermeld.

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Vooraf

“Maar ja, die preparaten hè, dat ligt niet simpel. Voor Duitsland is het zonneklaar, zonder preparaten geen Demeter”, zegt Jos Pelgröm na zijn bezoek aan de Duitse Demeterbund waar hij met een vertegenwoordiging van de BD-Vereniging over de internationale Demeterrichtlijnen sprak. Meer hierover in Demeter wereldwijd.

In de rondzendbrief nr. 77 werd al een aanwijzing gegeven op het volgend jaarthema: Dieren in nood. In dit nummer staat één dier centraal die in de Landbouwcursus prominent aan de orde komt: de koe. In het volgend nummer de regenworm. Twee totaal verschillende dieren, maar ook totaal verschillende bijdragen.

De komende zomer zullen heel wat boeren (van gangbaar tot biologisch-dynamisch) met angst en beven de ontwikkelingen in hun aardappelveld gadeslaan. Komt hij of komt hij niet? De Phytophthora. Een gevaarlijke, steeds agressievere schimmel die bij vochtig weer de aardappelplant aantast. Talloze oplossingen worden hiervoor bedacht. Ook via energetische oefeningen. Coen ter Berg en Hans Andeweg doen hier verslag van. Uiteindelijk gaat het om een samenhang tussen mens en natuur. Hoe dat bij Weleda wordt nagestreefd, vertelt Meindert Plattje, tuinder op het bedrijf.

In dit nummer een kort verslag van een druk bezochte jaarvergadering. En ten slotte: ook in de wetenschap treft men zondaars. Ellen Winkel van Platform Biologica weet daar wel raad mee.

Weleda: samenhang tussen mens en natuur

Het telen van geneeskruiden is anders

Dieren in nood

door onze verhouding tot hen

Phytophthora

Komt ie of komt ie niet?

INHOUD

Dynamisch Portret: Weleda	2
Nieuwe voorzitter en bestuursleden	5
De oogst van regio's bijeenkomsten	
Van het land...	10
BD-consumenten willen de boer op	11
Demeter internationaal	12
In Memoriam: Willy Schilthuis	15
In Memoriam: Klaas de Boer	19
Dieren in nood	23
Phytophthora	29
De planeten	34
Moestuin	36
Perspectief	37
Agenda	43

‘Planten uit een schraal milieu moeten in een schraal milieu blijven’

Marieke de Vrij: ‘Dieren verliezen hun argeeloosheid en hun natuurlijke lankmoedigheid’

Agressieve ziekte ongevoelig voor positieve aandacht

Foto's: Weleda

Biologisch-dynamische verzorging en genezing

Weleda: samenhang tussen mens en natuur

Jola Meijer en Bruno van der Dussen

Weleda, producent van geneesmiddelen en verzorgingsproducten - ontwikkeld vanuit de antroposofie - is de laatste jaren enorm gegroeid.

Ruim acht jaar geleden nam directeur Matthieu van den Hoogenband (thans lid van de raad van Commissarissen van Weleda Nederland) de leiding over. Het oude familiebedrijf werd in eerste instantie omgezet in een BV, enige tijd later in een NV. Sinds zeven jaar heeft Weleda een riant bedrijfspand in Zoetermeer; zeer efficiënt met een goed geoutilleerde tuin.

Meindert Plattje is tuinder op het bedrijf.

Op het winderige station van Zoetermeer worden we afgehaald door Meindert Plattje. De tocht voert door een uitgestrekt industriegebied in Zoetermeer-Oost. Uiteindelijk doemt het imposante gebouw van Weleda op. Onder de indruk hiervan, bekruipt ons het gevoel dat ook achter de naam Weleda meer moet zitten, dan alleen maar een mooi klinkende naam.

“Inderdaad”, zegt Meindert, “Weleda of Vèlléda betekent veelwetende, zij die een schat aan wijsheid bezit. Ze was een geneeskundige priesteres en een bekende historische persoonlijkheid die leefde aan het begin van het christelijke tijdperk.

Weleda leefde vlak bij het beroemde heiligdom Externsteine op de oevers van de rivier Lippe in Duitsland. Hoewel ze bekend was als genezend priesteres, werd ze ook vereerd als profetes. Velen kwamen van ver om haar hulp en advies. Haar zegen werd gezocht voor contracten en overeenkomsten; ze werd zelfs gevraagd om te bemiddelen bij geschillen. Zij was een ingewijde in de geneeskunst en kende de band tussen de mens en de hem omringende natuur. Deze samenhang tussen mens en natuur vormt de basis waarop Weleda geneesmiddelen en verzorgingsproducten maakt.

De Weleda waarnaar ons bedrijf is genoemd, was de laatste van velen die deze naam droegen. Nog vroeger was de naam Weleda een titel van voornaamheid. Net zoals de naam Caesar, aanvankelijk aanduiding van een machtig leider, werd Weleda pas later een persoonlijke naam.”

We zijn benieuwd of die samenhang tussen mens en natuur ook terug te vinden is in de bedrijfsfilosofie van Weleda. “Absoluut”, zegt Meindert, “de bedrijfsfilosofie is op alle mogelijke manieren gericht op openheid, vandaag de dag. Laten zien waar je mee bezig bent en de interesse van mensen wekken voor de producten die allemaal van natuurlijke oorsprong zijn. De omzet is sinds die tijd dan ook met sprongen omhoog geschoten. Allereerst waren dat de verzorgingsmiddelen, zoals crèmes, tandpasta, zeep en dergelijke. Nu zijn we bezig om te bezien of dat ook met de zelfzorggeneesmiddelen kan.

Onze marketingstrategie is om niet alleen maar kant en klare producten te tonen, maar te laten zien dat bij ieder product een omgeving hoort, een beleving waar de mensen op aangesproken worden. Dat totaalbeeld maakt het kennelijk zo aantrekkelijk.

Ook de inhoud van de Weleda-berichten veranderde. In deze berichten vertellen we elke keer hoe we met de producten bezig zijn.”

Meindert denkt dat het voor Weleda makkelijker is om zich te profileren, dan voor de BD in het algemeen. “Wij houden ons meer bezig met luxe goederen. Dat is de laatste jaren een trend; het mág luxueus zijn. We willen ons zo blijven profileren en niet kwantiteitgericht zijn zoals goedkope merken doen.”

Maar BD is in Nederland toch eigenlijk ook een soort luxe artikel, vragen

wij ons af. “In zekere zin wel”, beaamt Meindert, “maar Nederlanders kennende, is voedsel altijd min of meer een sluitpost, iets dat je nu eenmaal als dagelijkse behoeften nodig hebt. Dat moet goedkoop zijn.”

Meindert volgde twintig jaar geleden de opleiding op Warmonderhof in Kerk-Avezaath. Daarna werkte hij een aantal jaar bij verschillende land- en tuinbouwbedrijven. “Ik vervulde in die tijd allemaal tijdelijke baantjes, een redelijk inkomen verwerven was lastig. Ik ben toen weer gaan studeren aan de Hogere Landbouwschool te Dronten en uiteindelijk, nu zeven jaar geleden, hier bij Weleda terechtgekomen”.

Sier- en productietuin

Aan de achterzijde van het bedrijfsgebouw ligt een 1/2 ha. siertuin met een terras grenzend aan de kantine, een vijverpartij en een sierlijke perkindeling met buxushagen en schelpenpaadjes.

Deze tuin heeft een grote variëteit aan kruidachtige gewassen, afgewisseld met een enkele heester zoals de hazelaarstruiken, een beukenhaag, haagbeuken en de vlier, groepjes coniferen en een hoekje met een aantal halfstam fruitbomen begroeid met jonge maretakken. In de tuin zijn verschillende milieus gecreëerd en is een zo groot mogelijke diversiteit op een kleine oppervlakte nagestreefd.

De grote oogst van kruiden komt van rijenteelten op bedden, op een perceel aangrenzend aan de siertuin en aan de overzijde van de poldervaart. Voor de opkweek en de teelt van enkele bijzondere planten zoals o.a. de zonnedaauw, is een kleine kas beschikbaar. Natuurlijk is er een compostplaats, omzoomd en beschaduwde door berken, bramen, struiken en hop.

Meindert vertelt hoe de tuinen en planten worden gebruikt: “Toen ik hier kwam was de structuur van de siertuin al bepaald, maar al het overige heb ik indertijd zelf mee helpen ontwikkelen. In het begin was het kweken van de kruiden echt experimenteren. Ik had daar niet zoveel ervaring mee. De zware kleigrond hier is eigenlijk niet zo geschikt voor kruidenteelt en ook ons klimaat is er niet erg gunstig voor. Toch gaat het steeds beter met de productie.

Wij kweken hier alleen planten voor de medicinale producten, bijvoorbeeld hartgespan, penningkruid, ezelsdistel, wolfskers, artisjok, sint-janskruid, gulden sleutelbloem en dergelijke.

Enkele planten waar maar kleine hoeveelheden – één à twee kilo – van nodig zijn voor medicinale producten, staan in de siertuin. Toch levert dat heel wat flesjes medicijnen op, want in de homeopathie (bijvoorbeeld VSM) zijn vanwege het verdunnen maar heel weinig grondstoffen nodig; hoe hoger de verdunning hoe minder grondstoffen gebruikt worden. Dit in tegenstelling tot de fytotherapeutische middelen (bijvoorbeeld Biohorma), wat echt plantaardige producten zijn.

Weleda kent beide bereidingsmethoden voor haar geneesmiddelen. Calendulazalf bijvoorbeeld, bestaat voor twintig procent uit het plantenex-

tract. Dat is eigenlijk een fytotherapeuticum. Bij de kalkvoedingszouten is daarentegen weer sprake van verdunning.

Daarnaast zijn er nog de typisch antroposofische middelen die onder de naam ‘doron’ op de markt zijn. (Cardiodoron, Dermatodoron, Menodoron en dergelijke)”.

Biologisch

“De meeste medicinale planten in Nederland worden in principe op biologische wijze geteeld, ook die van VSM en Biohorma. Wij gaan met de biologisch-dynamische methode nog een stapje verder, wat zichtbaar wordt aan het preparatengebruik en de compostbereiding. We hebben hier geen vaste vruchtwisseling, doordat per jaar de soorten teelten sterk verschillen. Wel houden we rekening met de bemestingstoestand van de bodem en de voedselbehoefte van de planten en letten erop dat planten van dezelfde familie niet te snel achter elkaar op hetzelfde bed geteeld worden. Dat risico is bij ons ook niet zo groot, omdat weinig teelten tot dezelfde familie behoren.

Zelf vind ik het preparatengebruik voor medicinale kruiden anders dan voor voedingsgewassen. Bij voedingsproducten ligt de nadruk altijd op één aspect van de plant, zoals blad, wortel, bloem of vrucht. Dat plantendeel is dan meestal ook sterk ontwikkeld. Bij onze kruiden is dit minder het geval. Daar gaat het vaak om de gehele plant. Dit roept de vraag op hoe je dan moet omgaan met de preparaten in relatie tot de aanwijzingen in de kosmosagenda. Daar ben ik dan ook nog niet uit. Met mijn coach in het begeleidingsproject is dat dan ook regelmatig onderwerp van gesprek geweest. Het spuiten van preparaten doe ik eigenlijk gevoelsmatig. Ik probeer het moment van spuiten ook te combineren met de ontwikkeling van de plant. Elke plant doorloopt in z'n ontwikkeling een aarde-, een water- of een luchtfase en eventueel nog een vuurfase. Op het moment dat een plant haar waterfase (bladontwikkeling) heeft, behandel je haar als een bladgewas, in de luchtfase als bloemgewas, enzovoort.

Dit is alleen niet overeenkomstig met wat Maria Thun beweert (en ook Hans Bruinsma). Zij zegt dat juist het moment van zaaien en grondwerken vóór het zaaien de grootste invloed heeft op de verdere ontwikkeling van de plant.

Het blijft voor mij een gebied om verder te onderzoeken. Voor mij staat vast dat preparatengebruik wel degelijk invloed heeft; het helpt mij bij het zoeken naar een evenwicht in verschillende ontwikkelingsstadia in de tuin. Ik kan niet zeggen: “Zo werken de preparaten en daarom pas ik ze zo toe”. Dat is voor mij nog niet duidelijk.”

Verskil tussen groentegewassen en geneeskruiden

“Voeding bestaat veelal uit cultuurgewassen, terwijl geneesplanten vaak ‘wilde’ planten zijn. Zodra je deze wilde planten in cultuur neemt, zijn het eigenlijk geen echte wilde planten meer. Je kunt je afvragen of dat ten koste gaat van de kwaliteit van die planten. De primula’s die hier staan verschillen heel veel met de in het wild groeiende primula’s hoewel het dezelfde variëteit is. Zodra ze worden gecultiveerd zie je een vermeerdering van bladmassa, terwijl het steeltje korter wordt. Het plantje krijgt een wateriger kwaliteit. Dat is het effect van het in cultuur brengen. Dit soort effecten zie je ook bij andere planten, bijvoorbeeld het nagelkruid. Het gehalte aan etherische olie in de wortels van die plant wordt, bij het in cultuur brengen, steeds minder. Bij het gebruik van zo’n gekweekte ‘wilde’ plant kun je dus terecht afvragen of deze substantiële veranderingen ook van invloed zijn op de werking van het medicijn dat uit die plant wordt bereid. Daarnaast wordt op dit moment veel onderzoek gedaan. Dit heeft te maken met het feit dat tegenwoordig op het verzamelen van wilde planten eigenlijk een soort taboe rust. Het past niet meer bij deze tijd. Het doet onwillekeurig denken aan roofoverbouw. Hierdoor worden we gedwongen dergelijke planten in cultuur te nemen. Het gevolg is dat je ook meteen heel productiegericht gaat denken; je moet opbrengsten hebben. Dat

leidt dan vervolgens tot een landbouwbedrijf met kruidenteelt, waarbij een hoge bodemvruchtbaarheid van belang is. Ik vraag me af in hoeverre dat ten koste gaat van de oorspronkelijke kwaliteit. Neem bijvoorbeeld een pioniersplant zoals de duindoorn die van nature op arme zandgrond groeit. Zo’n plant moet je niet verbouwen in een rijke bouwvoor met een actief bodemleven. Dat is in contrast met die plant. Iets dergelijks geldt ook voor de arnicaplant van nature groeiend op veengronden hoog in de bergen waar het licht intens is. Dat is mijns inziens toch wat anders dan een arnica die hier in de polder groeit, vijf meter onder zeeniveau onder een waterig zonnetje.

In de Weleda-tuin streef ik dus niet naar een bij uitstek biologisch-dynamische tuin met een actief bodemleven en een gezonde bouwvoor. In ieder geval niet voor alle planten. Planten uit een schraal milieu moeten in een schraal milieu blijven.”

Schraal milieu geen ‘bd-milieu’?

“Ik werd er enige tijd geleden door de BD-Vereniging min of meer op aangesproken en op gewezen dat ik koemest moest aankopen en gebruiken. Ik heb toen wel mest gekocht, maar eigenlijk kon ik er weinig mee. De kwaliteit van koemest is meer een waterkwaliteit, goed voor sla en bladgewassen. Er zijn enkele planten bij ons die er wat aan hebben, zoals de brandnetel en de valeriaan. Maar voor andere planten, zoals tijm – rijk aan etherische olie – zoek ik eerder de mest met warmte kwaliteit. Zelf denk ik dan eerder aan geitenmest. Van de kleine brandnetel bijvoorbeeld, is bekend dat die goed groeit met mest van vogels. Hier in de buurt is onlangs een geitenbedrijf omgeschakeld naar biologisch. Daar kan ik, als het nodig is, mest van betrekken. Voorlopig is de grond hier eigenlijk nog te rijk om te bemesten. Het is een voedselrijke, jonge (en dus kalkrijke) zeeklei.”

Over de vraag of er dan wel sprake van een echte BD-tuin is, moet Meindert even nadenken. “Ik denk dat het hier de combinatie is van enerzijds de sterke band met het bedrijf waar antroposofische medicijnen worden gemaakt, de manier waarop hier naar planten wordt gekeken, anderzijds het werken in de tuin met het preparatengebruik, het zoeken naar ideale groeiomstandigheden voor de planten waardoor de plantspecifieke kwaliteiten een kans krijgen, de bijen die er zijn, het hebben van hagen, houtstapels, waterstroompjes waarmee je ervoor zorgt dat ook het dierlijk element aanwezig kan zijn. Het gaat ook om de sfeer in de tuin en de energieën die er te voelen zijn. Ik wil daar nog wel meer aan doen en werken. Maar ten aanzien van het gebruik van pendel en wichelroede maak ik wel een voorbehoud. Met die instrumenten kan ik niet werken.”

Communicatie

Regelmatig komen er met rondleidingen bezoekers in de tuin. Steevast komen de dynamische aspecten aan de orde. Dit komt omdat de prepa-

ratenton een opvallende en centrale plaats in de tuin heeft gekregen. Dat roept vragen op bij de bezoekers. “Helaas”, zegt Meindert, “zijn er weinig BD-boeren hier in de regio, waardoor er dus weinig contact met collega’s kan zijn. Ik voel dat als een gemis. Ik ben wel bezig om met collega-kruidentelers te bezien in hoeverre we een studieclub over kruidenteelt kunnen opzetten.” Internationaal overleg tussen de tuinders van de buitenlandse Weleda-vestigingen vindt twee maal per jaar plaats. Deze contacten bestaan sinds een jaar of drie en moeten nog verder ontwikkeld worden. “Het is een vrij formele sfeer, soms wat dogmatisch en in het begin waren er soms communicatieproblemen, voornamelijk omdat wij Nederlanders vrij direct zijn”, vertelt Meindert. “Van oudsher kijkt men daar toch typisch vanuit de BD naar de kruidenkeverij. Dat wil zeggen: alles goed organisch bemesten, waarbij het ‘productie-gevoel’ een duidelijke rol speelt. Dat stuit mij tegen de borst. Mijns inziens is het juist de uitdaging en de kunst om zoveel mogelijk de omgeving aan te passen aan de plant, om zo een bepaalde kwaliteit vast te houden. Gelukkig wint deze opvatting steeds meer terrein in de vorm van projecten waar beheers-overeenkomsten worden gesloten met landschapsbeheer organisaties. Zo is er onder andere een project met arnica in de Vogezen. Op die manier kunnen we planten uit het wild blijven verzamelen met behoud van het natuurlijke bestand.”

Internationale samenwerking

Dit brengt ons op de vraag welk samenwerkingsverband tussen de verschillende internationale vestigingen bestaat. “Vroeger was de Neder-

landse Weleda-vestiging een zelfstandig bedrijf. De toenmalige eigenaars hadden zelf een meerderheidsbelang. Dit hield in dat op de meeste vlakken zelf bepaald kon worden hoe en wat er geproduceerd werd. Nu heeft het moederbedrijf een meerderheidsbelang in de Nederlandse vestiging. Dit ligt meer in de lijn van de tegenwoordige ontwikkeling binnen de Weleda groep, waar sprake is van toenemende ‘internationalisering’ waarbij de kwaliteit van de producten op een hoog niveau dient te worden gewaarborgd. Bovendien mag deze kwaliteit van de verschillende producten en ook de wijze van bereiding in de verschillende vestigingen onderling niet te veel afwijken.

Er wordt op dit gebied nu een inhaalslag gemaakt. De receptuur ligt inmiddels internationaal grotendeels vast. Op termijn zal dit gevolgen hebben voor de productie. Er zal ongetwijfeld een herverdeling komen waarbij bepaald wordt welke producten in welke vestiging bereid gaan worden. Dan zullen niet meer alle landen hun eigen producten maken. Deze vernieuwing gebeurt deels uit efficiency-overwegingen, deels om een constante kwaliteit te kunnen garanderen. Naast registratie ziet de inspectie van de volksgezondheid daar namelijk ook op toe.” ■

Weleda

Platinastraat 161
2718 SR Zoetermeer

Totaal aantal personeelsleden:
ca 60

Werkzaam in de tuin: 2 vaste krachten, ‘s zomers 4 1/2

Opp. siertuin: 1/2 ha

Opp. productietuin: 3 are

Totaal aantal soorten planten in de tuin: 200

Aantal soorten planten in productie: 30

Te oogsten materiaal: variërend van 1 - 200 kg

Verzorgen van rondleidingen, workshops voor beroepsgroepen, bezoekersgroepen e.d.

Omzet Weleda artikelen: € 8,1 miljoen in 2001

Komt u ook op de Open Dagen bij Weleda?

Weleda is op 22 en 23 juni te bezichtigen.

Wat denkt u ervan zelf eens in Zoetermeer in de ketels te kunnen kijken en aan Weleda-medewerkers al uw vragen te kunnen stellen? Er zijn rondleidingen door de tuin, de productieafdeling en de magazijnen. Er wordt alles verteld over de producten en er is informatie over natuurlijke lichaamsverzorging. U kunt zelf een zalf maken, maar ook voor een kleine massage terecht bij ervaren masseurs of van schoonheidsspecialisten leren hoe u het beste uw gezicht verzorgt. U kunt genieten van een biologische lunch en als u wilt met korting Weleda-producten kopen. Voor de allerkleinsten is er kinderopvang. Kortom, u bent van harte welkom! Voor meer informatie: kijk op www.weleda.nl.

Nieuwe voorzitter Jan Saal:

"De werkzaamheid van BD-landbouw beter voor het voetlicht brengen"

Verslag van de jaarvergadering, gehouden op 6 april 2002 te Driebergen.

Opening en jaarverslag

De voorzitter Jan Diek van Mansvelt opent de vergadering en heet iedereen van harte welkom in het nieuwe gebouw van het Louis Bolk Instituut. Hij spreekt de hoop uit dat dit een tot een nog inniger samenwerking tussen het nieuwe bestuur en het Louis Bolk Instituut mag leiden. Hij memoreert het overlijden van Willy Schilthuis en Klaas de Boer begin maart, die enkele dagen na elkaar overleden. Vervolgens staat hij nog even stil bij enkele belangrijke momenten uit het leven van beiden en zoekt enkele ogenblikken stilte ter herdenking. Hierna komen de notulen van de jaarverga-

ding van 12 mei 2001 aan de orde die door de vergadering worden goedgekeurd.

Inhoudelijk jaarverslag 2001

Jan Diek verwijst hiervoor naar het verslag in Dynamisch Perspectief. Hij zegt verheugd te zijn dat er zoveel mensen zijn die een actieve rol in de vereniging vervullen in commissies, bij de preparaten, de controle, enzovoort. Hierbij ziet hij nog een taak voor de vereniging hoe om te gaan met de consumentleden. Hij is van mening dat binnen het bestuur gedacht moet worden om naast het lidmaatschap van de vereniging ook de mogelijkheid open te stellen voor donateurs. Lid zijn van een vereniging, zo stelt Jan Diek, werpt bij velen een barrière op. Hij constateert dat in verband met de herzie-

ning van de Demeterrichtlijnen een bepaalde huiver door het boerenledenbestand gaat. Sommige boeren vragen zich af wat ze met het Demetermerk opschieten en wat het ze aan moeite kost om te voldoen aan bijvoorbeeld nog meer biologische mest of andere zaken die voorgeschreven worden en wat levert het op?

Financiën

Vervolgens licht penningmeester Jos Kok mede aan de hand van enkele vragen uit de zaal één en ander toe over het financieel jaarverslag. Het verslag wordt daarna met algemene stemmen goedgekeurd. Voorts komt de begroting aan de orde. Jos Kok licht hierbij enkele zaken nader toe, zoals de extra kosten die verband houden met het

NIEUWE BESTUURSLEDEN STELLEN ZICH VOOR

Jan Saal,
voorzitter

Jan Saal: "Wanneer je 54 jaar bent, heb je wat meer te vertellen wanneer je je wilt voorstellen. Ik wil toch proberen om dat met enkele steekwoorden kort te doen. Naast het feit dat ik al 32 jaar getrouwd ben en mijn 3 inmiddels volwassen kinderen het huis hebben verlaten, kan ik over mijn opleiding, werk en

interesse het volgende zeggen.

De rode lijn in mijn leven is, dat ik steeds weer probeer om hetgeen ik ontmoet en hetgeen me interesseert serieus op te pakken. Daardoor ontstaan er ontwikkelingen in mijn kennis, beroep en mijn persoonlijk leven. Zo kan het gebeuren dat ik eerst een technische opleiding volg (HTS Afd. Mechanische Technologie) en een technisch beroep kies (management functies in een papierfabriek gedurende 8 jaar). Dan begint het geld me te interesseren. Ik volg dan een avondstudie (ISW Assistant econoom) en kies een financieel beroep (Kredietmedewerker bij de Triodosbank N.V.) Bij het uitoefenen van dat beroep begint de antroposofie en de mense-

lijke levensloop me steeds meer te interesseren, hetgeen tot gevolg heeft dat ik in 1991 uiteindelijk zelfstandig adviseur wordt in 'initiatiefkonde' en biografie. In mijn werksituatie kwam ik steeds meer de BD-landbouw tegen, waardoor ik daar ook steeds meer in geïnteresseerd ben geraakt. Dat voert onder andere tot de functie van voorzitter van stichting Loverendale, 6 jaar medevenoot zijn van Odin CV, lesgeven op de Kraaybeekerhof over driegeleding en economie en tenslotte tot het feit dat ik nu directeur ben van stichting Warmonderhof. Bovengenoemde ervaringen en een stuk zelfstudie, hebben bij mij geleid tot nieuwe, moderne gezichtspunten op het gebied van (persoonlijk) ondernemerschap, geld, organisatie, samenwerking en biografische levensfasen.

opstarten van het ketenmanagement waarvoor Elias Jeremiasse is aangetrokken, die dit project het komend jaar zal opstarten en uitvoeren. De begroting wordt met algemene stemmen aangenomen.

Bestuursmutaties

Jan Diek is verheugd twee nieuwe bestuursleden voor te stellen, te weten Maria van Boxtel en Ton Baars. Beiden vertellen het één en ander over hun achtergrond en wat hen beweegt toe te treden tot het bestuur van de BD-Vereniging (zie elders in dit nummer). Beide kandidaten worden met algemene stemmen gekozen.

Voorts stelt hij Jan Saal voor als nieuwe voorzitter van de BD-Vereniging. Jan vertelt in het kort over zijn loopbaan bij de Triodosbank, zijn zelfstandig adviseurschap in de initiatiefkunde, zijn mede-vennootschap bij Odin en thans zijn part-time werkzaamheid als mededirecteur van Warmonderhof. Jan Saal wordt met algemene stemmen gekozen.

Het voltallige nieuwe bestuur neemt achter de bestuurstafel plaats.

Jan Diek verwijst naar het nieuwe beleidsplan dat voor een ieder ter inzage ligt. Hij verzoekt de leden daarover bij voorkeur schriftelijk hun

mening te geven. (zie elders in dit nummer Beleidsplan 2002?)

Voorts geeft Jan Saal een korte toelichting op zijn visie voor de komende jaren. Hierin concludeert hij dat er een goed functionerende vereniging is binnen een maatschappij die op zichzelf best openstaat voor vernieuwingen uit de biologisch(-dynamische) hoek. Er is alomdan ook waardering voor de ideeën binnen de BD-beweging, maar men heeft tal van vragen over de werkzaamheid van deze vorm van landbouw. "Voor mij", aldus Jan Saal "zal het voor de komende jaren een speerpunt zijn om te kijken of we niet de werkzaamheid van BD-landbouw op de één of andere manier beter voor het voetlicht kunnen brengen."

Jan Saal neemt het voorzitterschap nu over en geeft het woord aan Jos Pelgröm.

Jos geeft een nadere toelichting op de projecten Herziening Demetervoorwaarden, Referentiekader BD-landbouw en Demeterpromotie. Naar aanleiding hiervan had de redactie nog een uitvoerig gesprek met hem, zie elders in dit nummer: *Demeter wereldwijd*.

Rondvraag

Er wordt gevraagd waarom bij de projecten

niet een project over voedselveiligheid is opgenomen of wat de BD-visie hierover is. De gangbare opvatting hierover, zo wordt gesteld, luidt dat alles zo steriel mogelijk moet zijn. Dat heeft bij veel BD-boeren tot problemen geleid bij de KKM-erkenning. Deze problemen komen nu bij de individuele boeren terecht. Gevraagd wordt naar de visie hierover bij het bestuur. Jan Saal zegt toe hier op terug te komen.

Voorts wordt gevraagd of het bestuur aandacht wil besteden aan de wijze waarop in slachterijen gewerkt wordt en hoe deze slachtingen worden uitgevoerd. Voor Jan Saal is dat reden om te bezien hoe deze vraag binnen de BD-Vereniging aangepakt kan worden. Leen Janmaat merkt op dat bij de Demeter Voorwaarden Commissie altijd ideeën rondom voorwaarden voor Demeter bij deze commissie kunnen worden ingediend.

Afscheid Jan Diek van Mansvelt

In een humoristische speech neemt Michael Veltman namens het bestuur afscheid van Jan Diek en bedankt hem voor het vele werk dat hij voor de BD-Vereniging heeft gedaan. Hij concludeert dat dit een historisch ogenblik is.

Een aantal gezichtspunten zijn inmiddels neergelegd in het boek 'Samen leven moet je leren', dat in oktober 1991 is uitgegeven bij uitgeverij Christofoor (nog verkrijgbaar via Centrum Sociale Gezondheidszorg in Kerk-Avezaath). Daarnaast zijn er nog verschillende brochures verschenen.

Mijn interesse ligt vooral op het gebied van het stimuleren van persoonlijke ontwikkeling door ondernemerschap van mensen, door het vormgeven van besluitvormingsprocessen en het vormgeven van samenwerk-structuren. Ik noem mijn benadering van deze interessegebieden initiatiefkunde.

Tenslotte ben ik al 30 jaar in de weer met een volkstuintje, waar ik op mijn manier experimenteer met de BD-methode en ben ik al weer

15 jaar imker. Al die jaren volg ik mijn bijenvolken nauwgezet."

Ton Baars,
bestuurslid

Ton Baars: "Ik werk sinds 1986 op de veehouderij-afdeling van het Louis Bolk Instituut. Behalve de inhoud en de filosofische achtergrond van de biologische landbouw heb ik mij altijd sterk aangetrokken gevoeld tot de land-

bouwontwikkeling in de praktijk van de boeren. Ik voel mij dan ook erg verwant met het BD-coachingsproject, een werkwijze die ik ook in het onderzoek toepas (participatief onderzoeken door reflectie). Ik zit in het bestuur vanwege mijn onderzoeksachtergrond en de directe relaties met de biologische landbouwpraktijk. Ik vind het belangrijk, dat de BD-landbouw een fase ingaat, waarin open en goed onderbouwd kan worden gesproken over haar spirituele achtergrond. Dat zal steeds gemakkelijker kunnen in de komende vijf jaar. Deze spiritualiteit wordt zichtbaar door hetgeen mensen praktisch doen; door de reflectie op het doen wordt het communiceerbaar. Ik wil een bijdrage leveren aan het vertalen van de voorloper functie die de BD-landbouw

Michael karakteriseerde Jan Diek als een ‘ontdogmatiseerder’: onorthodox en opgeruimd. “Eigenlijk ben je helemaal geen voorzitter”, zo stelde hij vast, “je bent meer een veroorzaker van belangrijke ontmoetingen of het erbij halen van mensen die weer initiatieven nemen”.

Michael memoreerde in dat verband wat er de afgelopen jaren niet allemaal aan veranderingen en initiatieven tot stand kwamen. “Kern van jouw voorzitterschap is”, zo concludeerde hij, “dat je niet alleen voorzitter was van het bestuur, maar ook voorzitter van een vereniging was, waarbij velen zich thuis hebben gevoeld. Als voorzitter ben je voor velen een gids geweest om een weg te wijzen hoe je uit de omknelling van het materialisme of de ideeën uit de gangbare wetenschap een uitweg kon vinden. Dat leverde voortdurend strijd. Je bent dan ook geen voorzitter, maar eigenlijk een voorvechter. Daar zijn we jou bijzonder dankbaar voor.”

Tot slot deelde Michael mee dat het bestuur besloten had Jan Diek te benoemen als erelid van de vereniging. “Als dank voor de grote inzet voor de BD-Vereniging gedurende de afgelopen zes jaren en als waardering voor de tientallen jaren inzet voor de gehele BD-beweging (Warmonderhof, Universiteit-Wageningen)

verleent de BD-Vereniging Jan Diek nu bij zijn afscheid de bijzondere status van ere-lid.” Een status die voordien enkel Willy Schilthuis toekwam. Zodra de edelsmid haar werk heeft geklaard, zal Jan Diek zijn reversbroche opgespeld krijgen.

In zijn dankwoord zegt Jan Diek geroerd te zijn door de woorden van Michael. Hij ziet terug op zes fijne jaren gedurende welke hij als voorzitter fungeerde. Hij heeft er het volste vertrouwen in dat het bestuur het “anders en beter zonder mij zal doen”. Hij zegt met belangstelling de ontwikkelingen binnen de BD-Vereniging te willen blijven volgen. Hij roept ook nog enkele mensen in herinnering waarmee hij de laatste jaren heeft gewerkt. Geroerd en dankbaar krijgen alle bestuursleden symbolisch een fakkel en de bundel Verdichte Vertellingen, waarin Jan Diek op meer persoonlijke wijze zijn ervaringen op schrift heeft gesteld.

Namens de BD-boeren in Oost-Nederland bedankt Piet Schagen Jan Diek voor zijn enorme inzet voor de BD-Vereniging en overhandigt hem een mand met BD-groente en -fruit. Hierna sluit Jan Saal de jaarvergadering. ■

Een gouden reversbroche is in de maak voor ere-lid Jan Diek van Mansvelt.

heeft in het biologische veld. Daarbij moeten wij ons ook realiseren, dat er ook in de BD nog een hoop geleerd kan worden van andere landbouw- en filosofiestromingen. Mijn lol is het om in dit sociale leerproces te fungeren als aanspreekpunt en katalysator. Ik ben getrouwd met Gerda Peters en heb twee kinderen: Brechtje (16) en Jelle (14).”

Maria van Boxel,
bestuurslid

Maria van Boxel: “Waarom? Mijn drijfveer is de vonk van plezier en inspiratie die ik vind in de biologische landbouw. Graag werk ik aan versterking van de biologisch-dynamische landbouw. Ik vind dat de voorlopers in de biologische sector. Biologische landbouw en omschakeling naar deze sector is mijn belangrijkste expertise. Ik wil de vonk van plezier en inspiratie aanwakkeren bij mensen die met biologisch ondernemen kennismaken.

De verbinding met duurzame landbouw loopt als een rode draad door mijn loopbaan, interesses en studie. In Wageningen heb ik tropisch landgebruik gestudeerd. Ik volgde veel vakken biologische landbouw en heb een afstudeeronderzoek bij de BD-Vereniging gedaan. Sinds mijn afstuderen werk ik enkele

jaren aan verschillende projecten gericht op biologische landbouw en een sterk platteland. De BD-Vereniging is voor mij een her-nieuwde kennismaking met werken vanuit antroposofie. Dat kan ik wel gebruiken. Ik ben sterk in enthousiasmeren, organiseren en mensen met elkaar in contact brengen. Die kwaliteiten hoop ik de komende tijd te kunnen inzetten voor de BD-Vereniging.” ■

De oogst van de regiobijeenkomsten februari 2002

Jos Pelgröm

Nieuwe ronde, nieuwe kansen. Jan Diek en Jos trokken het land door, waarvan verslag ! Deze keer noteerden we:

Akkrum	12 personen
Goes	5
Klompelhoewe	14
	<u>31 personen = 17%</u>

In mijn nawoord in mijn verslag van de novemberbijeenkomsten zei ik al: "Als ik zie hoeveel prachtige zinnige opmerkingen er nu al genoteerd konden worden, wat zou dan de oogst zijn geweest wanneer die andere 85 % ook een stem had laten horen?"

Welnu, ga er even voor zitten en oordeel zelf: De lol van BD:

1. Bij mij zit de lol in het roeren van de preparaten, samen met onze mensen.
2. Net wat Jan Diek nu zegt: "het je bewust zijn van je bewustzijn", daar gaat 't om.
3. Ik bemerk een groeiende ontvankelijkheid voor het niet-stoffelijke, vooral bij jongeren. BD geeft zin.
4. De beesten hè, de manier waarop je met dieren kan werken in de BD, dat vind ik mooi.
5. BD zet me aan om contact te maken met de wereld om me heen.
6. BD kiest niet voor groter, BD kiest voor beter. En dat past bij mij.
7. BD is voor mij allereerst aandacht voor de bodem, voor het vee, voor het gesloten bedrijf. Pas wanneer dat op orde is, dan pas voel ik ruimte voor preparaten (dan pas kunnen ze ook werken).
8. BD toont warmte en daar gaat 't om.
9. Het is vooral de sfeer die op een BD-bedrijf hangt die bepalend is. Sfeerbeïnvloeding (onderbouwing) zou de preparaten wel eens kunnen vervangen.
10. Het is de hele filosofie erachter (antropo-

sofie) die mij lol geeft in BD. De preparaten geven me die lol niet.

11. BD kan mensen laten groeien aan landbouw. Het werken met de preparaten is heilzaam voor mensen.
12. Verder kijken dan wat je nu ziet, constant onderzoeken, dat geeft lol.
13. Preparaten versnellen de bodemontwikkeling, vooral bij omschakelende bedrijven.
14. Eigen voer voor onze beesten.
15. Op een kistje zitten in m'n kas en dan die passiebloemen zien, man!
16. BD geeft diversiteit in de natuur.
17. BD geeft gezonde dieren en eigenwijze boeren.
18. BD doet mij onderscheiden van de Ekomassa.
19. BD geeft me voldoening, de heelheid van groei en leven. Kijken naar wat de bouwvoor en de beesten willen.
20. Zorg hebben voor evenwicht, dat is BD.
21. Gevoel voor kwaliteit.

22. Harmonie, contact met de dieren, behoefte aan rust.
23. Spelen met de natuur, zoeken naar harmonie.
24. Naarmate je je sterker naar de natuur richt, gaat 't beter als mens en als bedrijf. Dat proces geeft gein.
25. Vitaal voedsel produceren, natuurkrachten meegeven in het voedsel, daar gaat 't om.
26. BD geeft me als persoon veel aanknopingspunten.
27. Nieuwe (energetische) ingangen geven me weer lol.
28. BD geeft me lol omdat ik al langer enthousiast was voor antroposofie.
29. BD is voor mij de poort naar de antroposofie en dat geeft echt voldoening.
30. Preparaten brengen de geesteswereld weer in verbinding met de materie.

Asjemenou, 32% van de BD-boeren gaf te kennen waar de lol van BD zit. Voor de resterende 68% geldt, dat we hun lol weliswaar niet horen, maar toch zeker kunnen proeven. Demeter 100% biologisch, 100% dynamisch. ■

Onderwerp: contributie

Geachte leden,

Enige tijd geleden ontving u een accept-giro om uw lidmaatschap van de BD-Vereniging te continueren. Daar hebben zeer velen van u gebruik gemaakt. Bemoeidigend was dat ook dit jaar zeer veel leden een (veel) hoger bedrag hebben ingevuld dan het 'gewone' lidmaatschapsbedrag. **In totaal is € 14.000,- extra ontvangen.** Het bestuur is u daar zeer erkentelijk voor. Bij deze wil ik gaarne hun dank aan u overbrengen. Dit is voor de BD-Vereniging een enorme 'oppepper'. Wij voelen ons daardoor gesterkt dat we op de goede weg zijn!

In de vorige Dynamisch Perspectief en op de jaarvergadering hebt u kunnen lezen en horen

hoe u dankzij uw extra bijdrage de biologisch-dynamische landbouw steunt.

Helaas zijn er ook leden die zowel de ledenbijdrage van dit jaar als van vorig jaar nog niet voldaan hebben. Mag ik u daar nog even aan helpen herinneren? Mocht uw contributie over het jaar 2001 echter niet voor 1 juli a.s. zijn voldaan, dan zien wij ons genoodzaakt u als lid van de BD-Vereniging af te voeren. Wij kunnen het ons namelijk niet permitteren u - een verhoudingsgewijs kostbaar blad als - Dynamisch Perspectief toe te sturen, zonder dat daar inkomsten tegenover staan. Betaalt u dan gelijk uw contributie over 2002? Bij voorbaat dank voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,
Jos Pelgröm,
Directeur BD-Vereniging

Piet van IJendoorn

Na de winter kunnen de koeien niet op de eerste de beste mooie dag naar buiten. Zij kunnen wel tegen koude nachten, maar het gras kan daar niet goed tegen, het groeit minder en raakt dus sneller op. Daarom maken we, ook in de herfst, nog wel eens een overgangperiode, dan staan ze 's nachts binnen en overdag buiten. Dit is dan tevens een geleidelijke overgang van het wintervoer naar puur gras. In de biologisch landbouw komt de grasgroei in de lente langzamer op gang dan in de gangbare landbouw. Pas als de grond warm wordt en daardoor het bodemleven, de eencellige en kleine beestjes actief worden, komen mineralen en stikstof die het gras nodig heeft om te groeien beschikbaar. Hoe rijker het bodemleven, hoe meer humus, hoe sneller de bodem opwarmt en het systeem vanuit rust tot activiteit komt.

Groene planten kunnen van het zonlicht voedsel maken voor de aarde, er groeit organische stof. Als landbouwer kijk je hoe dat zo efficiënt mogelijk kan op je bedrijf en dat gaat 't makkelijkste als je ook planten hebt die stikstof uit de lucht halen en in de grond brengen. Voor ons bedrijf zijn dat de klavers, zij zorgen voor input van stikstof. Stikstof is de basis van eiwitten, een element dat nodig is voor groei. Wij zaaien 1/3 of 1/4 van het totale oppervlak met een mengsel van grassen en klavers en halen zo een heleboel zonnekracht binnen; stikstof en koolstof dat organisch materiaal wordt.

De grasklaver voeren we aan de koeien die dan melk, vlees en ook mest leveren. Mest is heel belangrijk want samen met stro is dit weer voedsel voor de bodem, die daarvan zo rijk wordt dat ze andere planten kan laten groeien om de mens te voeden. Op ons bedrijf zijn dit aardappelen en tarwe om brood van te bakken. Voor elk bedrijf is die gewassenkeuze weer anders.

In ons bedrijfssysteem rouleren we de oppervlakte grasklavers om het vruchtbaarheidsniveau van de grond te verhogen en we brengen op die manier altijd voldoende terug in de bodem. We zouden hier ook een stuk tuinbouw kunnen doen, maar dat is voor ons arbeidstechnisch ingewikkeld. Wij hebben gekozen voor samenwerken met andere bedrijven, die een stuk van de bodemvruchtbaarheid die wij hier genereren van ons kunnen afnemen en leveren hier geproduceerde mest aan tuinbouw-

bedrijven. Een deel van de mest wordt geruild tegen stro.

Een verschil tussen gangbaar en biologisch is dat je niet de planten aan het voeden bent maar de bodem. Je bent dus niet bezig voor dit jaar te bemesten, maar voor dit jaar en alle jaren daarna. Alles wat je doet is voor de toekomst. Dat is een omkering in je denken. Als wij aardappels poten doen we vooraf niets meer in de grond. Ze groeien op de ondergeploegde grasklaverzode en bemesting van voorgaande jaren.

Gangbaar wordt met het hele proces in de bodem weinig of geen rekening gehouden. Dit is een niet gewaardeerd en onontgonnen terrein van onderzoek dat zelfs vanuit de biologische landbouw bezien te weinig aandacht krijgt.

De vruchtwisseling is hier 1 op 6; 1/3 grasklaver, 1/3 graan, 1/3 hakvruchten. Het graan is landbouwkundige noodzaak. De grasklaver is om de stikstof uit de lucht te halen en de bodem te voorzien van groei-kracht. De 1/3 graan is om samen met die stikstof uit de lucht het stro te gebruiken om een goede koolstof-stikstof (C:N) verhouding in de mest te krijgen, waar bij de mest die kwaliteit krijgt die nodig is om het bodemleven echt te voeden. Want als je drijfmest in de grond injecteert liggen de wormen dood in die geultjes. Drijfmest breekt af, dat is bekend. Op humusrijke zandgronden erodeert drijfmest de humus, die dan uitspoelt.

Dit is mijn filosofie: 1/3 CO₂ binding door granen, daar kunnen mensen van eten. Het

stro is net zo belangrijk als de tarwekorrel. (wel tarwe met lang stro) Evenzo is de mest van de koe net zo belangrijk als de melk. Het is voor ons niet interessant om granen die de mens kan eten aan de koeien te voeren, maar in Nederland gebeurt dat wel met het grootste deel van de geteelde tarwe. Dit is een oneconomisch omzetten van plantaardige in mensenvoeding en dan raak je 90% kwijt. Koeien moeten ruw voer vreten, daar moeten ze het mee doen en gezond bij blijven. Wij zijn nu 20 jaar aan het fokken met onze koeien en eigen stieren om die koeien te selecteren die goede ruwvoer vreters zijn. Bij omschakeling moet daarom een strategie bedacht worden om die overstap te maken. Een positieve bijkomstigheid van de grasklaver is, dat het onkruid dat in graan en aardappels groeit in een jaar tijd onderdrukt kan worden. De distel, die hier op de zware klei met grondbewerking niet is weg te krijgen, kan de groei van de grasklaver niet bijhouden, krijgt dan geen licht meer en gaat dood. Als voor de winter de grasklaver geploegd is ontkiemt op het zaaid in de lente maar heel weinig zaadonkruid. Hoe dat kan is nog een vraag.

Boer zijn is een levenskunst waarbij de samenhangen, verbanden in het bedrijf centraal staan. Vanuit een houding van altijd openstaan, het willen zien en ervaren van bekende en onbekende fenomenen op je bedrijf, kun je als boer een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het bedrijfsorganisme. ■

BD-consumenten willen de boer op

In Dynamisch Perspectief van januari/februari van dit jaar deed Jan Diek van Mansvelt – toen nog voorzitter van de vereniging – een oproep aan de consumentleden. Hij nodigde hen uit om aan het bestuur te schrijven wat zij als consument van de BD-Vereniging verwachten. De vraag kwam voort uit de zoektocht van het bestuur om de vereniging interessanter te maken voor consumentleden. Met het organiseren van de herfstconferentie, eind vorig jaar, was dat niet gelukt: die is zelfs vanwege de geringe belangstelling geannuleerd.

We ontvingen een flink aantal waardevolle, openhartige reacties. Alle schrijvers: hartelijk dank voor jullie brieven en emailberichten! Ruwweg waren de reacties in twee, ongeveer even grote groepen te verdelen. De ene helft heeft eigenlijk niet zoveel behoefte aan activiteiten van de vereniging, die specifiek op de consument zijn gericht. Dat zijn eigenlijk de donateurs, die het werk van de vereniging een warm hart toedragen en Dynamisch Perspec-

tief met belangstelling lezen, maar verder niet zo nodig binnen de vereniging actief willen zijn. Een duidelijke, eerlijke opstelling, die we als bestuur absoluut waarderen als een onmisbare steun voor het werk van de vereniging in de landbouw!

De andere helft van de schrijvers wil duidelijk wél een actievere band met de vereniging. Maar dan liever praktisch dan theoretisch. De boer op dus. En geen conferenties met theore-

tische verhandelingen. Ook dit is een helder, waardevol en stimulerend signaal. In die richting moeten we het dus zoeken als we initiatieven nemen, die specifiek voor consumentleden zijn bedoeld.

Overigens, willen wij alvast wijzen op de open dagen van de biologische landbouw op 22 en 23 juni. Daar doen ook BD-boeren aan mee. Het aansprekende thema is dit jaar: natuur op de boerderij. De namen en adressen van de te bezoeken bedrijven staan op www.platformbiologica.nl/evenementen. (zie ook de Agenda, red.). Tot slot – en dat geldt ook voor leden die niet hebben gereageerd – bedenk dat we een vereniging van leden zijn. Dat wil zeggen, dat je niet afhankelijk hoeft te zijn van de activiteiten die het bureau of het bestuur aanbieden, maar ook zelf een initiatief kunt nemen. We houden ons daar van harte voor aanbevolen. ■

Namens het bestuur,
Peter Nieuwenhuysse
Tel. 026-4456836 (na 20.00 uur)
e-mail: peter.nieuwenhuysse@wanadoo.nl

Regionale preparatendagen

De afgelopen twee weken vonden op zeven verschillende locaties in het land de regionale preparatendagen plaats.

Afgelopen herfst werd men geconfronteerd met de beperkingen die door de BSE waren ontstaan. Met name de darmen, darmscheil, horens en schedels zijn hoog risico dragend materiaal. De vraag was toen: hoe gaan we verder en kunnen we ook onze eigen inzichten gebruiken bij het maken van nieuwe preparaten. In verschillende regio's zijn hierdoor nieuwe initiatieven ontstaan. Van het paardebloempreparaat zijn maar liefst zes verschillende versies gemaakt waarbij met name de omhulling varieerde. Ook van het kamille- en het eikenschorspreparaat zijn nieuwe experimenten uitgevoerd.

Naast deze regionale initiatieven is de afgelopen winter ook de werkgroep 'Preparaten en

Het maken van paardebloempreparaat o.a. in kleivorm, november 2001 op Ter Linde. (foto Heleen van Elsacher)

toekomst' regelmatig bijeengekomen om inhoudelijk over de inzichten van Steiner en de eigen inzichten van gedachten te wisselen. Hierbij waren praktische initiatieven het uitgangspunt.

De inspiraties die uit de afgelopen bijeenkomsten zijn ontstaan, zullen de basis vormen voor de activiteiten van deze zomer en de inhoud van de preparatendagen in de herfst. In het volgend nummer meer hierover. ■

Invoering internationale normen voor Demeter in Nederland

Een lange weg te gaan

Tijdens de jaarvergadering gaf Jos Pelgröm een toelichting op het agendapunt Herziening Demetervoorwaarden, Referentiekader BD-landbouw en Demeterpromotie, maar vooral op de normen die Demeter Internationaal per 1 januari 2003 wereldwijd wil invoeren. Dat heeft enerzijds aanzienlijke mogelijkheden voor de biologisch-dynamische landbouw in Nederland, anderzijds kan dat problemen veroorzaken in de bedrijfsvoering van de BD-boeren. “Demeter was bij de oude Grieken de godin van de vruchtbaarheid en de landbouw, dus het symbool voor het begin van leven”, aldus Jos Pelgröm in zijn inleiding. “Vandaar de nieuwste promotieslogan “Het leven begint bij Demeter”. De redactie sprak nadien met Jos Pelgröm, die één en ander nader toelichtte.

Jos: “Het project Referentiekader BD (‘Waar staat de BD in Nederland?’) zou begin vorig jaar met de boeren besproken worden. Door de MKZ-crisis kon dat niet doorgaan. Dat heeft deels in het najaar, deels begin dit jaar wel plaatsgevonden, zie de verslagen van de regio-bijeenkomsten. Inmiddels is ook het project Herziening Demetervoorwaarden gestart. In de afgelopen periode is op het bureau in samenwerking met de Demeter Voorwaarden Commissie gewerkt aan het interpreteren en invoeren van de normen zoals die door Demeter Internationaal tot stand zijn gekomen én hoe die ingevoerd moeten worden in de verschillende landen, de zogenaamde ‘Demeter-lidstaten’. Voor ons betekende dat ‘hoe geef je dat nu vorm in de Nederlandse situatie’. In internationaal verband kan je hier gemakkelijk over praten, maar als je dat gaat koppelen aan de Nederlandse bedrijfssituatie en tegenover de BD-boeren, maar ook de verwerkers en handelaren moet gaan verantwoorden, dan is dat heel iets anders. Het betreft dus niet alleen de landbouw, maar ook de productievoorwaarden voor verwerking.”

Welke normen zijn al bekend?

“Bijvoorbeeld de norm van Demeter Internationaal die het houden van vee op een BD-bedrijf verplicht stelt. Alleen voor gespecialiseerde tuinbouw- en fruitteeltbedrijven wordt daar ontheffing voor gegeven. Een BD-akkerbouwbedrijf zou dus niet meer kunnen! In de Nederlandse situatie is dat onmogelijk. Wij willen hiervoor dan ook ontheffing geven. We gaan hiertoe een voorstel bij Demeter Internationaal indienen. Dat voorstel houdt in dat er een schriftelijke samenwerkingsovereenkomst moet zijn tussen Demeterbedrijven, dus geen biologisch bedrijf, indien samenwerking nodig is om de norm te halen. Het gaat bijvoorbeeld om het verbouwen van je eigen veevoer, de hoeveelheid mest die gebruikt wordt en de veebezetting die gemaximeerd is. Dit zijn algemene normen.

Voor de akkerbouw en plantaardige productie geldt dat de maximale totale bemesting inclusief handelsmeststoffen is gebaseerd op een veebezetting van 2 grootvee-eenheden per hectare, wat overeenkomt met 112 kilogram stikstof per hectare. Het voorstel van Nederland is een grotere aanvoer tot maximaal 170

kg stikstof mogelijk te maken, indien door middel van de meststoffenbalans een grotere afvoer kan worden aangetoond. Voor fruitteelt geldt een maximum van 90 kg stikstof per hectare, terwijl uit handelsmeststoffen niet meer dan 40 kg per ha mag worden aangevoerd. Minimaal 60% van de gebruikte mest dient van A-kwaliteit te zijn. Dat is gecertificeerde biologische vaste mest, gecertificeerde biologische compost of vaste mest van aantoonbaar zeer extensieve bedrijven. Gangbare drijfmest is niet toegestaan.”

Nederlandse BD-bedrijven verkeren dus in een uitzonderingspositie?

“In Duitsland zijn grote gemengde akkerbouw- en veeteeltbedrijven meer algemeen dan uitzondering. In Nederland is die situatie totaal anders. Toen er enige tijd geleden al ruchtbaarheid werd gegeven aan deze normen werd er al gebeld: “Wat zijn jullie van plan? Denken jullie dat we nog Demeterproducten kunnen blijven telen?”

De komende maanden moeten we de nieuwe normen uitleggen, toelichten en gezamenlijk met de boeren bekijken hoe daar invulling aan gegeven kan worden, zoals bijvoorbeeld het samenwerken tussen BD-koppelbedrijven, Zelfs de norm dat gangbare drijfmest niet toegestaan is, is voor sommige BD-boeren een ‘hele klui’. Die mest kreeg hij gratis van de buurman, nu moet hij zorgen voor BD-mest en er nog voor betalen ook. Er is dus nog een hele weg te gaan in de BD, wil dat overall voldoende gedragen worden en vooralsnog ook de zin er van ingezien wordt.”

Zijn er ook normen ten aanzien van de preparaten?

“De preparaten zijn helemaal een heikel punt. Bedrijven die willen omschakelen naar Demeter dienen minimaal één maal het hele bedrijf te hebben behandeld met het koemestpreparaat en het kiezelpreparaat. Tevens dient de gehele oppervlakte te zijn bemest met geprepareerde mest. Dat geldt ook voor nieuw om

te schakelen percelen. Dat is de internationale norm. Nederland stelt voor dit niet als norm op te nemen, maar als richtlijn. Dit wordt bij Demeter Internationaal ingediend. Dat geldt overigens alleen voor omschakelende bedrijven. Voor bestaande BD-bedrijven geldt dat tenminste één maal per jaar het koemest- en het kiezelpreparaat dient te worden gebruikt op elk perceel. Nederland stelt voor dit niet als norm op te nemen, maar als richtlijn. Hetzelfde geldt ook voor alle kompostpreparaten voor organische mest.

Over deze voorstellen is tussen Duitsland en Nederland al veel gesproken en dat zal de komende jaren nog voortduren. BD-Nederland gelooft niet in deze normen. Je kunt het gebruik van preparaten - dat als een spirituele behandeling is te beschouwen - niet als norm opleggen. Wanneer deze norm niet 'gedragen' wordt, heeft het geen zin om de preparaten te gebruiken. Je moet er als BD-boer wel aan toe zijn om de preparaten te willen gebruiken. Er is dus nog een hele weg te gaan voordat Nederland hierin een balans heeft gevonden om er in samenwerking met Demeter Internationaal uit te komen."

Wat gebeurt er nu verder?

"Al deze thema's worden nu geïnventariseerd. De boeren kunnen er op reageren. Daarna zal door bestuur, BD-bureau en Demeter Voorwaarden Commissie de werkelijke afstemming met Demeter Internationaal dienen plaats te vinden.

We moeten ons wel beseffen dat niet voor niets Demeter is gekozen als wereldwijd keurmerk. Dat heeft ook z'n consequenties. Als Nederland daar niet aan voldoet, zegt men in Duitsland al gauw: "We hoeven geen BD-producten meer uit Nederland. Wij willen producten die behandeld zijn mét preparaten en van een gemend bedrijf afkomstig zijn. Wij hebben geen boodschap aan wat jullie in Nederland doen op het gebied van energetische beïnvloeding en dergelijke. Wij willen de normen zoals die door Demeter Internationaal zijn vastgesteld, gehandhaafd zien.

Enerzijds ziet Nederland het belang hiervan heus wel in, zeker als exporteerend land. Je dient waar voor hun geld te geven. Demeter in Nederland dient dezelfde zeggingskracht te hebben als Demeter in Duitsland. Anderzijds moet er ook gekeken worden wat Nederland kan waarmaken en wat passend is ten opzichte van andere landen. Ook in veel andere landen, ook buiten Europa dient nog veel 'bijgespijkerd' te worden om te voldoen aan de normen volgens Demeter Internationaal. Nederland staat wat dit betreft wel in het brandpunt van de belangstelling, omdat Nederland sterk exporteert en zich in de wereld sterk presenteert met z'n producten. Dan is het logisch dat er vanuit Demeter Internationaal eerst gekeken wordt naar Nederland. Ook in de handel zijn nieuwe normen vastgesteld. Op dat gebied heeft Duitsland bijvoorbeeld op voorhand gesteld dat er in producten geen carrageen mag voorkomen. Als dat niet per 1 januari 2002 door Nederland gegaran-

Demeter is een internationaal keurmerk met 'Demeter-lidstaten'. Hier Demeter in Toscane (Italië).

deerd werd zou de export naar Duitsland en naar andere landen onmiddellijk zijn stopgezet. Er ontstaat dus een kwetsbare positie van Demeter in Nederland. Het is dus nog een hele opgave om per 1 januari 2003 klaar te zijn met alle Demeternormen.

Het zal voor sommige BD-boeren wel even slikken zijn, de consument zal deze werkwijze wel aanspreken. Die wil toch duidelijkheid?
“Als je praat over bijvoorbeeld 112 kilogram stikstof per hectare, spreekt dat de consument niet aan. We willen de consument duidelijk laten zien waar Demeter voor staat ook in vergelijking met EKO. Daarom vindt de Demeter-promotie alleen plaats in de Natuurvoedingswinkel omdat daar de biologische consument al op af komt. Daar proberen we het onderscheid aan te brengen, het verschil of beter gezegd de meerwaarde van Demeter.”

Met onder ander het coachingsproject en de intervisie loopt BD-Nederland toch weer ver ‘voor de BD-muziek’ uit?
“Zo zou je dat inderdaad wel kunnen stellen.

We zullen Demeter Internationaal er van moeten overtuigen dat we in Nederland niet achterover hangen en zeggen: nou die preparaten dat geloven we nu wel. Het komt er op aan dat we precies aangeven waar we wel voor staan, zoals het stimuleren van de ontwikkeling van de boer en van het bedrijf, bijvoorbeeld door middel van coaching en intervisie. De wijze waarop we dat hier in Nederland doen, dienen we ook over te brengen naar Demeter Internationaal, zodat de mensen in Duitsland en Zwitserland op z'n minst kunnen zien dat deze dingen ook hun kracht hebben. We moeten niet alles ‘doodnormeren’, door op bepaalde terreinen normen te stellen, die alleen het effect hebben dat je een kruisje zet als je de preparaten hebt gespoten. Dat werkt uitwassen in de hand én ondermijnt de geloofwaardigheid

van BD. Het is de kracht van het project Referentiekader, om met de boeren te discussiëren over de echte inhoudelijke aspecten van BD en vooral waar je juist plezier in hebt met die BD.”

Kort na dit gesprek had een vertegenwoordiging van BD-Nederland een gesprek met de Demeterbund in Duitsland.

Je bent net in Duitsland geweest om over de internationale normen te praten. Tijdens de jaarvergadering zei je dat Duitsland een tamelijk rigide weg hierin kiest en dat men in Nederland een veel meer aan de persoon gebonden initiatiefrijke weg wil kiezen. Hebben jullie dat kunnen overbrengen en resultaten geboekt?

Jos: “We hebben in ieder geval de bekriftiseerde producten mee gebracht. Vol enthousiasme werd er door de medewerkers van de Demeterbund gesmuld van de door ons meegebrachte Demeterkaas (10 kilo!) en de Demetervla. Ook de promotiematerialen vielen in de smaak (“Volwassen sla, ist dass wasserige Salat?”)

Heel belangrijk in deze 2-daagse ontmoeting is de persoonlijke kennismaking geweest. Welke mensen zetten zich over en weer in voor de Demeterzaak. Demeter-Duitsland is 10 maal groter dan Demeter-Holland. In Darmstadt is een krachtige organisatie gevestigd met veel professionele, betrokken medewerkers. Wij van onze kant konden tonen dat we ondanks onze omvang als organisatie toch ook al veel voor elkaar hebben, zoals certificering, promotie en bureau.

Dit bezoek biedt een uitstekende basis om op voort te bouwen. Prima mensen waarmee het goed samenwerken is. Heel gastvrij ook. Maar ja, die preparaten hè, dat ligt niet simpel. Voor Duitsland is het zonneklaar, zonder preparaten geen Demeter.

Een tegenbezoek zal hard nodig zijn om het wederzijds begrip te laten groeien.” ■

**consument:
Ingrid**

Vershil tussen biologisch en biologisch-dynamisch?

“Ik doe bijna al mijn boodschappen bij de Natuurwinkel”, zegt Ingrid van Dijk uit Zeist, “maar ik moet eerlijk bekennen dat ik niet heel erg ‘BD-minded’ ben. Het biologische aspect vind ik wel belangrijk. Ik weet wel iets van het biologisch-dynamische maar ik richt me daar toch niet zo erg op. Dat de producten heel bewust verbouwd worden en dat de boeren daar qua levenshouding mee bezig zijn, waardoor iets extra’s aan de planten wordt toegevoegd, gericht op de vitaliteit van de producten, weet ik wel. Ook dat als je die tot je neemt dit van invloed is op je eigen systeem, dat besef ik wel, maar ik hecht daar op de één of andere manier

toch niet zoveel belang aan. Ik koop dan ook niet echt bewust Demeterproducten. Ik moet als consument ook wel erg m’n best doen om te weten te komen wat het verschil is tussen biologisch en biologisch-dynamisch. Ik vind de Demetercampagne niet echt opvallend en ik moet veel lezen en zelfs dan wordt mij het verschil niet echt duidelijk. Het spreekt mij wel aan een koe met horens, maar wat daarvan belangrijk is, die levenskrachten, dat komt daar weer niet uit naar voren. Het is misschien wel een te ingewikkeld verhaal. Ik denk dat je het bijna alleen maar kunt en wilt begrijpen wanneer je er al in gelooft.”

Concept-nota

Demeter begint bij de leden

In 1997 presenteerde de BD-Vereniging haar beleidsnota 'Dynamisch op weg naar een gezonde toekomst'. Voorafgaand aan deze nota was intensief onderzoek verricht en overleg gevoerd met vele actieve personen in het BD-werkveld. Het resultaat was zeer gedegen. Zo-zeer zelfs dat 5 jaren later de basis van deze nota overeind kan blijven staan.

Vorig jaar (17 november) organiseerde het bestuur een nieuwe beleidsdag over deze nota. Dat resulteerde in de concept-nota 'Demeter begint bij de leden'. Deze vormt de voornaamste toetsing voor het bestuur. Hierin komt de grote lijn voor de komende jaren naar voren. In de nota zijn de beleidsdoelen van de BD-Vereniging opgenomen en de concretisering van de speerpunten. Het derde hoofdstuk gaat over de actuele situatie en structuur van de BD-Vereniging en de voorgenomen activiteiten voor inhoudelijke speerpunten, zoals 'Verdere ontwikkeling van de eigen (BD) visie op landbouw en uitwisseling met andere organisaties', 'Vitaliseren, ontwikkelen en verwoonden van de spirituele, geesteswetenschappelijke aspecten van de BD-landbouw', 'Afzetbevordering van BD-producten door versterken Deme-termerk en van consumentenbewustzijn' en 'Zorg voor een duurzame toekomst van het familie / coöperatief / maatschap bedrijf'. Dit beleidsplan verkeert overigens nog in een ontwerpfase. Tussenrapportage vindt plaats ten behoeve van geïnteresseerde leden. Doet u mee?

Als u belt krijgt u het toegestuurd en kunt u daarop reageren. ■

In Memoriam

In verband met het overlijden van Willy Schilthuis en Klaas de Boer, beiden begin maart, werd in het vorig nummer van DP kort aandacht aan hen geschonken. In dit nummer verschillende bijdragen over deze pioniers van de BD.

Willy Schilthuis

(25 juni 1920 - 5 maart 2002)

Met dank aan de familie Schilthuis. Onderstaande tekst werd uitgesproken in Huize Valckenbosch, voorafgaand aan de crematie en is vrijwel ongewijzigd overgenomen.

Bruno van der Dussen en Jola Meijer

Haar eerste levensjaren bracht Willy door op een bovenhuisje in een nieuwbouwwijk in Den Haag. Maar dat veranderde spoedig omdat haar vader, die ingenieur bij de Zuiderzeewerken was, werd overgeplaatst naar Anna Paulowna in de kop van Noord-Holland. Na een paar jaar werd dat, ook weer niet voor lang, het voormalige eiland Wieringen. In 1929 toen haar vader werd teruggeroepen naar het hoofdkantoor, verhuisde het gezin opnieuw naar Den Haag.

In deze negen jaren groeide het gezin tot zijn volle omvang: Tineke kwam erbij in Den Haag, Jan in Anna Paulowna en Hans en Nel op Wieringen.

In die plattelandsperiode kwam Willy voor het eerst intensief in contact met de aarde en de plantjes, spelend in de zandbak, werkend in haar tuintje (1 m²), helpend in de grote tuin, enzovoort. Haar ouders hebben die kant van

het leven zeer zeker gestimuleerd, onder andere door wandelingen in de weekends en door de keuze van de vakantiebestemmingen. Tot 1935 was dat steevast twee weken logeren bij opa Schilthuis in Haren bij Groningen. Hier werden hele dagen doorgebracht in de grote tuin en moestuin of op de zolder, waar het speelgoed was opgeborgen. Na opa's dood werd de grote woonark van een oom op de Kaag bij Warmond een vaste stek, waar werd gezeld en gezwommen.

Tijdens haar tweede periode in Den Haag werd de Vrije school een van de vaste polen in Willy's leven, waar ze het bijzonder naar haar zin had. Helaas kwam daar een eind aan, toen haar vader weer eens werd overgeplaatst (en dat was niet de laatste keer), dit maal naar Bergen. Willy kwam daar, niet tot haar vreugde, terecht op een gewone meisjes mulo. Dat duurde gelukkig maar drie jaar, tot ze weer naar de vrije School kon omdat de volgende overplaatsing plaats vond.

In Bergen was een huis met een flinke tuin met boomgaard. Hier zijn Willy's belangstelling voor tuinieren, het landschap en de natuur zeker gestimuleerd en werd ze lid van de NJN.

Na de twaalfde klas van de Vrije school ging ze in 1938 naar een tuinbouwinstuut met internaat voor meisjes in Zuid Engeland; primair voor de taal, maar het tuinbouwaspect was mooi meegenomen. Daar nam ze het besluit om in deze richting verder te gaan. In verband met de oorlogsdreiging kwam zij vroegd terug uit Engeland en begon op de tuinbouwschool voor meisjes Huis te Lande in Rijswijk een verkorte opleiding. Daarna maakte ze, door toedoen van mevrouw Casparé, kennis met de biologisch-dynamische tuinbouw. Dit werd verder verdiept op het bedrijf van Djoeke van Vemde in Schoorl. Haar verblijf in Schoorl eindigde in november 1944, met het overlijden van haar vader, toen ze naar Groningen kwam en nauwelijks meer terug kon. Dat was het begin van een

wat rommelige periode, die duurde tot mei 1946, toen ze aan de slag kon op het bd-tuinbouwbedrijf van Hans Wolterbeek bij Amsterdam. Er kwam al gauw een eind aan, toen ze in 1947 werd gekaapt door Klaas de Boer, die voor de pas opgerichte biologisch-dynamische land- en tuinbouwschool Warmonderhof een praktijklerares zocht, die ook nog allerlei andere dingen kon doen. Al gauw hoorde ze als jongste tot de driehoofdige leiding van de school en was ook belast met de leiding van het internaat. Daar zat ze middenin, met een eigen kamer, waar ze studeerde, haar lessen voorbereide enz.

Aan alles komt een eind, dus ook aan Willy's vaste functie op Warmonderhof, maar niet aan haar vriendschap met Klaas en Mienke de Boer. Die is hun leven lang hecht gebleven, terwijl hun paden elkaar voortdurend kruisten binnen de BD-Vereniging en haar satellieten. In die wereld heeft Willy overigens veel vriendschappen gesloten, die vaak een lang leven waren beschoren.

Willy eindigde haar vaste werk op Warmonderhof toen ze in 1964 haar eigen bedrijf de Vier Jaargetijden in Nieuwe Wetering begon. Daar toonde ze, als een duizendpoot dat ze kon organiseren; zelf in de tuin bezig zijn, lesgeven, lezingen houden, de afzet van de producten regelen, en zo veel meer.

Als een rots in de branding liet ze al die besognes op zich afkomen. Moeder werd zo geïnspireerd door het project, dat ze haar eigen huis van de hand deed om op de Vier Jaargetijden het uitgebreide huishouden met de inwonende medewerkers draaiende te houden. Dat bleek na een aantal jaren voor haar te zwaar, waarop ze zich terugtrok in een flat in Den Haag en Willy andere oplossingen zocht.

De Vier Jaargetijden, waarvan de grond nu is vergraven ten behoeve van de HSL, was één van de eerste van een groeiende reeks nieuwe bd-bedrijven. Vanzelfsprekend stimuleerde dit groei en taakverzwaring van de BD-Vereni-

ging en de behoefte aan een professionele secretaris werd door Willy vanaf 1974 vervuld. Eerst hield ze nog kantoor op zolder boven de varkensstal en deed alles zelf, later kreeg ze hulp van Andreas Wiggmans voor de boekhouding en weer later verhuisde ze naar Drievergen, waar het steeds groeiende secretariaat onderdak vond op de begane grond van haar woonhuis, Lindelaan 12.

In de periode van Willy's secretarisschap is, kortgezegd, ontzettend veel overhoop gehaald, gereorganiseerd, tot stand gebracht of soms ook niet gelukt. Willy heeft daarin een enorme en belangrijke rol gespeeld; zij zette door, ook bij tijdelijke tegenwind, inspireerde, coördineerde en stuurde in de richting die zij het beste vond. Maar met zoveel tact en vriendelijkheid, dat vrijwel niemand zich gekwetst voelde en ze toch haar zin meestal kreeg, in alle bescheidenheid.

Dit secretarisschap heeft geduurd tot 1987, toen ze na een paleisrevolutie voorzitter moest worden. Ook die functie heeft ze twee jaren met resultaat vervuld; de BD-Vereniging bleef voortbestaan.

Tot aan haar afscheid op 16 juni 1990 vervulde Willy haar taken als bestuurs- en redactielid (sinds 1956) van de vereniging. In Vruchtbare Aarde zijn veel artikelen van haar hand over de biologisch dynamische groente-teelt verschenen.

Een rustig leventje achter de geraniums aan de Lindelaan was niets voor Willy en ze bleef dan ook, met allerlei grotere en kleinere taakjes, actief in de BD. Maar wel kon zij meer tijd vinden om zich te verdiepen in haar andere grote interesse, de antroposofie. Dit heeft ze vol gehouden zolang haar conditie het toeliet, dus vrijwel tot het eind van haar leven.

In de zomer van het vorig jaar werd Willy getroffen door een herseninfarct. Ze was sinds die tijd aangewezen op verzorging en gedwongen stil te zitten in een rolstoel. Dit was voor haar een raadselachtige opgave die zoals ze zelf zei 'de moeilijkste opgave in haar leven was'. ■

In memoriam Willy Schilthuis

Jan Diek van Mansvelt

Toen ik mij in de zeventiger jaren, via mijn werk op Warmonderhof, voor de BD-Vereeniging ging interesseren, speelde Willy Schilthuis daarin een centrale rol. Zij was vanaf haar 28ste jaar al actief lid in de BD-Vereeniging. Als secretaresse van het bestuur (1959 – 1968; 1975 – 1987) en als voorzitter (1987 – 1989) was zij 21 jaar actief in het bestuur, met diverse voorzitters en andere bestuursleden naast zich. Daarnaast was zij vele jaren de redactie van Vruchtbare Aarde dan wel lid van die redactie (1956 – 1990). Verder was zij vrijwel vanaf het begin docent groenteteelt en gaf ook vele andere vakken op Warmonderhof, waarbij zij aanvankelijk ook internaatsleidster was. In het trio met Klaas en Mienke de Boer droeg zij belangrijk bij aan de bd-kern van Warmonderhof waar, in de Warmondse tijd en in het begin van de Thedingsweert tijd, nog lang niet alle docenten even warm voor liepen.

In 1965 stichtte zij het glas-en vollegrondstuinbouw bedrijf 'De Vier Jaargetijden' in Nieuwe Wetering, Zuid-Holland, wat haar inzet op Warmonderhof verminderde maar zeker niet beëindigde, noch haar redactionele werk voor Vruchtbare Aarde. Gedurende de jaren 1979 – 1984 geeft zij ook nog Duizendblad uit, een tijdschrift vol praktische tips voor de particuliere tuinman en vrouw die in de zin van de BD wil werken. In Vruchtbare Aarde en meer nog in Duizendblad zijn talloze artikelen van haar hand te vinden. Naast al deze activiteiten werkte zij vanaf de oprichting van haar productiebedrijf ook erg actief mee in de oprichting van het verdeelcentrum Proserpina, dat op haar groentebedrijf begon. Ook haar moeder leefde en werkte lange tijd mee op de Vier Jaargetijden.

Naast al deze activiteiten zag zij ook nog kans drie boeken te schrijven: Nederlandse Praktijk

van de Biologisch-Dynamische Land- en Tuinbouw (1977), Biologisch-Dynamisch Tuinieren in de praktijk (1984) en Voor de Aarde (1999). Het laatste is een fraai verlicht boekje over 'Vijfenzeventig jaar BD in Nederland'. Zo was Willy Schilthuis tientallen jaren lang op vele terreinen van de BD in Nederland uiterst actief en hield daarbij ook goed contact met de BD-Vertreterkreis in Dornach en diverse collega's in andere landen.

Zich op deze manier, met hart, ziel en handen, volledig inzetend voor de BD, komt bij mij, terugkijkend, het beeld van 'de koningin van de BD' boven. Zij werd dan ook door de koningin onderscheiden met een lintje in 1990. Uit haar ongelooflijke werklust sprak een zeer op zichzelf toegepaste uitdrukking: "Niet zeuren, gewoon doen". Een uitdrukking die zij ook regelmatig zelf bezigde en die uit haar hele voorkomen sprak. Zo leefde zij haar hele volwassen leven vol enthousiasme in dienst van de verwerkelijking van de bd-idealen. En met succes.

Na in het zopas afgelopen leven al veel goede voorbeelden gegeven te hebben, vind ik het een heel bemoedigend idee dat zij ons nu, samen met Klaas de Boer en Mienke de Boer-Rosenwald, vanuit de toekomst zal helpen de BD en de vruchtbaarheid van de aarde verder te ontwikkelen. ■

40 Jaar verbinding met Willy Schilthuis

Michiel Rietveld, bij haar crematie

Willy in beeld brengen is natuurlijk ook de BD-beweging in beeld brengen.

In 1962 als 16-jarige jongen werkte ik als zomerhulp op het oude Warmonderhof in Warmond. Helder heb ik nog voor ogen een lange kaarsrechte vrouw, tanig gezicht, met een lange witte broek en een groen T-shirtje aan.

Willy (midden) voor Dynamisch Perspectief op bezoek bij Het Blauwe Huis in 1996

Hier en daar aanwijzingen gevend hoe het wieden beter, zorgvuldiger dan wel efficiënter kon. Ik bewonderde toen het overzicht dat zij had, dat niets haar aandacht ontsnapte. Zij runde destijds het bedrijf. De liefde waarmee zij over de aarde sprak en vooral haar vanzelfsprekendheid daarover hebben mij, zeker achteraf, in belangrijke mate gevormd.

Honderden, waarschijnlijk duizenden jonge mensen zijn door haar gevormd dan wel op hun levenspad gezet. Onlangs sprak ik de voorzitter van de BD-beweging in Zweden, een oud-Warmonderhoffer ook uit die tijd. Ook hij herinnert zich vooral de absolute autoriteit die zij was als docent en vakvrouw. Een kenmerk: buitengewone duidelijkheid bij haar lessen en een voorbeeldig op de hoogte zijn van de laatste vakliteratuur. Tot haar laatste lessen aan toe op Kraaybeekhof toen ze 75 jaar was!

Ik kan mij nog de consternatie in Den Haag herinneren en ook het hoofdschud toen Willy, alom bekend als een begenadigd docent en medetrekker van Warmonderhof een eigen bedrijf, De Vier Jaargetijden, ging opzetten. Dat was toch wel andere koek.

Zij was aangeraakt door het enthousiasme van Frits Julius die in de Haagse Vrije School er-

voer dat het over subtiele zaken met de leerlingen en met zijn collega's communiceren niet zo goed meer ging. Hij beleefde heel sterk dat dat met de achteruitgaande voedingskwantiteit te maken had. Ik zie hem nog met een Vespa scooter waar hij een onwijs grote bak op had gemaakt bij elkaar gesprokkelde BD-groentes uit Badhoevedorp en Voorschoten de Vrije School binnen dragen. Het eerste verdeelpunt. Toen daarop de vraag naar BD-groente in Den Haag sterk steeg was voor Willy de tijd rijp om daar met haar bedrijf in te stappen.

De verbinding die ze op Warmonderhof gekregen had met Andreas Wijgmans leidde ertoe dat ook hij op De Vier Jaargetijden ging werken. Hij heeft toen vanuit Nieuwe Wetering de distributie verzorgd. Later is dat geworden tot Proserpina, de oermoeder van alle nu bestaande verdeelcentra.

Willy heeft altijd een grote rol gespeeld bij Proserpina, omdat ze zich heel goed realiseerde dat een goede afzet de belangrijkste overlevingsgrondslag voor de biologisch-dynamische bedrijven was. Bij het aanstellen, begeleiden en stimuleren in moeilijke tijden van Henk Jansen heeft Willy een centrale rol gehad. Het zal omstreeks 1969 geweest zijn dat ik voor het eerst bij haar op het bedrijf kwam. Prachtig beeld toen ze ons rondleidde: Met haar handen in de mest en de compost en het dan stralend bijna in je neus duwen "ruik eens hoe mooi". Voor mij was dat een soort van herkennen, als kind deed ik ook niet anders.

Een later beeld van omstreeks een jaar daarna. Willy tijdens het eerste Studium Generale over BD- landbouw. Ze had een blauwe jurk aan waarbij ik dacht dat een broek toch beter bij haar hoorde. De BD-werkgroep had de Studium Generale georganiseerd. De werkgroep Marxisme kwam ook binnen wandelen; ik herinner nog mijn samengeknepen tenen. Geweldige discussie met Willy waarbij zij onvermoeid de vooroordelen waarvan ze uitgingen

beargumenteerde. Kenmerkend ook was haar mogelijkheid om dan ook haar schouders op te halen in de trant van "Sorry, als je het niet wilt begrijpen, Jammer dan, even goede vrienden".

Van 1974 tot 1987 heb ik bijna alle bestuursvergaderingen meegemaakt van de BD-Vereniging. We kenden de BD-Vereniging nog van voor de tijd dat Willy secretaris was. De vereniging bestond toen nog uit een schoenendozen-administratie, 12 bd-bedrijven en 400 leden. Willy heeft de Vereniging geprofessionaliseerd. Door haar, alleen door haar slaap onderbroken, inzet voor de BD heeft zij ongetwijfeld een belangrijke basis gelegd onder de uitbreiding van de BD. Ze straalde zekerheid, autoriteit en vooral vakmanschap uit.

Door Willy is de BD-Vereniging heel lang voor de boeren en tuinders een gerespecteerde partner geweest in hun proces.

Al die jaren was het secretariaat op zolder bij De Vier Jaargetijden. De financiën deed de onafscheidelijke Andreas Wijgmans. Ook de vele jaren daarna was Willy secretaris. Omstreeks 1980 verhuisde het secretariaat naar Driebergen. Natuurlijk eerst bij haar thuis, pas na jaren naar de Traay. Ze was ook echt secretaris. Dienstbaar aan de wil van het bestuur en de contacten met het veld onderhoudend. De laatste jaren als secretaris waren voor haar heel moeilijk. Zij leed eraan dat de BD-Vereniging heel erg naar buiten gericht raakte en de eigen achterban, de boeren in haar ogen veronachtzaamde. In die tijd heb ik haar wel eens geëmotioneerd en met rode vlekken in haar gezicht gezien, komend vanuit een onmachtige wanhoop.

Rust in de tent was haar credo toen zij na een dramatische jaarvergadering in 1987 voorzitter werd. Terecht is zij als eerste erelid geworden van de BD-Vereniging toen zij afscheid nam.

Veel zorg besteedde Willy aan de relatie met

de Antroposofie. Vele reizen maakten we samen naar Dornach, naar de conferenties en de Vertreterkreis. Opgefrist kwam ze daar telkens van terug. Het vertalen door Willy van de brieven van Manfred Klett heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de versteviging van de BD.

Voor het inhoudelijk werken met boeren kon je haar wakker maken. Dat vond ze heel belangrijk. Twintig jaar hebben we samen winterconferenties georganiseerd en jaren zijn we in de wintertijd het land in getrokken om studiegroepen en bijeenkomsten in de vereniging te houden. Mooie gesprekken hadden we daar, maar ook in de auto heen of terug. Vaste onderwerpen waren haar zorgen en betrokkenheid bij Warmonderhof, natuurlijk wilde ze altijd de laatste ontwikkelingen op Kraaybeekerhof horen. Teruggaand praatten we dan over de rol van de BD in het licht van de mensheidsontwikkeling. Daar zei ze een keer dat ze wel erg graag een keer nog naar Egypte wilde om te voelen wat daar nu nog aanwezig was. Een andere keer toen we diep doordrongen in de betekenis van de Landbouwcursus voor de agrarische ontwikkeling van de mensheid verzuchtte ze dat ze wel eens een kijkje in Koberwitz wilde nemen om het daar te ervaren.

Toen haar lessen op Kraaybeekerhof eindigden, bleek dat we op hetzelfde moment het gevoel hadden dat het nu mooi geweest was. Dat was op 75-jarige leeftijd natuurlijk ook het einde van een leven lang lesgeven. We hebben haar toen een geheel verzorgde reis aangeboden. Omdat we wel wisten dat als we de keuze aan haar zouden laten ze zo iets gezegd zou hebben als, doe niet zo gek, of misschien een tochtje naar de polder, hebben we haar de keuze voorgehouden: een reis naar Egypte, naar Koberwitz of, wat toen speelde de opening van de nieuw verbouwde zaal van het Goetheanum. Kenmerkend voor Willy, eigenlijk zonder nadenken: naar Dornach want dat

wat zij zo toekomstgericht achtte wilde zij zo graag nog meemaken.

Door al die jaren met Willy had ik feilloos door hoe zij haar keuzes maakte: Altijd voor de toekomst, de nieuwe mogelijkheden, maar altijd met blijvende zorg en aandacht voor het verleden tot stand gebracht.

Kraaybeekerhof heeft zij altijd samen met haar 'mannebroeder' Pieter Tideman door dik en dun gesteund.

Door die gezamenlijke reis naar Dornach die ook haar laatste echte reis werd, is onze relatie ook nog op een ander vlak gekomen.

Wat genoot Willy intens van de lichtschildering op de Ambève toen we door België reden; wat een fantastisch gesprek hadden we daarna over de natuurwezens.

Indringend en verrassend was het intensieve gesprek dat we daarna in het hotel in zuid Luxemburg hadden over het Christus-wezen en Zijn werkzaamheid op aarde en de betekenis daarvan voor de BD.

Dol enthousiast werd Willy toen we met de auto de Ballon d'Alcase naar beneden reden en vanuit de winter op 1400 meter hoogte (het was Pasen) in een half uur diep in de lente beneden kwamen. We hebben ernstig overwogen nog weer naar boven te rijden om het vervolgens nogmaals ter ervaren.

Het is wel zeker dat al die individualiteiten waarmee ze zo intens verbonden was, zoals Henk Jansen, Paul van Stiphout, Rolf ten Siethoff, Henk van de Wall Repelaer, Tom Jurriaanse, Erna Casparé en nog vele anderen haar aan de hemelpoort hebben staan verwelkomen. ■

In Memoriam

Klaas de Boer

(24 mei 1911 - 8 maart 2002)

Bruno van der Dussen en Jola Meijer
(met dank aan de familie De Boer)

Klaas de Boer werd ruim negentig jaar geleden geboren in Haarlem, waar hij opgroeide dichtbij de duinen en de zee. Zijn vader was hoofd van een lagere school en ook zijn moeder was onderwijzeres, maar zij heeft na de komst van drie kinderen niet meer voor de klas gestaan. Het gezin had het niet breed, zeker niet gedurende de Eerste Wereldoorlog waarvan Klaas zich nog goed de zeer koude winters en het karige voedsel herinnerde.

Klaas was de middelste van de drie kinderen. Hij was een ijverige leerling en zijn ouders gaven hem veel vrijheid. Hij speelde graag op straat en samen met zijn vier jaar oudere broer maakte hij vele wandelingen in de omgeving. Hij hield van het landschap: de weiden, het bos en de duinen.

Behalve de omgeving, is ook zijn schooltijd op het Kennemer Lyceum een bron van inspiratie geweest. Op deze moderne school met jonge leraren kreeg hij van Jacques Thijsse biologie en tekenen van Anton Pieck. Een nieuwe wereld ging voor hem open. Hij trok graag de natuur in en genoot van de duinen, de vogels en het 'lichten van de zee' als hij 's nachts langs het strand fietste. Klaas kon op zijn handen de geluiden van bijna alle vogelsoorten fluiten, al-

leen de zang van de nachtegalen is hem nooit helemaal gelukt!
Op zijn vijftiende werd hij lid van de NBAS: de Nederlandse Bond voor Abtinent Studerenden. Deze bond stond voor sociale gerechtigheid, was anti-militaristisch en tegen drankgebruik. Klaas hield van het vele zingen, het kameraadschappelijke samen zijn, het samen werken en de jeugdidealen over vrede en 'nooit meer oorlog'. Zijn grote sociale gevoel

en zijn gewetensvolle en principiële levenshouding vonden hier een bedding en werden groot.

Een leraar op de school vertelde inspirerende verhalen over het toenmalig Nederlands-Indië en wat men daar voor goeds, als staatsambtenaar, kon doen. Bovendien was de hiervoor benodigde universitaire studie, de enige waarvoor een volledige beurs werd gegeven. Voorwaarde was dat na het afstuderen een aantal jaren als bestuursambtenaar in Nederlands-Indië moest worden gewerkt. Zo ging Klaas op zeventienjarige leeftijd naar Leiden om Indologie te studeren. Maar naarmate de studie vorderde ontdekte hij meer en meer dat het Nederlands Koloniale bestel niet met zijn eigen overtuigingen te verenigen was en kort voor zijn doctoraal examen brak hij zijn studie af. Het was 1932 en Klaas was 21 jaar.

De volgende jaren werden een zoektocht waarvan de lijn en richting in zijn leven niet direct duidelijk waren, maar die hem veel ervaringen en bekwaamheden opleverden. Allereerst werd na de Indologiestudie een onderwijsbevoegdheid behaald, waarna Klaas op de nieuwe school van Kees Boeke 'De Werkplaats', in Bilthoven, ging werken. Toen hij hier op een middag in 1937, in de schooltuin, de secretaris van de pas opgerichte BD-Vereniging ontmoette en hem over biologisch dynamische landbouw vertelde, weet Klaas onmiddellijk: 'dit wil ik doen'.

Ter kennismaking met het vak ging hij in de zomer van 1938 naar 'Loverendale' op Walcheren om er in de groentetuin te werken. Hier ontmoette hij de pioniers uit die tijd: Hans Heinze (directeur Loverendale), Ehrenfried Peiffer, Ernst Jakoby, Marinus Steyn en Han Reder en ontstonden intensieve contacten, die decennia lang verder zullen worden uitgediept. Klaas was volledig overtuigd van de waarde van deze vernieuwende landbouw en haar betekenis voor de toekomst en om zich verder te scholen ging de volgende drie

jaren naar de tuinderij van Ludolf Schortinghuis in Wassenaar.

Kort na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kon Klaas in 1941 een eigen tuinderij op het landgoed van de familie Menten in Warmond beginnen. In Warmond was ook de kleine BD-tuinderij Teylingerhof van de familie Rosenwald. Samenwerking lag voor de hand en met dochter Mienke Rosenwald werd in Leiden en Oegstgeest de BD-groente met paard en koetsje gedistribueerd. In 1943 trouwden Klaas en Mienke en gingen wonen op Teylingerhof. Dit huis was vol met onderduikers, uit hun eigen woonplaats verdreven familieleden en joodse kinderen, waarvoor Klaas regelmatig op provianderingsstocht ging en onder de meest riskante omstandigheden, schaatsend over sloten en meren, fietsend of met het koetsje erop uit moest.

Vanwege hun affiniteit met onderwijs en bekwaamheid in de BD-landbouw, werd hen na de oorlog door een aantal mensen gevraagd een opleiding te beginnen. Dit was precies wat Klaas en Mienke graag wilden: biologisch-dynamische landbouw is mooi maar eigenlijk zou het een middel moeten zijn om met jonge mensen te werken. Er werd een stichting met bestuur geformeerd en in september 1947 werd met zeven leerlingen, 3 jongens en 4 meisjes op Teylingerhof een schooltje begonnen.

De combinatie van onderwijs en tuinwerk was ideaal om kennis en nieuwe structuur aan te brengen in de levens van deze jonge mensen, die door de oorlogsomstandigheden gedesoriënteerd waren en hun middelbare school niet hadden kunnen afmaken. In de kleine kamertjes op Teylingerhof woonden zij intern en zo ontstond een groot gezin, met 'pa' en 'ma' de Boer. Dát bleven zij, ook voor latere generaties.

Het waren echte pioniersjaren, ook in financieel opzicht. Na een jaar werd Teylingerhof te

klein en was er voor een nieuwe klas geen plaats. Maar toen boden de heer en mevrouw Menten hun buitenplaats Hagheweyde aan en lieten er een oude barak bouwen met klaslokalen en slaapkamers en een zaal met een klein toneel. Warmonderhof heette de school nu. De nieuwe klas werd door Willy Schilthuis onder haar hoede genomen.

Er volgde een tijd van intensief samen werken, leren en wonen: elke vrijdagmiddag huisvergadering, koorzang, elk jaar een kerstviering met het paradijs- en kerstspel, gevolgd door een concert van kerstliederen in de sfeervol versierde en verlichte Orangerie. En niet te vergeten de schoolfeesten zoals het carnaval of op 24 mei het grote verjaarsfeest van Klaas met behendigheidswedstrijden: elkaar in een kruiwagen over een plank met groene zeep over de sloot transporteren, ringsteken aan een watertobbe, hardlopen, fietsen en traditioneel asperges eten met aardbeien toe. Of het Sint Jansfeest: om middernacht in roeiboortjes over de Kaag waarna met Klaas op de mondharmonica rond het kampvuur werd gezongen tot het licht begon te worden....

Het hechte driemanschap Klaas, Mienke en Willy bracht de school tot bloei; zij zetten zich in voor de ontwikkeling van de biologisch dynamische beweging in Nederland.

De particuliere opzet van Warmonderhof duurde tot 1955; toen werd de school erkend door het ministerie van Landbouw en subsidieerde het Rijk de werkzaamheden.

Naast zijn verbondenheid met de school was Klaas intensief betrokken bij de organisatie van de BD-Vereniging, waarvan hij van 1954 tot 1965 voorzitter was. Hij organiseerde BD-conferenties op Warmonderhof en bezocht 's winters de Landwirtschaffliche Tagungen in Dornach.

Het praktijkonderwijs bestond voornamelijk uit tuinbouw en veeverzorging. De echte werk- en landbouwwerking werd opgedaan tijdens stages op bedrijven in het land. Op een van die werkbezoeken krijgen Klaas en Mienke in

1963 een ernstig auto ongeluk. Klaas verkeerde dagenlang op het randje van de dood. Na ruim een jaar van operaties en revalidatie was hij weer hersteld, hij zou echter altijd gebruik moeten maken van een wandelstok. Willy en Mieneke namen gedurende deze periode de leiding van de school op zich.

Het leerlingenaantal groeide en eind jaren zestig werd de school te klein. De aanleg van een weg naar Noordwijk dreigde door de achtertuin te komen, dus moest gezocht worden naar een plek om de school voort te kunnen zetten. In die tijd ontmoetten zij mevrouw Itty van Beuningen. Zij heeft na de dood van haar moeder geen bestemming voor de buitenplaats Thedingsweert in Kerk Avezath en schenkt de boerderijgebouwen met 9 ha landbouwgrond aan de school. Hier was ruimte voor de inmiddels ruim 200 leerlingen en kan op een eigen bedrijf de praktijk een bedrijfsmatiger opzet krijgen. De bouw en verhuizing naar Thedingsweert vergden veel krachten van Klaas en Mieneke en na een periode van ziekte volgde in 1975 pensioen. Het afscheidscadeau is een reis naar alle oud-leerlingen in Canada. De directietaken heeft Klaas inmiddels vol vertrouwen aan Jan Diek van Mansvelt kunnen overdragen.

Klaas en Mieneke vonden in Vorden een fijn huis met wat grond. Met hulp van een aantal dierbare leerlingen en oud-leerlingen werd, naar een ontwerp van Mieneke, een mooie tuin aangelegd. Zeven jaar hebben ze daar samen van kunnen genieten; het mooie uitzicht, de bloemborders, de eigen moestuin, de vruchtbomen, de bessenstruiken en de inmaak. Toen Klaas 70 jaar werd kreeg hij een koninklijke onderscheiding. Hij was daar trots op. Niet zozeer voor zichzelf; hij zag daarin – na al die jaren van volhardend pionierswerk – de maatschappelijke erkenning van de BD-methode. Dit gevoel werd nog versterkt toen enige jaren later ook Willy Schilthuis werd geridderd.

Een jaar na zijn 70ste verjaardag overleed Mieneke. Het huis in Vorden bleef een pleisterplaats voor familie en logé's. De bezoeken van oud-leerlingen uit alle werelddelen en andere dierbare vrienden zijn altijd belangrijk geweest. Klaas genoot daar enorm van, maar de gasten ook. Steevast werd in deze gesprekken achterhaald hoe het andere oud-leerlingen verging en als Klaas een naam niet meer wist haalde hij uit zijn zak een boekje te voorschijn waarin alle oud-leerlingennamen genoteerd waren. Een hoogtepunt in de laatste jaren was de grootse viering van het vijftigjarig jubileum van Warmonderhof, in 1997 in Dronten. Alle klassen, van 1947 af aan, waren met oud-leerlingen vertegenwoordigd. Het verhaal over de beginjaren van de school, dat Klaas die dag, op verzoek van de jongere generaties Warmonderhoffers, vertelde, was zijn laatste optreden.

Klaas heeft tot aan zijn 89ste jaar in zijn fijne huis met tuin kunnen wonen. Dit ging niet meer toen hij, nu bijna 2 jaar geleden, een ataque kreeg. Zijn verminderde gezichtsvermogen beperkte zijn leven, maar de interesse voor ieder die hem bezocht bleef bestaan zolang dat ging. Het laatste jaar woonde hij in Valckenbosch in Zeist, waar hij in de vroege morgen van vrijdag 8 maart is gestorven. ■

In memoriam Klaas de Boer

Jan Diek van Mansvelt

Al op 27 jarige leeftijd werd Klaas de Boer lid van de BD-Vereniging, dat wil zeggen kort voor de Tweede Wereldoorlog. Niet lang na afloop daarvan, in 1946, bracht hij het leven van de BD-Vereniging weer op gang als secretaris in het bestuur, samen met Van der Toorn als voorzitter (tot 1948), opgevolgd door Jurriaanse met in beide perioden Wolterbeek als penningmeester. Klaas vervulde die rol tot hij hem in 1949 overdroeg aan te Nuyl, die als secretaris-penningmeester samen met Jurriaanse het bestuur vormde.

In 1954 volgde hij Jurriaanse op als voorzitter, met te Nuyl in dezelfde functies en vervolgens van 1960 tot 1965 met Schilthuis als secretaris en Biemond als penningmeester. In 1965 volgde Tideman hem op als voorzitter, met de zjujst genoemden als secretaris en penningmeester.

Uit publicaties in Vruchtbare Aarde van die jaren komt hij als volgt tevoorschijn: In 1954, bij zijn aantreden, benadrukt hij dat hij zich als directeur van Warmonderhof in het centrum van de BD ziet: de opleiding als de basis voor de ontwikkeling. Hij belooft dat hij daar in dat zelfde jaar nader op zal ingaan en schrijft dan in een volgend nummer: Over de vorming van de jongen mens voor (en door) de BD. Hierin presenteert hij zijn beroemd geworden concept van samen Leren, Wonen en Werken en de zorg voor de vruchtbaarheid van de aarde als de grondslag voor het menselijk bestaan. In 1958 schrijft hij over de ontwikkelingen in de landbouw, die hem diepe zorgen baren: de kwaliteitsachteruitgang in zaai- en pootgoed en in het voedsel. Hij citeert onder andere Briejer en Carson, die dan actueel zijn als klokkenluiders van de landbouwpesticiden problematiek. Ook hier stelt hij de vruchtbaarheid van de moederbodem weer centraal, maar deze keer in het perspectief van de

noodzaak het puur materialistische denken in de landbouw te overstijgen. Zowel om een betere kwaliteit van het zaai- en pootgoed te kunnen garanderen, als ten behoeve van de voedselkwaliteit. Een nieuw begrip van het leven, in de natuurwetenschappen, is dringend gewenst, stelt hij daar.

In 1961, het 100 jarige geboortjaar van Steiner, betuigt hij uitdrukkelijk zijn dank en respect voor diens inspirerende impulsen voor een nieuwe landbouw: de Landbouwcursus, waaruit de BD is ontwikkeld. Hij benadrukt daarbij ook dat de antroposofische benadering, de geesteswetenschap, centraal staat in de BD en voorwaarde is voor de verdere ontwikkeling daarvan. Als afsluiting komt hij dan op de rol van de mens die voor de keuze staat de aarde te behoeden of haar te vernietigen. In de Warmonderhofspreek wordt uitdrukkelijk voor de eerste optie gekozen: Bebouwen en Bewaren.

In 1964 kan hij, kort voor zijn aftreden als voorzitter, het jaren eerder door hem en zijn collega's opgerichte BD-Consulentenfonds activeren door de aanstelling van Ten Siethoff als eerste BD-consulent. Ik vermoed dat zijn aftreden als voorzitter alles te maken heeft met het verkeersongeluk dat hem en zijn vrouw dat jaar trof en op de rand van de dood bracht. Een gebeurtenis in zijn leven waardoor hij tenminste een jaar lang 'van de kaart' was en hem veel meer dan daarvoor tot keuzes noopte.

Wat de genoemde artikelen betreft was het leuk om te zien dat hij daarin steeds veel verwijst naar de actualiteit, ondersteund met de nodige verwijzingen naar boeken en tijdschriften. Daarbij had niet alleen de bodem zijn interesse, maar zeker ook de economie, een vak dat hij ook graag zelf gaf. Meermaals betoogt hij dat je om werkelijk economisch te zijn, in de eerste plaats moet gaan voor de kwaliteit van je werkwijze en van je producten en dat die dan 'vanzelf' economisch zullen blijken te zijn. Zeker op mondiaal niveau en op de langere duur.

Open voor de hele wereld en goed geïnformeerd verwijst hij steeds naar de genezende perspectieven die de door hem gekozen bd-landbouw te bieden heeft, aan de mensen zowel als aan de natuur, aan de schepping zowel als aan de medescheppers.

Naast deze relatief zeldzame artikelen van Klaas de Boer in zijn bestuurstijd, vinden we in de Vruchtbare Aarde van die jaren al een hele reeks artikelen van zijn vrouw Mienke de Boer, waarin zij diverse aspecten van de BD-teelt, inclusief de omgang met de preparaten behandelt. Een taakverdeling die zij, zolang ik hen ken, altijd hebben volgehouden. Tot zover mijn zicht op Klaas de Boer in de BD-Vereniging. Hoe hij zich in de latere jaren tot de BD-Vereniging verhoudt weet ik niet.

Wat mijzelf betreft wil ik nog graag toevoegen dat het mij in 1972 zeer positief verraste door Klaas de Boer uitgenodigd te worden om te komen praten over de mogelijkheid hem op te volgen. Het kwam er uiteindelijk niet van de 'memorie van overdracht' voor mij te schrijven die hij oorspronkelijk in gedachten had en waarbij hij uitdrukkelijk verwees naar zijn Indologie-opleiding als bestuurder. Wel mocht ik twee jaar met hem meelopen, naast het me inwerken als docent biologie, wat ik aanvankelijk samen met Willem Beekman deed. Zo kon ik veel horen, lezen en zien van alles wat hij als directeur-oprichter van Warmonderhof had bedacht, uitgeprobeerd en ingericht. Een fascinerende en leerzame tijd, waarvoor ik Klaas en Mienke heel dankbaar ben ■

DIEREN IN NOOD

“Wat bewerkstelligt de dierenwereld, wat hebben wij aan haar te danken, wat zijn wij haar verschuldigd?”, vraagt Manfred Klett zich af in de rondzendbrief nr. 77 (zie vorig nummer Dynamisch Perspectief). Daarmee is het jaarthema voor het volgend jaar aangegeven.

Klett gaat in zijn brief nader op dit thema in. Drievoudig zijn de perversies, die tegenwoordig de dieren in nood brengen, aldus Klett, omdat de mens zich vergist in het uitleven van zijn instincten:

Op het terrein van het denken zijn het bijvoorbeeld de dierproeven. Het doel van de pure rentabiliteit in de dierhouderij of, in groter omvang, het onderzoek van artsennijmiddelenrisico's ten aanzien van nevenwerkingen.

Op het terrein van het voelen corrumperen sentimentaliteit en nostalgie de mens-dier-relatie.

Op het terrein van de menselijke wilsimpulsen tenslotte raakt de dierenwereld in de hoogste nood. Die impulsen zijn omschreven met de woorden “dierlijke productie, bio-industrie, schadelijk dier”. Het gebruik richt zich zuiver op de wetten van de vrije markteconomie, dat wil zeggen op de persoonlijke aanspraak van maximaal winst maken. Hier valt het in-

stinctleven in het zieleleven van de mens omlaag op zijn eigen dierlijke niveau.

Tot zover Klett. In de landbouwcurcus van Steiner worden twee dieren uitgebreid besproken. De koe en de regenworm. Twee volkomen tegenovergestelde dieren. In Dynamisch Perspectief worden ze beide beschreven. In dit nummer de koe. In het volgend nummer de regenworm.

Hoe de vrije markteconomie zich stort op het dier als vleesproducent hebben we onlangs kunnen constateren in het conflict tussen China en Nederland over besmet vlees. Wat bedoelt Klett precies met het omlaag vallen van het instinctleven in het zieleleven? Komt dat misschien tot uitting in de waanzin dat wij vlees de hele wereld over slepen?

Het kan ook anders. Enige tijd geleden nam de Stichting Milieubewustzijn het initiatief “Leef mee met de boer en adopteer een koe” als positieve manier waarop mensen zelf mee kunnen werken de landbouw in Nederland te veranderen richting duurzaamheid en verbondenheid. Informatie hierover bij Boris van Oirschot, Stichting Milieubewustzijn, tel. 035-6559359.

Marieke de Vrij over

Het verlies van argeloosheid en natuurlijke lankmoedigheid bij dieren

Boris van Oirschot (medewerker Stichting Milieubewustzijn)

Wat wordt hiermee bedoeld?

Gezonde dieren reageren in wezen spontaan en instinctief. Bovendien aanvaarden ze hun naderende dood op een natuurlijke manier, anders dan mensen. Dieren kennen geen afgezonderd gedachtesysteem – zoals mensen – maar leven van nature in volle overgave aan wat het leven biedt. Ze aanvaarden bijvoorbeeld een naderend levenseinde of een wisseling van seizoenen op een manier die mensen niet kennen. Deze overgave aan de natuurlijke ritmes van het leven wordt steeds sterker verstoord. Dit resulteert erin dat door het verlies van deze eigenschappen bij dieren, in het collectieve dierenbewustzijnsveld steeds dieper deze verwonding ‘ingeëtst’ wordt en daardoor af te lezen valt.

Deze traumatisering bij dieren neemt sterk toe. In Nederland bijvoorbeeld verloopt de voort-

*Op 16 oktober 2001 hebben de ‘begeleiders’ van Marieke de Vrij gevraagd om bekendmaking van het volgende thema: **Wat we dieren aandoen, doen we ook onszelf aan, of anders gezegd: We traumatiseren dieren en daarmee onszelf.** In deze tijd waarin consumptie- en proefdieren in grote getale dieroneigen leven, krijgen deze groepen dieren in een steeds sterkere mate te maken met verlies van argeloosheid en verlies van natuurlijke lankmoedigheid (overgave aan het leven).*

DIEREN IN NOOD

planting veelal kunstmatig. Daarnaast worden ze over het algemeen lichamelijk onnatuurlijk gefokt en overlijden zij uiterst zelden nog aan ouderdom doordat zij ongewoon jong reeds worden geslacht. Om deze redenen wordt het collectief veld van dieren zo sterk onteerd dat zij de argeloosheid steeds meer kwijtraken en de natuurlijke aanvaarding van wat het leven brengt niet meer op kunnen brengen. Bovendien worden hier collectief praktisch alle mannelijke consumptiedieren vermoord.

Omdat het om grote groepen dieren gaat - in Nederland alleen al meer dan 500 miljoen - leidt de uitwerking van het verlies van argeloosheid en natuurlijke lankmoedigheid bij dieren ertoe dat ook andere levende wezens aangeraakt zullen worden op verlies van deze kwaliteiten.

Waarom slaat dit over op alle levende wezens? Mensen, planten en dieren ademen allemaal dezelfde zuurstof in en leven op dezelfde aarde en zijn in feite doordrenkt met elkanders aanwezigheid. Dat houdt in dat als mensen en dieren zo nauw samen leven, zij onmiskenbaar aangeraakt worden door elkanders uitstraling. Steeds meer dieren lijden aan diep ingekerfde belevingsangsten en daarom is doorwerking hiervan te verwachten op het collectieve bewustzijnsveld van mensen. Dit komt mede door de grote vleesconsumptie. Deze dieren hebben, hoe subtiel dan ook, hun getraumatiseerde dieroneigen leven als energie-herinneringsfrequentie in hun vlees opgeslagen. De consument neemt met het nuttigen van het vlees deze trilling nog eens extra versterkt op. Niet alleen mensen, maar ook andere levende wezens worden beïnvloed door het verval van deze beide kwaliteiten. Ook andere levende wezens zijn uiteindelijk minder in staat hun levensloop te aanvaarden vanuit deze oorspronkelijke, natuurlijke staat, doordat hun gevoel minder subtiel afgestemd is.

Een belangrijke consequentie voor de mens van dit verlies bij dieren is dat indirect het onschuld-gehalte in mensen langzaam af gaat nemen, onder andere sterk uitwerkend op het

jonge kind. Met andere woorden, de spontane openheid van mensen naar het leven en wat zich daarbij van nature voordoeft neemt af. Die openheid is een belangrijke toetssteen voor onze gedachten en handelingen. We kunnen daarmee in contact komen met waarheid in onszelf. Die toetssteen, die basis, wordt zwakker en zwakker. Met als gevolg dat ons denken, dus het mentale overwicht, 'naargeestig' kan doorwerken op maatschappelijk terreinen zoals wetenschap, gezondheidszorg en de politiek. Maar ook in individuele zaken. Ook de volwassen mens heeft daardoor minder onschuld in zichzelf. Dit leidt ertoe dat het onschuld-gehalte bij mensen in het algemeen afneemt, wat noodzakelijk is ter toetsing van de wezenlijke waarden van eigen gedachtegangen en handelingen.

Daardoor, vanuit een tekort aan ervaring van wat het natuurlijke leven je schenkt, bestaat de kans dat men steeds sterker gaat denken dat het leven maakbaar wordt. Het leven mensen we te kunnen ombuigen voorbij de natuurlijke kosmische wetmatigheden. Klonen, orgaantransplantatie en gentechnologie geven aanleiding tot diepe wezensbeschadigingen. En daarnaast werken milieuaantastings- en

consumptiepatronen nadelig door op het evenwicht van de aarde.

We zijn te weinig in staat om onze angsten te doorgronden en kunnen ze niet meer zelf (eigen-machtig) oplossen, zowel naar onszelf als naar anderen. We gaan onze angsten op andere projecteren en hen ten onrechte nadelig bejegenen. Bevoogding en controle, op alle niveaus van leven, zal dan kunnen toenemen. De mens zal zichzelf steeds meer beperken in aanvaarding van de natuurlijke levensstroom door het leven te trachten naar de hand te zetten.

Samenvattend: omdat zulke grote aantallen levende wezens (500 miljoen in Nederland) zo ver van hun eigen authentieke kern af dienen te leven, leidt dit ertoe dat het op de lange duur ook onze eigenheid wezenlijk aan gaat tasten. Om dit te voorkomen worden deze inspiraties vrijgegeven. Want wie zichzelf verliest binnen onschuld en binnen natuurlijke aanvaarding van het leven, verliest meer dan dat hij of zij ogenschijnlijk denkt. ■

Zie ook:

www.mariekedevrij.org / sec@mariekedevrij.org

Bezinning op onze huidige verhouding tot de landbouwhuisdieren, in het bijzonder de koeien

Jan Diek van Mansvelt

De uitgangsvraag voor deze bijeenkomst was wat de signaalwaarde is van het optreden van BSE en MKZ. Hoe kunnen we zo met onze landbouwhuisdieren omgaan dat zij hun wanhoop c.q. ongenoegen niet meer op deze manier aan ons kenbaar hoeven te maken. Anders gezegd, hoe maken we ze zo blij en tevreden met hun bestaan, onder onze hoede, dat ze niet meer zulke dramatische signalen hoeven af te geven.

Wat Marieke te vertellen had, kwam er wat mij betreft op neer dat we ons in het algemeen, veel meer dan totnogtoe, op het leefplezier van de dieren moeten richten. Om dat leefplezier beter in de gaten te krijgen, zullen we ons meer dan voorheen met de wezenlijke eigenschappen, de wezenlijke kenmerken van de dieren uiteen moeten zetten; daar zicht op en gevoel voor moeten ontwikkelen. Dat geldt wat mij betreft ook vanuit een welbegrepen egoïsme als consument. Je hoeft je immers maar even voor te stellen dat je met de melk en met het vlees dat je eet ook het leefplezier van het dier binnenkrijgt waarvan de melk en het vlees afkomstig zijn, of je ziet het belang ervan het dierenwelzijn hoog in het vaandel te schrijven. Maar ook puur ethisch kun je wel inzien en beleven hoe onmenselijk het is de dieren in dieronwaardige omstandigheden te houden. Tot zover de algemene achtergrond van de vraagstelling.

Marieke vertelde dat de BSE vooral een gevolg is van verzwakte hersenfuncties die weer voortkomt uit de neiging van de dieren om zich in zichzelf, in een innerlijke droomwereld, terug te trekken. Dit omdat het in de wereld

waarin zij door ons gehouden worden verregaand ontbreekt aan voor de dieren bevredigende, opwekkende en stimulerende waarnemingsinhouden. De MKZ berust op dezelfde belevingsarmoede, maar dan vooral door de manier waarop die de ademhaling (in/uit) en de andere opname / uitscheidingsprocessen beïnvloedt. Hier speelt het totale gebrek aan uitdaging van de eigen voedselkeuze een rol, de gefrustreerde zelfstandige zoek en snuffelactiviteit van elk dier, waardoor ook weer het drinken en daarmee weer de doorspoeling van het bloed teruglopen.

In beide gevallen wordt het immuunsysteem van de dieren, dat is hun zelfstandige instandhouding van een autonome positie tegenover de buitenwereld, ontmoedigd. Het overmatige, systematische gebruik van antibiotica is daarbij ook funest, omdat dat de eigen natuurlijke weerstand ernstig frustreert. Daar komt nog bij dat het bij de ziekteverwekkers het resistent worden tegen de gebruikte antibiotica in de hand werkt, waardoor die ziekteverwekkers steeds agressiever en moeilijker te bestrijden worden. Maar om deze redenering te zien zitten, moet je natuurlijk wel in staat en bereid

zijn de ziektes als indicatoren voor een slechte gezondheidstoestand te willen zien en de ziektekiemen dus als ziekte-indicatoren en niet zozeer als ziekteverwekkers.

Met deze mededelingen schaaft Marieke zich dus prominent in de op diervriendelijkheid en dierwelzijn georiënteerde stroom in de maatschappij, waarbij zij de koppeling tussen ziekte en welzijn veel directer legt dan vele anderen.

Wat zij voor de omgang met de koeien als praktische tips aanreikte is het volgende:

- Zorg dat de koeien een interessante leefomgeving hebben waarin voor hun het nodige (!) te beleven, te besnuffelen, te zoeken en te kiezen valt.
- Als ze door en met het voer geholpen worden om thuis te zijn in de omgeving waar ze leven, draagt dat zeker ook bij aan de gezondheid. Dus voer van eigen bedrijf heeft een uitgesproken meerwaarde voor het welzijn, zeker als het de nodige biodiversiteit (soortenrijkdom) weerspiegelt, die op zijn beurt natuurlijk weer de gezondheid van de bodem en het bedrijf als geheel vertegenwoordigt.
- Vermijd jachterigheid, druk en stress (benauwdheid!) in de omgang met de dieren: geef ze de tijd en de ruimte om zich op hun gemak te verplaatsen cq van bezigheid te veranderen.
- Door ze zoveel mogelijk in kudde verband te laten opgroeien en leven hebben ze meer houvast aan elkaar (hun plaats in de kudde) en zijn ze minder afhankelijk van de humeuren van de boer(in) die ze verzorgt. Willekeurige mixen van aangekochte dieren levert de dieren onderling veel stress op, zoals iedere boer eigenlijk wel weet.
- Rouwgedrag toestaan bij het 'afvoeren' van koeien voor de slacht, evenals bij misgeboorten, maar ook medeleven bij de geboorte horen bij het kuddeleven. Dat wil zeggen: die ingrepen zijn nodig om de kudde levendig, en daarmee gezond te houden, maar het rouwgedrag is even nodig om die

DIEREN IN NOOD

ingrepen op een gezonde manier te kunnen verwerken! Als boer(in) op gepaste wijze meeleven met die rouw hoort daar zeker bij. Sta je jezelf dat toe? Hoe vind je een vorm daarvoor die respect toont zonder sentimenteel te worden?

- Als het kalf de eerste levensdagen bij de moeder kan zijn en de biest kan drinken, neemt het daarmee een onvervangbaar stuk eigenwaarde, zelfbeeld en immuniteit op, wat het hele verdere leven positief beïnvloedt.
- Een bevredigende communicatie met de boer(in) / verzorger, die de moeder respectievelijk de natuurlijke kuddeleidster in belangrijke mate vervangt en aanvult, is ook essentieel voor het dierenwelzijn. Rustig gedrag, een vriendelijke stem en individuele aandacht, met aaien over de neusrug en af en toe over de staartwortel: dat zijn allemaal gedrags-elementen waaraan de koeien merken dat ze inderdaad gewaardeerd worden voor hun bijdrage aan de voedselvoorziening en bodemgezondheid cq aan het bedrijfsbelang van de boer(in). En naarmate ze zich meer gezien en gewaardeerd voelen, kunnen ze dan hun wezen beter ontplooiën

en daarmee gezonder en productiever zijn, wat dan natuurlijk ook weer de gezondheid van hun melk en vlees voor de consumenten ten goede komt, zowel als die van hun rol in het bedrijf zelf.

- De merkbare aanwezigheid van stieren is voor de koeien ook een erg essentieel deel van hun levensvreugde. Natuurlijke bevruchting door een stier die met hen samenleeft levert in dat opzicht dan ook veel meer op dan K.I. en embryo implantatie, namelijk levensplezier en daarmee langdurige gezondheid.
- Omgekeerd is het voor de stier ook erg belangrijk te kunnen horen, zien, ruiken enzovoorts dat er vrouwtjesdieren in zijn buurt zijn.
- Door familie- en lijnenteelt, waarbij ook van regionaal typische (in het landschap / klimaat passende) rassen gebruik wordt gemaakt, wordt de eigenheid van de kuddes versterkt: de boer kiest de dieren waarmee hij goed overweg kan om verder te fokken en versterkt daarmee de eigenheid, de gezondheid en de natuurlijke weerstand van de kudde en de individuele dieren. Daarentegen draagt de huidige foktend sterk bij

aan de homogenisering en daarmee aan de anonimisering, de 'ont-eigening' van de kuddes en de daarin levende dieren.

- Voor de weidegang deelt Marieke de mening die ik ook nog al eens uitte dat beschutting tegen weer en wind daar ook belangrijk is. Het feit dat de runderen dieren zijn van de met bomen en bosjes begroeide steppen en bosranden maakt dat vanzelfsprekend. En voor het landschap zijn vele vormen van bosjes, stukken haag, struikgroepen en wat die(s?) meer zij alleen maar verrikend (evenals voor de vogels en nuttige insecten, inclusief bijen, die daarvan meegenieten).
- Wat de omgang met de stieren betreft, gaf Marieke desgevraagd nog de volgende tips. Je kunt immers wel makkelijk zeggen: "doe meer met de stieren in je bedrijf", maar wie dagelijks met stieren op een (melk)veebedrijf omgaat voelt toch elke dag de druk die daardoor op hem of haar afkomt. Het zijn immers toch vaak zeer onberekenbare 'heren'. Voor je het weet heb je een stoot te pakken die er niet om liegt.
- Per stier zijn speciale karakter leren kennen vormt de basis en de kern voor de ontwikkeling van een werkbare verhouding.
- Als de stier vanuit zijn plek in de stal uitzicht over het land heeft en veel frisse lucht krijgt, zal hij zich lekkerder voelen. Muffe stallucht irriteert hem mateloos.
- Voldoende mogelijkheden om zijn ongeduld respectievelijk zijn verveling met zijn hoeven weg te krabben is ook erg belangrijk.
- Zwaar verteerbaar ruwvoer houdt hem goed bezig. Dan kan hij zich rustig in zijn vele herinneringsbeelden verdiepen, meer of minder wegdromend uit het toch wel relatief saai hier en nu, maar daarbij houvast houdend aan het voer dat uit de hem bekende omgeving afkomstig is.
- Hij is geneigd zijn eventuele ongenoegens lange tijd op te sparen, zonder er iets van te laten merken. Maar dan kan de emmer dus ook heel onverwacht ineens vol zijn en in

Koeien halen op De Hondspol in Driebergen. (foto: Wim van der Ende)

agressief gedrag tot uiting komen. De eerdergenoemde afleidingsmogelijkheden zijn in dat perspectief extra belangrijk. Maar waakzaamheid blijft geboden.

- Vanuit hun leidersgedrag zijn de stieren heel gevoelig voor wat er in de kudde speelt. Normaal gesproken zouden zij daar dan ook steeds direct op inspelen, de orde en de rust herstellend. Nu ze dat niet kunnen is er een frustratiebasis gegeven, die door de boer(in) / verzorger kan worden verlicht door voor de nodige orde en rust in de stal te zorgen. Dan krijgt de stier niet steeds het gevoel te moeten ingrijpen maar het niet te kunnen. Het gevoel als 'de baas' gerespecteerd te worden is dus erg belangrijk voor de stier. De boer kan hem dat gevoel steeds geven in de manier waarop hij hem in woord en gebaar bejegt.

Het moge duidelijk zijn dat in het bovenstaande niet veel revolutionair ('ongelofelijk') nieuws verrat is, maar wel een enorme stimulans om het 'gezonde boerenverstand' weer de nodig ruimte te geven boven het verengde nuttigheidsdenken dat aan vele 'intensiveringmaatregelen' in de landbouw ten grondslag ligt. Door als boer weer beter naar je hart te leren luisteren en je hoofd tijdelijk op de plaats rust te zetten, kom je dicht bij de essentie van je beesten en daarmee bij alles wat goed voor ze is.

Ik meen dat het op grond van het bovenstaande voor de varkens-, schapen- en geitenhouderij niet al te moeilijk is om zelf alvast een eerste vertaalslag te maken.

Wie behoefte heeft om daar nog eens speciaal naar te kijken kan het aan mij laten weten, dan probeer ik een bijeenkomst te beleggen waarin speciaal op de betreffende diergroep kan worden ingegaan. ■

Een volledige versie van deze bijeenkomst is in de maak en kan besteld worden. Zie voor haar adres en ook haar MKZ verhaal: www.marie-kedevrij.org.

Onthoornen is in de BD niet toegestaan.

De Demeter Voorwaarden Commissie werkt aan vernieuwing van de voorwaarden. Vanuit het veld is de vraag gesteld of fokken op hoornloosheid acceptabel is. Leen Janmaat gaat hier nader op in. Reacties hierop zijn welkom.

Met de komst van ligboxenstallen zijn de karakteristieke hoorns op de koeienkoppen uit beeld verdwenen. Reden hiervoor is dat de beperkte ruimte en uitwijkmogelijkheden het risico op stootplekken en beschadiging van de kwetsbare uier te groot is. Zelfs in de Europese Verordening voor biologische veehouderij staat men het verwijderen van de hoorns toe. De vraag bij deze concessie is of de eigenheid van het dier hierbij niet wordt aangetast. Uiting van diereigengedrag vormt immers een uitgangspunt of principe van de biologische landbouw. Binnen de biologisch-dynamische landbouw wordt wel waarde aan de koe-eigene hoorns gehecht. Dit hangt enerzijds samen met de aard van het dier en anderzijds met de functie van de hoorns voor het organisme.

Een ontwikkeling in de fokkerij is het selecteren op hoornloosheid. Van nature komt hoornloosheid nauwelijks voor bij runderen. Na jarenlange selectie op basis van deze eigenschap (één gen) is het mogelijk om een hoornloze kudde te creëren. Bij geiten brengt het selecteren op hoornloosheid verminderde vruchtbaarheid met zich mee. Ook bij koeien is dit, zij het in mindere mate, het geval. Op zowel de betekenis van hoorns voor het organisme als het fenomeen hoornloosheid wordt nader ingegaan.

Stofwisseling

De geit en runderachtigen behoren tot de groep van dieren met holle hoorns. De beenpit van deze hoorns bestaat uit een vergroeiing van het voorhoofdsbeen. Het slijmvlies in de hoorn staat in verbinding met het neusslijmvlies. Hierdoor kunnen geuren, waargenomen via het neusslijmvlies, doordringen tot in het hoorn.

Dat koeien beschikken over een goed ontwikkeld stofwisselingsstelsel, blijkt uit het vermo-

De enorme hoorns van het Watusi-rund (Afrika)

gen om uit zeer ruw voedsel (krantenpapier) melk te produceren. In wezen geeft het rund, en zeker de oudere dieren, zich volledig over aan de inwendige stofwisseling. Bij de aanblik van het dier lijkt het of je via de ogen naar binnen kunt kijken.

In de landbouwcursus geeft Steiner het verband aan tussen de stofwisselingskrachten in het dier en de hoorns. Het beeld hierbij is dat de stofwisselingskrachten richting kop en hoorns niet naar buiten stromen, maar in de hoorn weer teruggestraald worden. Dezelfde eigenschappen worden benut bij het maken van de zogenaamde hoornpreparaten. De krachten die vanuit de aarde uitstralen worden geconcentreerd in de opgeborgen substanties: mest of kiezel. Door verdunning met water en ritmisch roeren worden de krachten weer vrijgemaakt.

Vormen

De vorm van de hoorns toont onder meer het karakter van het veeslag. De lengte van de hoorns kan variëren, er is echter een toename van de lengte waarneembaar van noord naar zuid. De verschillen tussen de noordelijke rassen en zuidelijke rassen drukt zich ook uit in de lichaamsbouw. Met name de hoornloze ras-

sen (Aberdeen Angus, Hereford en Galloway) hebben een gedrongen bouw. Daar tegenover is het Watusi-rund veel ranker gebouwd en draagt enorme hoorns. De grootte en vorm van de hoorns lijkt een samenhang te vertonen met de regio waar de rassen oorspronkelijk thuis horen. Koeienrassen in het noorden dragen overwegend korte gedrongen hoorns en in enkele gevallen geen. In Nederland dragen koeien van oudsher hoorns wat samenhangt met de krachtwerking die in onze regio aanwezig is. Het onthoornen gaat dus tegen deze krachtwerkingen in en tast de eigenheid en originaliteit van het dier aan.

Integriteit, onthoornen en fokken

Doordat landbouwhuisdieren de ruimte die zij natuurlijkerwijze ter beschikking hebben, wordt ontnomen, ontstaan er problemen. Problemen zoals pikken bij pluimvee en staartbijten bij varkens zijn symptomen van verveling en gebrek aan activiteiten. In de gangbare landbouw worden deze problemen opgelost door de fysieke veroorzakers weg te nemen. Kortom snavels worden ingekort, staarten gecoupeerd en tanden geknipt. Zodra de dieren meer ruimte en afleiding krijgen, zijn deze ingrepen niet meer noodzakelijk. Bij onthoornen ligt het probleem wat genuanceerder. Om schade (stoten) te beperken, hebben de runderen meer leefruimte nodig dan ligboxenstallen bieden. Daarnaast moeten dieren voldoende ruimte hebben om uit te kunnen wijken. De uitgave van het Louis Bolk Instituut "Een koppel koeien is nog geen kudde" (Ton Baars en Liesbeth Brands 2000) geeft

Hoornklemmen ter correctie van de hoornstand

achtergronden van het diergedrag en tips voor de BD-veehouder.

Ondanks voorzorgsmaatregelen zijn verwondingen niet geheel te voorkomen, de aard van het dier verandert niet. Binnen de kudde spelen zich sociale processen af en wordt de rangorde veelal fysiek uitgevochten. Het managen van een kudde koeien blijft een belangrijke opgave voor de BD-veehouder.

De melkveerassen die in Nederland worden gehouden zijn hoorndragers van nature. In enkele gevallen (Holstein-lijnen) is de eigenschap hoorndrager eruit gefokt. Bij geiten worden meer lammeren geboren die geen hoorns dragen. Door deze lammeren aan te houden wordt het mogelijk om een hoornloze kudde te creëren. Keerzijde hiervan is dat de natuurlijke vruchtbaarheid van de dieren terugloopt. Het reproductie vermogen van het dier is een uitdrukking van vitaliteit. De keuze om gericht te fokken op hoornloosheid sluit mede daarom niet aan bij de principes van de BD-landbouw.

De keuze voor gehoornd vee is niet de meest eenvoudige keuze, zij sluit echter wel aan bij de uitgangspunten: integriteit van het dier, mogelijkheden tot uiting van diereigen gedrag en het verbeteren van de vitaliteit. ■

Cursus Phytophthora en positieve aandacht 2001

Coen ter Berg

De cursus positieve aandacht voor de aardappel werd in het voorjaar 2001 gehouden onder leiding van Hans Andeweg. Met boeren werd op hun bedrijven getracht de ziekte Phytophthora infestans door positieve aandacht terug te dringen, dan wel haar tijdstip van uitbreken twee weken uit te stellen.

Op verzoek van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding was ik bij deze cursus aanwezig. Zij vroeg mij daarvan verslag te doen. Tevens werd mij de taak toegedicht gegevens te verzamelen van observaties. Die werden gedaan door de cursisten in de aardappelpercelen die zij energetisch behandeld hadden gedurende de cursus. Door deze observaties konden zij het tijdstip van uitbreken van de schimmel in de aardappelgewassen vaststellen. Daarna werden door mij deze tijdstippen vergeleken met data die voortkwamen uit observaties die ik gedaan had in vergelijkbare gewassen die niet energetisch behandeld waren. Hieruit moest dan gaan blijken of de bundeling van positieve aandacht de aantasting door deze ziekte zichtbaar beïnvloed had.

In vergelijking met biologische aardappelper-

celen in de buurt is geen opmerkelijk verschil te zien geweest in tijdstip van aantasting en/of uitbreiding van de schimmel.

Toch gingen de deelnemers niet met lege handen naar huis; door cursusdeelname kwamen in de gelegenheid verbinding aan te gaan met de aardappel op een geheel andere wijze dan men gewoon is. Energie en krachtenvelden die opgebouwd zijn uit lagen behoren tot het voor onze zintuigen onzichtbare bestaan van de aardappel. Maar zij kunnen door de mens gevoeld en *gestuurd* /*beïnvloed* worden.

Werkwijze

Er werd conditieverbetering van het gewas nagestreefd. Dit werd afgemeten aan de afstand die de aardappels op de energetisch behandelde percelen hadden tot hun optimale streefwaarden. Deze waren bij Hans Andeweg bekend. Het idee erachter: hoe dichter bij de streefwaarden hoe weerbaarder het gewas, hoe ongunstiger voor de phytophthora.

Om de streefwaarden te kunnen meten is het belangrijk vaardigheden in jezelf tot ontwikkeling te brengen om uitstraling te kunnen voelen en aan de hand daarvan tot vaststellingen te ko-

PHYTOPHTHORA

(Foto: Louis Bolk Instituut)

men over de energetische huishouding van het door jou gekozen object. Hiermee zijn de cursisten dus aan de slag gegaan. Zij oefenden zich in het voelen van uitstraling van de bodem, meegebracht pootgoed, aardappelpercelen, foto's van bedrijfsplattegronden, bloemen et cetera.

Affirmaties

Om de streefwaarden op een voor de aardappel gunstig niveau te krijgen, waren in de eerste plaats de affirmaties belangrijk.

Je kunt affirmaties zien als bekrachtigingen waardoor datgene wat je wenst werkelijkheid wordt. Dit is dus een sturende beïnvloeding met positieve intenties. Tijdens de cursus werden zij steeds aangepast aan de groeifase van de aardappels.

Voor het meegebrachte pootgoed werd bijvoorbeeld *een rustig ontwaken, goede gron-*

PHYTOPHTHORA

“Komt ie of komt ie niet?” Voor veel boeren zal dat niet eens een vraag zijn. De schimmel wordt steeds agressiever. Talrijk zijn dan ook de manieren om deze schimmel (in de aardappelplant) te bestrijden, te voorkomen of op z'n minst er mee te leren leven.

Een verslag van Coen ter Berg en projectleider Hans Andeweg over het Phytophthora-project van de BD-Vereniging en reacties hierop van Jan Storms en van Monique Hospers.

PHYTOPHTHORA

ding en weerstand belangrijk gevonden. De bodem, onlosmakelijk met de aardappel verbonden, werd onder meer *ontvankelijkheid voor de aardappel, warmte, lucht en een gezonde voedingsbodem* toegedacht.

Daar de affirmaties effectiever zijn naarmate zij door een groep op een zelfde tijdstip in gedachten worden genomen, werd een tijdstip gevonden waarop ieder zich hieraan dagelijks zou wijden. Eigenlijk al bij de tweede cursusdag werd duidelijk dat deelnemers positieve ervaringen hadden wanneer of nadat zij zich innerlijk op de aardappel hadden gericht. Ook op andere gebieden in de bedrijfsvoering merkten enkele deelnemers dat dingen goed liepen, dat er meer lukte.

Jammer dat het niet voor iedereen realiseerbaar was zich op deze afgesproken tijdstippen ook werkelijk met de affirmaties te verbinden. Thuis had Hans de aardappelpercelen van de deelnemende boeren energetisch in één veld opgenomen. Zij werken dan onderling versterkend op elkaar in. Tijdens de cursus werden steeds metingen door Hans gedaan waaruit bleek dat er een gunstige stijging van de streefwaarden was. Deze waarden werden in een grafiek uitgewerkt. De positieve stijging van deze waarden werd door Hans gekoppeld aan de werking van affirmaties en healings.

Healings

De healings werden door de cursisten uitgevoerd om een aardappelperceel energetisch schoon te maken en met gezonde levensenergie te vullen. Dit werd onder andere geoeft

door de deelnemers op een met aaltjes besmet perceel dat daarna voelbaar opknapte. Voor de aardappelpercelen waren de healings belangrijk omdat er geen goede groning was. Samenwerking en aandacht op een gemeenschappelijke doelstelling waren ook hierbij belangrijk.

Gesprekken

Uitspraken van Marieke de Vrij dienden als inspiratie in de gesprekken die plaats vonden over het wezen van de aardappel en haar behoeften. Wel aandacht, maar niet doodknuffelen is wat de aardappel wil. Dit werd meegenomen in de affirmaties die de cursisten in de loop van de cursus steeds bijstelden. Toedichtingen als *fierheid, eigenheid en weerbaarheid* kwamen nu boven. Ook een *gezonde gewasontwikkeling tot in haar wortelpunten* werd belangrijk gevonden. Op deze wijze werd ook de gunstige werking van luzerne in het energetische krachtenveld van de aardappels opgenomen, nadat deze eerst door de cursisten via afbeeldingen van de plant en bedrijfsplattegronden gevoeld werd.

Phytophthora

Toen de eerste phytophthora in Nederland werd geconstateerd kreeg de phytophthora in de cursus meer aandacht. In de cursus kwam naar voren dat het juist gewenst is de schimmel een plek te geven op het bedrijf en vooral niet de strijd met haar aan te gaan. Er is geen kruid tegen opgewassen! Via een foto werd er contact met de schimmel gelegd waardoor zij verzachtte en open werd in haar uitstraling. De informatie die naar voren kwam hield inderdaad in dat zij een plekje wilde, positieve aandacht en ook rust. Gesuggereerd werd een paar tomatenplanten op het bedrijf hiervoor aan te planten of een klein gedeelte van het gewas aan de schimmel over te laten. Affirmaties werden aangepast voor de phytophthora.

Phytophthora-aantasting op het blad
(Foto: Louis Bolk Instituut)

En toen

was het natuurlijk spannend om te kijken of onze inspanningen nu een effect opgeleverd hadden op het tijdstip en de mate van aantasting in de aardappelpercelen.

Positieve aandacht blijkt geen direct zichtbaar effect te hebben op de aantasting door de phytophthoraschimmel.

Toch is de positieve aandacht daarmee niet verloren gegaan. Het heeft bij de cursisten de verbinding en een positieve houding met betrekking tot de aardappel versterkt.

Positieve aandacht voor de aardappelziekte

Een persoonlijk verslag van projectleider Hans Andeweg

Vroege ervaringen

De schimmelziekte *Phytophthora infestans*, beter bekend als de aardappelziekte, heeft delijke gevolgen voor het gewas. In de hoop de schimmel voor te blijven, spuit de gangbare boer zijn aardappelplanten daarom letterlijk plat met gif. Zulke machtsmiddelen staan de biologische boer niet ter beschikking; hij mag het doen met een paar, zwakke milieuvriendelijke middeltjes, resistente rassen en teeltmaatregelen, waarmee hij de wind in het gewas houdt, zodat dit snel opdroogt en de in water levende schimmelsporen geen kans krijgen. Wat de boer ook doet, gangbaar of biologisch, vroeg of laat is het zover; de schimmel slaat toe, het gewas sterft kort daarna en de aardappels in de grond stoppen met groeien. Ik ken de aardappelziekte al lang; één van mijn eerste onderzoeken in de jaren tachtig, bij mijn toenmalige werkgever het Louis Bolk Instituut, was het uitproberen van talrijke biologische spuitmiddelen om de ziekte te bestrijden. Één zomer trok ik gewapend met een rugspuit en een auto vol jerrycans met allerlei exotische

middelen langs verschillende proefvelden, om aan het einde van de rit tot de conclusie te komen, dat er letterlijk geen kruid tegen de schimmel is gewassen. De aardappelziekte laat zich niet bestrijden. De natuur is altijd sterker. Tegenwerken helpt niet. Samenwerken misschien wel, dacht ik, om de zo voor alle betrokkenen acceptabele gulden middenweg te vinden. Ik wist toen alleen nog niet hoe dat zou kunnen. Jaren later en inmiddels vertrouwd met het werken met energieën, hoorde ik dat Marieke de Vrij samen met BD-boeren een reading op de aardappelziekte had gedaan, waaruit verschillende teeltadviezen waren voortgekomen, alsmede inzichten in het wezen van de aardappelziekte. Daaruit ontstond het idee om haar inzichten met onze methode te verbinden en zo te proberen om met een aantal BD-boeren met 'energetische middelen' het aardappelgewas langer gezond te houden. Dat alles op basis van samenwerking; met elkaar, met de bodem en het gewas, de aardappelziekte en de geestelijke wereld. Voor iedereen een uitdaging en zeker voor mij, want het was de eerste keer dat we zo met elkaar aan de slag gingen in het project 'positieve aandacht voor de aardappelziekte'.

Energetische streefwaarden

Zoals Coen ter Berg in zijn artikel beschrijft, gebruikten we verschillende energetische streefwaarden om de toestand en de gezondheid van het gewas ter plekke en op afstand te vervolgen en te beoordelen. De hoogte van de bodemuitstraling is zo'n energetische waarneming. Dit hebben de boeren ondermeer geleerd. Vanzelfsprekend kan niet verwacht worden, dat je zoiets na zes bijeenkomsten goed in de vingers hebt. Dat was ook niet de bedoeling. Tevens zijn de energetische waarnemingen geen doel op zich, maar een middel tot meer inzicht. In de biologisch-dynamische landbouw wordt bijvoorbeeld gestreefd naar een levende bodem. Je doet de bodem te kort als je deze 'levendigheid' alleen meet met de pH (zuurgraad), het gehalte aan organische stof, -stikstof, -fosfor enz. De complexiteit van de bodem is daarvoor

te groot, maar het is wel gemakkelijk om daarbij een paar richtlijnen te hebben. Hetzelfde geldt voor energetische waarnemingen zoals Bovis, poa, orgon etc. die een deel beschrijven van het energetische landschap.

Met zulke energetische waarnemingen kun je de energetische ontwikkeling volgen en zo de veranderingen in een systeem zien. Om dezelfde reden wordt ook de ontwikkeling van bijvoorbeeld het organische stof gehalte in de bodem gevolgd. Met energetische waarnemingen is het echter mogelijk om al in een veel vroeger stadium veranderingen op het spoor te komen. Dat is een voordeel. Je bent de dingen als het ware vooruit. Een nadeel is, dat ze door mensen worden gedaan en dat er veel scholing nodig is om tot een zuivere, betrouwbare waarneming te komen.

Onverwacht toeslaan

Energetisch gezien waren er opmerkelijke ontwikkelingen in het project. Door de samenwerking van de deelnemers stegen de energetische waarden van de aardappelvelden erg snel. Zoiets had ik niet eerder meegemaakt. Gewas en bodem zaten daardoor al snel goed in hun energie. De ervaring is, dat ziekte en plagen daardoor minder kans van slagen hebben. Toen er eenmaal Phytophthora in de gewassen werd waargenomen, hadden veel deelnemers het gevoel dat de schimmel (daardoor?) een veel rustiger indruk maakte dan voorgaande jaren.

Vlak voor mijn vakantie heb ik nog een aantal bedrijven bezocht om mij daar zelf van te overtuigen. Na mijn bezoeken had ik het gevoel, dat ik als projectleider met een gerust hart weg kon gaan; alles zat goed in zijn energie en de schimmel maakte een rustige indruk. Hij was klaarblijkelijk tevreden met de plek, die hij van elke teler had gekregen. Het was daarom een donderslag bij heldere hemel toen een paar dagen, nadat ik het project had losgelaten, de schimmel op veel bedrijven in zo'n mate toesloeg, dat in korte tijd het hele gewas onder zat en spoedig daarna

(Foto: Louis Bolk Instituut)

stierf. Telers met jarenlange ervaring hadden zoiets nog nooit meegemaakt. Ik schrok toen ik het bij thuiskomst hoorde. Toeval of niet? Hing het geheel toch zo sterk aan mij? Was de energie in elkaar gezakt toen ik, als de spil van het wiel, het project had losgelaten? Ik denk er nog steeds over na.

Tevreden zijn

Al met al vond ik het een geslaagd project; voor mijn gevoel hebben we op veel manieren samengewerkt en hebben we niet alleen elkaar, maar ook de Phytophthora op een wezenlijker niveau leren kennen. Van tevoren had ik sterk het gevoel, dat we door onze samenwerking het aardappelgewas twee weken langer konden laten groeien, wat natuurlijk een aanzienlijke verhoging van de opbrengst tot gevolg zou hebben. Voor elke boer een interessante optie. Achteraf gezien was dat waarschijnlijk te hoog gegrepen.

Alhoewel..... Tijdens de cursus affimeerde elke boer met welke opbrengst en met welke sortering/grootte aardappels hij tevreden zou zijn. Het ging dus uiteindelijk niet om 'meer', maar om datgene van het gewas te krijgen waarmee je 'happy' bent. Aan het einde van het project bleek, dat de aardappelen, tengevolge van de positieve aandacht niet twee weken langer hadden gegroeid, maar dat de meeste deelnemers wel precies hadden gekregen, wat ze hadden gewenst. En wat is een mooier resultaat, als je krijgt, waarom je hebt gevraagd. Dan kun je alleen maar tevreden zijn en dankjewel zeggen tegen je aardappels en de aardappelziekte. ■

Phytophthora-onderzoek op het LBI

Monique Hospers geeft in het kort - in overleg met Marjolein Hulscher en Edith Lammerts van Bueren - een reactie op de situatie ten aanzien van het Phytophthora onderzoek bij het LBI.

In het onderzoek van het Louis Bolk Instituut wordt, net als in de cursus 'positieve aandacht voor de aardappel', ook gewerkt aan het versterken van de eigen, potentiële kwaliteit van het gewas. Wij doen dat met behulp van inlevend waarnemen rassen te karakteriseren en op grond daarvan rasspecifieke teeltmaatregelen te ontwikkelen. (zie Dynamisch Perspectief, juli-augustus 2000). Agria bijvoorbeeld hebben we gekarakteriseerd als een krachtige groeier die zich graag showt, maar daarbij de neiging heeft zichzelf voorbij te lopen. In de teelt zou die dan voldoende maar niet te makkelijk opneembare mest moeten krijgen, voldoende ruimte, maar ook zo nu en dan even teruggezet worden door bijvoorbeeld af te kienemen en te snoeien. Ervaringen daarbij zijn vergelijkbaar als in de cursus. De eigenheid van het ras wordt versterkt, het maakt een vitalere indruk, maar er zijn geen effecten op Phytophthora-aantasting of opbrengst gevon-

den. Verder worden in het Europese Blight-MOP-project alle mogelijke aspecten van de teelt onderzocht op hun mogelijkheden om de aardappel in relatie tot Phytophthora sterker te maken.

Phytophthora is een enorm agressieve ziekte! De meeste boeren hebben hun verwachtingen ten aanzien van de aardappel hier dan ook op afgestemd: wie een 'gangbare' oogst verwacht, of een aardappelgewas dat tot eind augustus groen en gezond blijft, weet dat dit een illusie is. We moeten met de ziekte leren omgaan. Dat betekent dat we nog beter met **aardappelen** (en de bijbehorende schimmel) moeten leren omgaan. Boeren zullen hiervoor alles uit de kast moeten halen wat ze in huis hebben: rassenkeuze, vruchtwisseling, bemesting, bewaarregime en teelt (bij voorkeur specifiek afgestemd op het geteelde ras) en positieve aandacht voor aardappelen en Phytophthora. ■

De verstoorde relatie tussen de aardappel en zijn ziekte herstellen

Naar duurzame weerstand

Jan M.J. Storms,
directeur Storms WATP, wetenschappelijk advies, training
en procesbegeleiding

Regelmatig houd ik voordrachten over genetische manipulatie voor landbouwers. In meerderheid staan zij sceptisch tegenover genetische manipulatie, maar men voegt er vaak aan toe: "voor de oplossing van het phytophthora-probleem zul je wel niet anders kunnen". In het kader van het geflopte publieksdebat "Eten en genen" presenteerde de commissie Terlouw een fictieve "ziektevrije" genetisch gemanipuleerde aardappel als praktijkvoorbeeld (1). In een recente bijdrage van Edith Lammerts-van Bueren in dit tijdschrift werd al duidelijk dat pogingen om een dergelijke aardappel te "maken" echter flink tegenvallen (2).

Ik pleeg te zeggen dat "voor elke oplossing die men belooft met genetische manipulatie, er een betere natuurlijke oplossing voorhanden of mogelijk is". Toen ik een paar keer de tegenwerping over phytophthora had gehoord van boeren in de gangbare landbouw, was ik geprikkeld om een oplossing voor het phytophthora-probleem te presenteren. Een bericht in het magazine van mijn alma mater bood mij hier de opening toe (3). De heer Fisher, hoogleraar biologie aan de Maharishi University of Management, ontvangt financiering van de US Department of Agriculture voor het kweken van aardappelrassen die resistent zijn tegen de coloradokever. Dit doet hij met behulp van "horizontale-resistentie"-verdeling, een doeltreffende methode met duidelijke ecologische voordelen. Enig onderzoek naar

deze methode bracht mij op het spoor van het werk van Raoul A. Robinson, een pionier op dit gebied. In zijn boek "Return to Resistance" (4) verhaalt hij hoe zijn eigen werk met aardappels in Kenya twee phytophthora-resistente variëteiten opleverde: de "Kenya Akiba" en de "Kenya Baraka" (5). Ook in Mexico en Rwanda worden er rassen geteeld die een hoge weerstand tegen de aardappelziekte bezitten. Eureka! Weer een pluim om uit de staart van de kalende genetische-manipulatiehaan te trekken en op de hoed van de natuurlijke landbouw te steken. Wat is nu - in een paar woorden - horizontale resistentie? Het is in ieder geval iets anders dan verticale resistentie. Verticale resistentie noemt men ook "monogene" resistentie. Wanneer een resistentie-gen in de plant niet past bij een parasitisme-gen in de parasiet is er bescherming. Wanneer resistentie-gen en parasitisme-gen wel passen als slot en sleutel, dan is de plant vatbaar. Verticale resistentie verleent in de regel absolute bescherming tegen de parasiet, maar wordt gemakkelijk doorbroken. Verticale resistentie is ontworpen om doorbroken te worden door mutaties van de parasiet. De natuur benut verticale resistentie vooral in gematigde streken, om de verhouding tussen genetisch diverse gastheerpopulaties en sommige parasieten te regelen. Dit beïnvloedt het tempo van afbraakprocessen in de loop van het groeiseizoen. De moderne veredeling poogt echter gebruik te maken van verticale resistenties om absolute en duurzame bescherming te verlenen in grote arealen van genetisch vrijwel identieke gewassen! Dit staat zeer ver van de natuur af en blijkt een onmogelijke zaak. De noodzaak om telkens nieuwe verticale resistenties in te kruisen, de tijd en moeite die dit kost en het snelle teloorgaan van dergelijke resistenties - soms al voor de nieuwe variëteit kan worden gecommercialiseerd - is een krachtige drijfveer voor het inbouwen van resistenties tegen ziekten met behulp van genetische manipulatie. Dit hele idee is echter gebaseerd op wanbegrip van de natuur en is derhalve gedoemd te mislukken.

Horizontale resistentie werd oorspronkelijk ook gedefinieerd als polygene (op meerdere genen berustende) resistentie. Deze definitie is echter te smal. Ze is ontsproten aan de genocentrische visie, waarmee de moderne veredeling, met haar eenzijdige aandacht voor verticale resistentie, behept is. Horizontale resistentie is de weerstand van de hele plant in haar (landbouw)-ecosysteem. Het is ziektebestendigheid die zowel door alle innerlijke eigenschappen als door de relaties met de omgeving, de soortgenoten, andere levensvormen waaronder ook de parasiet, de bodem, het klimaat en de kosmische invloeden wordt bepaald, minus de verticale resistenties. Horizontale resistentie is niet absoluut, maar is er in gradaties. Nooit helemaal nul, maar ook geen honderd procent. In tegenstelling tot verticale resistentie is horizontale resistentie niet ontworpen om doorbroken te worden, maar het is duurzame weerstand en het is weerstand die toeneemt door infectie met de parasiet. Het niveau van horizontale resistentie neemt geleidelijk aan af wanneer de plant afgeschermd wordt voor infectie, bijvoorbeeld door een niet-doorbroken verticale resistentie (100% bescherming), door bestrijding van de parasiet met pesticiden of door veredeling in 'schone' omstandigheden. Dit is precies wat we gedaan hebben met de aardappel in relatie tot phytophthora infestans. We hebben de weerstand van de aardappel langdurig uitgehold door hem te beschermen met Bordeauxse pap, metalaxyl en dergelijke, en we hebben verticale resistenties ingekruist uit wilde soorten. Sinds het verschijnen van het "A2-mat"-type van de aardappelziekte hebben verticale resistenties vrijwel geen nut meer. Boeren die vatbare soorten telen (vrijwel alle soorten, uitgezonderd misschien de Texlar) zonder gebruik van pesticiden, doen dat in feite grotendeels dank zij de onderdrukking van de schimmel op het land van hun spuitende burens. Tegelijkertijd hebben we op alle mogelijke manieren de schimmel uitgedaagd om weerstand tegen van alles en nog wat op te bouwen. Het evenwicht in de symbiose tussen de aardappel en de aardappelziekte is hierdoor fel verstoord.

PHYTOPHTHORA

Om een goede, duurzame resistentie op te bouwen tegen de aardappelziekte is het noodzakelijk de aardappelrassen tijdens het veredelen (geslachtelijke vermeerdering) te infecteren met phytophthora en alle andere ziekten waartegen men weerstand wenst. Men moet er tegelijkertijd voor zorgen dat de genetische diversiteit op het veld toeneemt. Het overwinnen van de aardappelziekte kan, wanneer men op deze wijze te werk gaat, voor elkaar zijn in 10-12 jaar. Het is een economisch zeer interessante onderneming, waarin landbouwers ook zelf een rol kunnen spelen. Met intelligent gerichte positieve aandacht kan een goede horizontale resistentie misschien zelfs in een kortere tijdspanne gerealiseerd worden. Maar positieve aandacht, zonder de hierboven beschreven maatregelen voor de opbouw van duurzame weerstand, is naar mijn mening niet afdoende. Phytophthora infestans moet geen hoekje krijgen waar ze met rust gelaten wordt. Ze moet haar natuurlijke opdracht kunnen vervullen in de aardappel: afbraak van verzwakte planten en opbouw van weerstand in de plant door deze uit te dagen.

In dit korte bestek is er veel wat niet aan bod kon komen. Het stuk zal ongetwijfeld vragen en reacties oproepen. Ik nodig u daarom uit om uw mening te laten horen en hierover van gedachten te wisselen op <http://ding.storms.org/landbouw>. ■

Noten:

1. <http://www.eteningen.nl/index.asp?s=aardappel>
2. E. Lammerts-van Bueren, Dynamisch Perspektief, 2001, nr. 5, blz. 5: "Biotechnologie, een illusie".
3. http://mum.edu/TheReview/00-01/9-20-00.html#i_Dr
4. Raoul A. Robinson, Return to Resistance (Terugkeer naar weerstand); International Development Research Centre, Ottawa, Canada pub@idrc.ca, ISBN 0-88936-774-4, 436 pp.
5. "Akiba" en "baraka" zijn Swahili voor resp. "voedselvoorraad" en "zegeningen". Robinson, o.c., blz. 153.

Media

Professor Rabbinge en de fijne nuance (...een wetenschappelijke zondaar?)

Ellen Winkel,
Platform Biologica

Bruno van der Dussen

In een uitgebreid artikel in het Parool van 5 april, krijgt prof. dr. ir. Rudy Rabbinge hoogleraar duurzame ontwikkeling en systeeminnovatie in Wageningen, ruimschoots de gelegenheid om alles wat maar een beetje naar biologisch ruikt, belachelijk te maken.

Rabbinge komt niet met feiten. Het zijn groten-deels halve waarheden of ze kloppen helemaal niet. Om één voorbeeld te noemen: "Vieze sloten van vieze boerderijen? Nu niet meer. Dat was in de jaren zestig zo. Neem Flevoland, daar zit de nitraatuitstoot in het oppervlaktewater een factor tien onder de norm. Al geldt dat niet voor heel Nederland. Het kan dus nog beter, de overdosering moet worden teruggebracht", aldus Rabbinge.... In de Volkskrant van 13 april wordt in het artikel "De rivier is nog te veel riool", het tegenovergestelde beweert. Uitgebreid wordt in dat artikel ingegaan dat met name de laatste jaren waterbedrijven soms moeite hebben schoon water uit Rijn en Maas te halen. Oorzaak: bestrijdingsmiddelen uit de landbouw.

Ellen Winkel, coördinator voorlichting en PR van Platform Biologica reageerde per e-mail naar prof. Rabbinge.

Ellen: "Professor Rabbinge maakte onder meer opmerkingen over biologische kippen die propvol salmonella zouden zitten en dat niet-biologische producten minder schadelijke verbindingen bevatten dan biologische, zoals bijvoorbeeld cyanides in aardappelen. Toen ik hem vroeg waar hij deze gegevens vandaan had, verwees hij mij naar een andere hoogleraar. Maar daar klopte helemaal niets van. Als Rabbinge zegt dat er nog erg weinig ver-

gelijkend onderzoek is gedaan, klopt dat wel. Daarom doen wij daar naar buiten toe geen uitspraken over. Wij claimen niet dat biologisch voedsel veiliger is op alle gebieden. We zeggen alleen dat ze minder chemische bestrijdingsmiddelen en chemische toevoegingen en antibiotica bevatten en dat groentes minder nitraat bevatten. Dat is allemaal bewezen. Ik neem het Rabbinge zeer kwalijk, dat hij uitspraken doet, waar geen onderzoek naar is verricht om dat te onderbouwen. Bij Platform Biologica is een factsheet gemaakt, zodat we iedereen, die wil weten wat er nou waar is van die verhalen over giftige biologische producten, kunnen laten zien wat er wel en niet over bekend is (zie www.platformbiologica.nl). Ik heb professor Rabbinge verzocht geen onwaarheden meer uit te spreken in interviews. Als je dat doet, is dat toch een wetenschappelijke zonde? Van een internationaal gerespecteerde professor zou ik wat meer nuance verwachten."

Overigens is Rabbinge niet helemaal toonaangevend voor 'Wageningen'. Jan Diek van Mansvelt zei het onlangs nog in zijn dagboek dat hij voor het Agrarisch Dagblad schreef: "Er zijn nog onderzoekers in Wageningen die zich richten op nieuwe denkbeelden en waardesystemen dan die waaraan men gewend is. Alleen door zelf dwars te kijken op de manier waarop je pleegt te denken en te oordelen leer je zien hoe het anders kan. Einstein zei het ongeveer zo: de intrinsieke tekortkomingen van een systeem kun je niet oplossen als je niet over de grenzen van dat systeem heen kijkt. Angst voor anders denken is geen goede leermeester." ■

Deva of landschapsengel

Deze rubriek weekt nogal wat reacties los ten aanzien van de afkomst van het wezen dat ik de tuindeva heb genoemd. Kritiek is welkom, in die zin dat het altijd een kern van waarheid bevat. Het noodzaakt mij om nog zorgvuldiger, nauwkeuriger de woorden te zoeken om mijn ervaringen te beschrijven. De - in een enkel geval - nogal felle kritiek heeft een positieve wending gegeven in het contact tussen mijzelf en de 'deva'. Het was tot dat moment niet in mij opgekomen vragen te stellen naar de afkomst van het wezen, om het maar in mensentaal uit te drukken. Dát er contact is, lijdt voor mij geen twijfel evenmin als de informatie die ik 'krijg', dit voelt heel zuiver. Dat een deel van de informatie reeds eerder in boeken is beschreven, is geen reden om te twijfelen aan de echtheid ervan. Er is niets in onze mensenkenniswereld wat niet beschreven is geweest. Ik heb ook niet de pretentie iets volkomen nieuws te brengen. De waarde ligt denk ik in het feit dat het een persoonlijke ervaring is, een beschrijving van een fase in mijn ontwikkeling naar aardebewustzijn. Het wezen van de Zonnetuin is een natuurwezen dat hoort bij het element water en draagt de naam Dyphmay (spreek: dif may - als may in het Engels). Tijdens ons 'gesprek' heeft het bevestigd al heel lang hier te zijn. Het is het wezen van een riviertje dat enkele honderden jaren geleden hier heeft gestroomd, de Rekerre. Het mondde uit in zee daar waar Noord-Holland toentertijd nog bijna alleen uit water bestond. De Zonnetuin ligt precies in de oude bedding ervan. Het is dit wezen dat mij begeleidt en adviseert bij mijn werk, van het kiezen voor de juiste plek van planten tot zaai- en planttijden, oogsttijden, verzorging op maat, recepten voor preparaten die op de tuin zijn afgestemd, et cetera. Een persoonlijke gids die mij heel behoedzaam stap voor stap inwijdt in de energetische wereld.

Onkruid, zichtbare taal van de aarde

Dat onkruid een verkeerde benaming is, weten

Dynamische ontwikkelingen in een moestuin

Guurtje Kieft

Soortnaam	Tekort aan:	Overschot aan:	Overige indicaties
akkerkers	kiesel, sporenelementen	kalk	Humusgebrek
akkerpaardenstaart	kiesel, ijzer	fosfor, zwavelverbindingen verdichte onderlagen	Humusgebrek, slechte bodemstructuur, verdichte onderlagen
akkerwinde	fosfor, magnesium, kalium		Slechte bodemstructuur
brandnetel		stikstof, zwavelverbindingen	Humusgebrek, verstoring van het milieu, aardstraling
distels (akker)	stikstof, magnesium	zwavelverbindingen	Humusgebrek, slechte bodemstructuur, verdichte onderlagen
ereprijs	Kiesel	stikstof	
herderstasje	zwavelverbindingen, kiesel		
kamille	stikstof, kalk		
klein kruiskruid	zwavelverbindingen, kiesel	magnesium	Humusgebrek
kweekgras			Slechte bodemstructuur
melde		kiesel	Goede humusopbouw
muur		stikstof, fosfor, magnesium, ijzer, zwavelverbindingen	
paarse dovenetel		stikstof, magnesium	
scherpe boterbloem	kalk, kiesel, sporenelementen		Humusgebrek, slechte bodemstructuur, verdichte lagen
spurrie	sporenelementen	kiesel	Humusgebrek, slechte bodemstructuur
varkensgras	kiesel, zwavelverbindingen, sporenelementen		Humusgebrek
weegbree - brede	stikstof, kiesel		Humusgebrek
weegbree - smalle		zwavelverbindingen	Humusgebrek
zevenblad	kalk, kiesel, ijzer		Slechte bodemstructuur, verdichte lagen
zuring	kalk, fosfor, magnesium, kiesel	zwavelverbindingen	Slechte bodemstructuur

reeds velen. Ook is het geen plant op de verkeerde plaats zoals wel eens wordt verondersteld. Integendeel, het komt slechts daar tot ontwikkeling waar het nodig is om het verstoorde evenwicht van bodem én mens te herstellen. Ze genezen, harmoniseren en geven voedingsstoffen af daar waar een tekort is ontstaan. Is er een overschot bijvoorbeeld aan stikstof dan zorgt de muur (*Stellaria media*) voor het neutraliseren ervan.

Om een overzicht te krijgen van de meest voorkomende kruiden heb ik de hulp ingeroepen van mijn gids. Daarvoor heb ik eerst lijsten

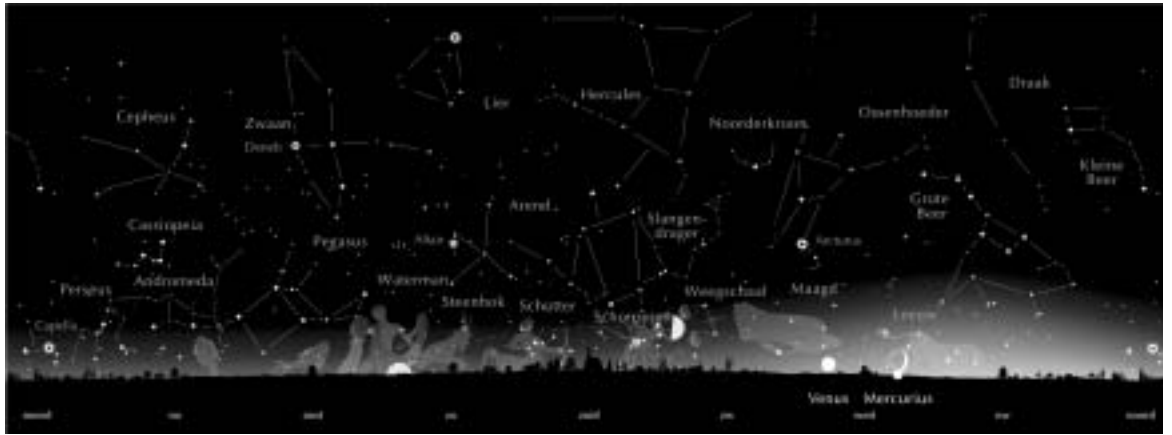
gemaakt met de namen van de onkruiden, van (minerale) voedingsstoffen en overige indicaties. Dit zijn de mogelijke oorzaken van verstoring in de bodem. Hieruit kwam het volgende overzicht tot stand:

Bodembewerking

Het voorkomen van enkele exemplaren van één soort binnen de moestuin geeft een zekere stabiliteit aan. Anders wordt het als er explosies voorkomen, dit zijn luide signalen. De enige manier om onkruiden prettig aanwezig te laten zijn is toch een kwaliteitscompost te ma-

ken, daar kunnen we niet meer omheen. De volgende aflevering zal eraan gewijd zijn. Jarenlange ervaring heeft mij uiteindelijk doen inzien dat het opbouwen van een humuslaag en het zo min mogelijk verstoren van de bodem een evenwichtige tuin doen ontstaan. Mulchen tijdens het tuinseizoen, het bedekken van de bodem tussen de groenten, voorkomt het kiemen van onkruiden en houdt de aarde vochtig. Zelf laat ik alle welkome onkruidjes gewoon hun plaats innemen in de groentebedden. Het zijn prachtige bodembedekkers en goed voor het insectenleven. ■

juni

juli

augustus

De planeten in juni, juli en augustus

Liesbeth Bisterbosch

De heldere Venus is na midden juni de enige planeet aan de avondhemel. Je vindt haar laag aan de westelijke hemel, veel meer naar links dan waar de zon is ondergegaan. Van week tot week staat ze in de avondgloed iets lager en veel zuidelijker. Haar eigen lichtintensiteit neemt toe. Maar voor ons valt ze steeds minder op door haar ongunstige positie. Venus zal eind september, wanneer ze in de fase van de grootste glans is, in Nederland niet eens meer zichtbaar zijn. Alleen bij de planeet Venus zijn er zulke verrassingen, tegenstrijdigheden. Wanneer je de avondkaarten van juni, juli en augustus met elkaar vergelijkt, kun je zien hoe zoiets mogelijk is. De stand van de Dierenriem bij zonsondergang is elke maand anders. In de maanden juni, juli en augustus wordt deze steeds lager. Een planeet bevindt zich altijd in de Dierenriem. Wanneer Venus in het begin van de herfst avondplaneet is, heeft ze een ongunstige positie. Het niet waarneembaar zijn van Venus wanneer de boeken aangeven dat ze haar grootste glans heeft, gebeurt om de acht jaar. Ook het vierjarig ritme, waarnaar in de Landbouwcursus vaak wordt verwezen, is een Venus-ritme.

Landwirtschaftliche Tagung 2002: 'Omgang met techniek, werken met het levende'

Janneke Tops (coördinator biologische groenteteelt, Ecolonie, Frankrijk)

Techniek, rond dit thema speelde de Landbouwconferentie in Dornach zich dit jaar af. In het vorige Dynamisch Perspectief was al een verslag te lezen.

Hier volgt een andere invalshoek. Zo'n 600 BD-boeren, -boerinnen en andere BD-betrokkenen uit verschillende landen, vooral Duitstalige, volgden het programma met lezingen, werkgroepen en 'oefengroepen'. Het thema werd van diverse kanten belicht, door BD-boer(inn)en en medewerkers van het Goetheanum, zeer verschillend van stijl en kwaliteit, een rijk gevuld geheel.

Achteraf gezien had ik als eerste de vraag willen stellen: is er een probleem wat betreft het toepassen van techniek in de BD-landbouw? Want is het niet één van de charmes van het boerenambacht om juist met techniek, in samenwerking met de natuur, gezonde BD-producten voort te brengen? Welke boer/in geniet er niet van om op het juiste moment het land te bewerken met handmatig of geavanceerd gereed-

schap? Het gaat natuurlijk om de grenzen, waar ondersteunt techniek de omgang met levensprocessen en waar werkt ze juist averechts. Dit centrale uitgangspunt miste ik wat tijdens de conferentie.

Wat betreft de voordrachten volgen hier enkele impressies. In-dringend was het onderwerp dat ogenschijnlijk het verst verwijderd was van het conferentiethema: een verslag uit Engeland van een Camphill levensgemeenschap die zeer nabij geconfronteerd is met de MKZ-perikelen. Het was indrukwekkend hoe zij vanuit hun BD-visie weigerden om aan de slachting van hun vee mee te werken, compleet met blokkades van hun terrein en de landelijke pers erbij. Er bleek uiteindelijk veel steun en begrip te zijn voor hun standpunten, die heel Engeland bereiken.

Manfred Klett hield een geïnspireerd betoog, vooral rondom 'zijn' onderwerp, het bedrijfsorganisme. Hij vroeg zich af hoe we de techniek in de landbouw tot kunst kunnen verheffen. Tegenwoordig denken we onze landbouw eerder technisch dan organisch. Het landbouworganisme moet geld genereren om de techniek toe te kunnen passen, iets wat haar eigenlijk wezensvreemd is. Aan de ene kant hebben machines het werk verlicht en doen ze sommige werkzaamheden zelfs beter dan de menselijke hand en toch blijft de menselijke arbeid de manier waarop de boer(in) haar/zijn innerlijk motief in uitdrukt. Ook preparaten zijn te beschouwen als

technieken, die uit een geestelijke realiteit komen.

De bedrijfsleider van de grote BD-bedrijfsgemeenschap Rengoldshausen, Walter Sorms, vertelde over zijn liefde voor de techniek in zijn akkerbouwpraktijk. Hij schetste een duidelijk beeld van een modern BD-bedrijf dat zich realiseert dat het geld regeert, terwijl eigenlijk het levende op de voorgrond zou moeten staan. Zelf geven zij vorm aan dit levende aspect door zich bijvoorbeeld ook te verdiepen in onderwerpen als natuurwezens zoals Marco Pogacnik ze beschrijft.

Johannes Kühl, leider van de Natuurwetenschappelijke sectie van het Goetheanum, stelde onder andere de vraag: hoeveel bewustzijn is er bij de afwegingen over welke technieken er al dan niet worden toegepast.

Deze laatste vraag is wat mij betreft leidraad rondom het thema techniek. Aangezien zelfs iets eenvoudigs als een spade al een vorm van techniek is, kun je stellen dat de techniek op zich niet goed of slecht is, slechts het gebruik ervan door de mens. Zoals Robert Hänni, Zwitserse bergboer op 11 ha, die onder andere met een paard werkt, het verwoordde: 'de techniek zou de ontwikkeling van de aarde moeten dienen'. En aangezien de technieken worden toegepast door mensen, is het bewustzijn van de betreffende mens hierover het belangrijkste. Hierin is de aansluiting met o.a. de BD-landbouw duidelijk. Zoals Jan Diek van Mansvelt het zei in de vorige

Dynamische Perspectief: ‘Het kenmerkende van de BD (...) ligt in de vraag: hoe wil ik mijn bewustzijn - van dat ik een bewust mens ben als boer in mijn landbouwbedrijf - gaan toepassen.’ En daarvoor zijn technieken nodig, want de grond dient toch op de één of andere manier bewerkt te worden om een oogst te kunnen voortbrengen.

Ik vond het een bijzondere ervaring de Landwirtschaftliche Tagung eens mee te maken. Zelf was ik er niet eerder geweest. Vooral vanwege de vele mensen die je er tegenkomt die ook met hart en ziel aan het werk zijn in de B(D)-landbouw. Het Goetheanum bezoeken was overigens al een belevenis op zich. Van in het begin: ‘hoe hebben ze het kunnen bedenken, helemaal in beton, hadden ze er niet een kleurtje aan kunnen geven’, tot aan het eind, vooral na de rondleiding met meer achtergrondinformatie: ‘goh, toch wel een heel bijzonder en uniek bouwwerk’. De kwaliteit van de lezingen vond ik zeer wisselend. Sommige waren zeer inspirerend en indrukwekkend, voor andere lezingen werd veel tijd genomen om weinig vernieuwends te zeggen. De uitwerking van het thema techniek vond ik wat mager, ik ben er zelf niet veel verder mee gekomen, moet ik zeggen. De afsluiting, een open podium waarop elke deelnemer zijn / haar impressie of mededeling kon laten klinken gaf een mooi spectrum aan onderwerpen, van bijhouden tot

ervaringsgericht BD-boeren, van BD in Tanzania tot BD in Spanje. Heel waardevol deze uitwisseling. Al met al was de conferentie zeker de moeite waard.

Antroposofie is iets van jezelf

Jos Pelgrüm

Antroposofie is iets van jezelf is een korte documentaire (35 minuten) door Florian Dunselman en Ruben van der Scheer, gemaakt tijdens hun opleiding Audiovisuele Journalistiek aan de Hogeschool Windesheim te Zwolle.

De documentaire schetst een portret van drie jongeren in een antroposofisch geïnspireerd beroep:

- Joris van den Berg, biologisch-dynamisch boer
- Babette Bouwer, begeleider van kinderen met een verstandelijke handicap
- Bjorn Smits, leraar aan een vrije school voor leerlingen met leerproblemen.

Florian en Ruben vertelden hierover: “Wij willen de kijker inzicht verschaffen in de denk- en leefwereld van deze jongeren en de rol die antroposofie daar in speelt. Waarom hebben zij gekozen voor een beroep vanuit antroposofie? Wat betekent antroposofie in hun dagelijks werk en leven? En ook, hoe zien zij de toekomst van de antroposofie?” De film is een onafhankelijk werkstuk, op eigen initiatief gemaakt met steun van de Antroposofische Vereniging in Nederland (AviN) en bijdragen van de

Stichting ter Bevordering van de Heilpedagogie, de Stichting voor Rudolf Steiner Pedagogie en de Stichting Klaverblad.

Het resultaat mag gezien worden, leuke jonge mensen die geïnspireerd aan de slag zijn, zonder meer aanstekelijk.

Nadere informatie hierover: Antroposofische Vereniging in Nederland, Boslaan 15, 3701 CH Zeist, tel. 030-6918216, e-mail:

secretariaat@antrop-ver.nl
Zie ook www.antroposofie.nl.

Spirituele ontwikkeling van mens en organisatie

Bruno van der Dussen

Op zaterdag 25 mei vond tijdens het symposium Spiritualiteit in Management en Organisatie van uitgeverij Ankh-Hermes in Utrecht de presentatie plaats van het nieuwste boek van Margarete van den Brink ‘Spirituele ontwikkeling van mens en organisatie in zeven fasen’. Een gesprek over haar boek.

Hoe kwam je er toe dit boek te schrijven?

Margarete: “Dat had twee verschillende redenen. De eerste is dat de mensen waar ik mee werk of mee gewerkt heb, graag meer wilden weten over deze ontwikkeling in zeven fasen van individuen, teams en organisaties. Zoals je weet heb ik een communicatieadviesbureau. Ik geef cursussen op het gebied van Persoonlijk Leider-

schap, Coachend Leiderschap, Adviesvaardigheden en Communicatie. Daarnaast begeleid ik teams en individuen in samenwerkings- of veranderingsprocessen binnen hun organisatie. Het ‘zevenfasenmodel’ is het basismodel van waaruit ik werk. Het vormde ook de grondslag van de opleiding voor de BD-coaches die ik een aantal jaren verzorgde. Het blijkt dat het fasenmodel mensen helpt hun eigen ontwikkeling en die van anderen beter te begrijpen. Maar ook die van hun eigen bedrijf, instelling of samenwerkingsverband. Alles blijkt voortdurend - op verschillende niveaus die onderling met elkaar in relatie staan - in ontwikkeling te zijn.

De andere reden dat ik dit boek heb geschreven is dat daardoor duidelijk wordt hoe de geest of de geestelijke wereld op aarde in mensen en tussen mensen zichtbaar en erbaar wordt. Innerlijke groei en de toename van bewustzijn geeft aan dat de geest werkt en tot uitdrukking komt in de processen die mensen persoonlijk en in relatie met elkaar doormaken. Die processen vinden plaats binnen kleinere en grotere sociale verbanden. Daaruit blijkt ook het belang van spirituele inzichten, zoals bijvoorbeeld de antroposofie die biedt. De wetmatigheden die ik in het boek beschrijf kon ik alleen ‘pakken’ doordat ik dit vanuit antroposofische inzichten kon doen. Dat vertel

ik ook duidelijk in de introductie van het boek.

Leer je de wetmatigheden van de menselijke ontwikkeling kennen, dan kun je ze overal ontdekken. Met andere woorden: Je kunt de geest overal zien werken als je ogen ervoor open zijn en je de fenomenen herkent.”

Waarom is het herkennen van het geestelijke element voor jou zo belangrijk?

“Omdat je kunt zien dat in onze tijd de geest steeds duidelijker in mensen werkzaam wordt. Daardoor komen er steeds meer vragen waarin naar wezenlijke antwoorden wordt gezocht. Mensen hebben niet alleen meer belangstelling voor spiritualiteit dan bijvoorbeeld vijftwintig jaar geleden, ze hebben ook zelf bepaalde spirituele ervaringen. Die willen ze kunnen plaatsen en begrijpen. In fase 4 komt op het niveau van de persoonlijke ontwikkeling de verbinding met de innerlijke geest tot stand en daardoor gebeurt

er heel veel in mensen. Het is niet voor niets dat mensen tegenwoordig steeds meer door crises heengaan en zichzelf de vraag stellen: Wie ben ik eigenlijk? Waartoe ben ik hier? Ook als ze geen enkele geestelijke belangstelling hebben. Ze zijn zich dan meestal niet bewust dat hun vraag een wezenlijk spirituele is.”

Hoe ga je met het fasenmodel in commerciële organisaties om?

“Ik kan tegenwoordig ook in cursussen voor commerciële bedrijven over de fasengewijze ontwikkeling van mensen en sociale relaties spreken. Dat komt omdat ze fase 4 herkennen in hun eigen ziel. Je moet alleen de juiste woorden gebruiken, zodat je aansluit bij hun eigen ervaringen. Ze vinden het dan ook helemaal niet vreemd om over de persoonlijke missie op aarde te spreken. Hun bedrijf doet dat immers inmiddels zelf ook. Visie en missie zijn begrippen die deel uitmaken van de tijdgeest en daarom steeds meer gangbaar worden.”

Is dit boek ook belangrijk voor BD-ers?

“Ik denk het zeker. Alle mensen en dus ook BD-ers hebben zowel in hun werk- als in hun privéleven met de wetmatigheden en de daarmee verbonden opgaven en problemen te maken die ik beschrijf. Die fasen of wetmatigheden kunnen herkennen en zien dat je niet gek

bent of op de verkeerde weg, is op zich al een grote hulp. Dat geldt ook voor het inzicht dat de moeilijkheden die mensen met elkaar hebben onvermijdelijk zijn en bij de fasen horen waar we als mensen nu doorheen gaan: fase 3 en fase 4, de transformatiefase. Het is ook een troost te weten dat er weer andere fasen zullen volgen waarin de opgaven die er nu liggen voor een groot deel overwonnen zullen zijn.”

Kun je iets zeggen over de specifieke accenten die je in je boek legt?

“Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel beschrijf ik de weg die je als individu door de verschillende fasen gaat. Daarbij maak ik onderscheid tussen de weg van mannen en die van vrouwen. Die zijn namelijk heel verschillend. Ken je die verschillen niet dan kunnen mannen en vrouwen elkaar niet goed begrijpen en ontstaan er vroeg of laat moeilijkheden in hun relatie. Zo komt het in onze tijd vaak voor dat vrouwen zich in de egofase bevinden en mannen meer naar binnen keren en contact willen maken met hun eigen emoties en gevoelens. Onderken je dat niet dan komen daar onherroepelijk problemen van. Deel 2 beschrijft de ontwikkeling van relaties tussen mensen en daarmee ook die van groepen of teams. Ook teams en relaties blijken heel herkenbaar door verschillende fasen heen te gaan. De beschrijving

van iedere afzonderlijke fase geeft de mogelijkheid te zien waar én waarom je in de samenwerking met een ander niet verder komt en wat er nodig is om de zaak weer in in ontwikkeling te brengen. In deel 3 komt de fasengewijze ontwikkeling van organisaties aan de orde. Daarbij heb ik onderscheid gemaakt tussen de weg die commerciële organisaties gaan en de weg van organisaties met een ideëel doel. Naar verhouding werk ik wat meer in organisaties van de laatste categorie. Wat mij langere tijd puzzelde was de vraag waarom er bij zoveel ideële organisaties sprake was van een rommelige, ja soms zelfs chaotische manier van bedrijfsvoering. Tot ik er achter kwam dat de meeste van hen een belangrijke fase: fase 3, voor een groot deel overslaan. Ook dat leidt dan vroeg of laat tot problemen. Veel ideële organisaties zijn in onze tijd bezig alsnog fase 3 - de fase van systemen en procedures - te ontwikkelen. Ook commerciële organisaties lopen natuurlijk vast. Maar dat heeft er mee te maken dat ze juist in fase 3 blijven steken en zo niet toekomen aan de wezenlijke vraag in fase 4: Waartoe zijn wij hier? en door een innerlijk omvormingsproces heengaan.

Leer je al deze ontwikkelings-elementen op de verschillende niveaus: het persoonlijke vlak, op het gebied van de samenwerkingsrelaties en op het or-

ganisatievlak kennen en hantieren dan heb je niet alleen een geweldig instrument in handen om alles wat er gebeurt te kunnen herkennen en daarin te sturen, maar ook om het juiste beleid te maken voor de toekomst van je bedrijf.”

Spirituele ontwikkeling van mens en organisatie in zeven fasen.

***Margarete van den Brink
Uitgeverij Ankh-Hermes Deventer***

***ISBN 90 202 6033 2
Aantal blz. 175. 13,50***

**Gezocht:
zwangere vrouwen**

Eljanne Wardenier (Universiteit Maastricht)

Zoals u in het vorige nummer van Dynamisch Perspectief heeft kunnen lezen is de Universiteit Maastricht (in samenwerking met het Louis Bolk Instituut te Driebergen) in januari 2002 gestart met het zoeken van zwangere vrouwen die deel willen nemen aan een groot onderzoek naar de invloed van leefstijl op de gezondheid en ontwikkeling van jonge kinderen. Intussen stromen de aanmeldingen van zwangere vrouwen binnen; ook van lezers van Dynamisch Perspectief! Bij deze willen wij nieuwe zwangere vrouwen attent maken op ons onderzoek.

Sommige aandoeningen bij jonge kinderen (zoals allergische aandoeningen, voedselovergevoeligheid, of problemen in gedrag en groei) komen tegenwoordig vaker voor

dan vroeger. Het ontstaan van deze aandoeningen kan niet geheel worden verklaard uit het erfelijk overdragen van vader of moeder op het kindje. Ook de leefwijze (bijvoorbeeld voeding) kan een rol spelen. Maar hoe dit precies zit, weten we nog niet. Daarom zoeken we in dit onderzoek naar factoren die een rol spelen in het ontstaan van deze aandoeningen en naar factoren die mogelijk een beschermend effect hebben. Als we hier meer over weten, kan dat helpen om deze aandoeningen bij kinderen te voorkómen.

Voor dit onderzoek zijn wij op zoek naar zwangere vrouwen die belangstelling hebben voor deelname aan dit onderzoek. Het onderzoek betreft de periode van de zwangerschap en de eerste twee levensjaren van het kind.

Waarom is dit onderzoek voor u interessant? Als lezer van Dynamisch Perspectief kiest u waarschijnlijk bewust voor biologisch(-dynamische) voeding. Ook de voeding is een factor die een belangrijke rol speelt in de zwangerschap en de groei en ontwikkeling van het jonge kind. Wij willen graag weten welke invloed biologisch(-dynamische) voeding heeft op de gezondheid en ontwikkeling van het jonge kind. Bij minder dan 30 weken zwangerschap kan een zwangere vrouw deelnemen aan ons onderzoek. Het gaat daarbij met name om het invullen van vragenlijsten. U hoeft voor dit onderzoek dus niet naar Maastricht te komen. Bent u een zwangere vrouw of kent u een zwangere vrouw? Neem dan con-

tact met ons op het telefoonnummer: 043-3882388, Universiteit Maastricht, Faculteit der Geneeskunde, mw. Ischa Kummeling.

De Koe van Troje

Marian Blom (medewerker communicatie
De Kleine Aarde)

Naast het bekende Paard van Troje is er nu ook een Koe van Troje. De Koe van Troje is een reusachtige houten koe van drie meter hoog en vier meter lang en een schepping van de beeldend kunstenaars Rob Verwer en Meg Mercx uit het Gelderse Leuth. De Koe van Troje werd op maandag 29 april per speciaal transport naar Boxtel vervoerd. Op het terrein van De Kleine Aarde (Centrum voor Duurzame Leefstijl te Boxtel) tilde een hijskraan de koe over een 20 meter hoge bomennrij heen de wei in. Tijdens de officiële opening op 1 mei werd de Koe van Troje met behulp van dikke touwen op zijn plaats ge-

trokken. De koe maakt deel uit van de nieuwe themaroute Groen Tuinplezier die langs de verschillende ecologische thematuinen op het terrein voert, zoals de eetbare siertuin, de kruidentuin en de natuurlijke tuin.

In de Koe van Troje is een permanente expositie ingericht over de verborgen gevaren van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen in de tuin. De bezoeker kan via een trapje, aan de achterkant in de Koe van Troje klimmen. Binnenin is een kleurige expositiewand gemaakt met kijkkastjes die de bezoeker uitnodigen letterlijk een kijkje achter de schermen te nemen.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Inge Hindriks, tuinvoorlichter of Marian Blom, medewerker communicatie, tel. 0411-684921.

Stichting AVALON organiseert symposium

Stichting Avalon werkt aan nieuwe vormen van grondgebruik en

De Koe van Troje op De Kleine Aarde Boxtel

grondbezit, die op lange termijn een goede zorg voor de aarde en haar samenleving garanderen. In 1991 heeft de stichting Avalon in Oostkapelle 14 ha van de landbouwgrond gekocht van de voormalige boerderij Loverendale. Het biologisch-dynamische fruitteeltbedrijf Boomgaard Ter Linde pacht deze grond, in 1995 uitgebreid tot 17 ha. Burgers kunnen belangeloos grondcertificaten kopen of schenken aan Avalon, waarmee de aankopen worden afgelost. Als landbouwgrond op deze manier wordt 'vrijgemaakt' van de marktwaarde, dan wordt weer bepalend wat de boer van deze grond kan oogsten. Het landbouwbedrijf krijgt weer ruimte voor ontwikkeling en boeren kunnen kwaliteit leveren. Consumenten verbinden zich met de landbouw en geven boeren de ruimte. Avalon bevordert ruimte voor meer bedrijven en zoekt meer burgers om te helpen. De stichting organiseert op 7 juni 's middags een symposium (zie Agenda).

Programma

- 13.00 Ontvangst met koffie en thee
- 13.30 Opening en welkom
- 13.35 Kansen voor duurzame landbouw in Zeeland door gedeputeerde mr. drs. A. Poppelaars.
- 14.15 Benaderingen van landbouw en voedsel door dr. H. Verhoog, Louis Bolk Instituut.
- 14.45 Omgang met grond en beleving als fruittelers door Piet Korstanje.

- 15.15 Kansen in de landbouw en grondprijzen door dhr. B.J. Krouwel, directeur directoraat Duurzaamheid en Maatschappelijke Innovatie, Rabobank.
- 16.20 Forumdiscussie tussen publiek en sprekers,
- 16.45 Afsluiting

Podium Fenomenologie , 17 juni 2002

13.15 – 17.15 uur in Voormalig Hotel De Wereld, Wageningen; gratis entree

Fenomenologie staat voor het waarnemen van de verschijnselen om ons heen. Het 'voor waar nemen' is en blijft een hele kunst. Vele onderzoekers en praktijkmensen zien in fenomenologie een oefening om open, onbevangen en in verwondering waar te nemen.

Land & Co heeft met enkele medewerkers van Wageningen Universiteit het initiatief genomen voor een podium fenomenologie. Doel is om elkaar 'scherp' te houden in fenomenologie. Het gaat om de fenomenologie van de natuurlijke omgeving: de groene ruimte, de bio-wetenschappen.

Teken in voor spreektijd. De opzet van het PODIUM FENOMENOLOGIE is dat iedereen welkom is om een inleiding te houden. Iedereen kan intekenen voor spreektijd. Die inleiding gaat over een reflectie op het fenomenologisch karakter van zijn of haar werk: ervaren-

gen uit onderzoek, stage, scriptie of advieswerk. Student of universitair docent, iedereen is welkom als spreker. Zo nodig in parallelle sessies. Je kunt ook alleen komen luisteren en mee discussiëren. De discussies worden begeleid met een 'waarnemende' discussietechniek.

Bijdragen aan dit Open Podium zijn reeds toegezegd door: Willem Beekman (natuur en educatie), Jan-Diek van Mansvelt, Derk Jan Stobbelaar (landschap), Roos van Doorn (natuur- en milieueducatie).

Opgave
Opgave graag per e-mail. Deelnemers ontvangen vlak voor 17 juni een overzicht van het programma per e-mail. Sprekers graag vroegtijdig aanmelden voor eventuele afstemming. Opgave en contactpersoon: Helmer Wieringa, hwieringa@landco.nl Land & Co, postbus 179, 6700 AD Wageningen www.landco.nl; 0653 44 77 70 fax 0317 - 350 130 Organisatie: Ruurdje Boersma, Maria van Boxtel, Taco IJzerman, Helmer Wieringa

Nieuwe uitgaven

Kruid & onkruid

Reggy Waleson, tuinder op Warmonderhof over 'Kruid & onkruid'

“Wanneer je ruim twintig jaar op je knieën ligt, tussen sla en worteltjes. En met schoffel en hark in de rondte zwabbert, omdat

groenten telen je beroep is, blijkt het boekje Kruid en onkruid toch nog een erg leuke aanwinst. Nu weet je tenminste wat je allemaal aanricht, met je drang naar een 'schone tuin'. Na een verhuizing van een 'zand' naar een 'kleibedrijf', gaat er trouwens een wereld voor je open. Wat een verschijningsvorm de planten op diverse locaties kunnen aan nemen. Op het zand nauwelijks een probleem, hier op de klei een nachtmerrie, of andersom. Helaas wordt de berenklaauw alleen in het gedicht voor in het boekje genoemd. Bij ons op het moment toch eigenlijk een probleem geval. Waar ik me met dit boekje vooral op verheug is, dat ik nu tijdens het wieden met Warmonderhof studenten, hun vragen kan beantwoorden met, "zoek dat nu maar even op". Om vervolgens met een groots gebaar dit boekje uit mijn zak te toveren." *Kruid en onkruid, Roodbont Uitgeverij, Zutphen ISBN 90-75280-38-6, NUGI 411/835 120 pag. 22x10,5 cm full colour € 11,50*

Van borst tot boterham
Diëtist en kindervoedingsdeskundige Stefan Kleintjes beschrijft in dit boek de voeding van de moeder in de zwangerschap en zoogperiode. Vervolgens gaat hij zeer uitgebreid in op het onderwerp borstvoeding, en alle zaken die van belang zijn om de borstvoeding tot een succes te maken.

Daarna beschrijft hij, stap voor stap, de juiste voeding voor de kleintjes van 0-4 jaar, met behulp van voedingsschema's, eiwitcombinaties, basisrecepten en dagmenu's per seizoen. De onderwerpen inenten, allergieën, tafelmanieren, vitamines, biologische teelt en onderhoud van het kindergebit passeren de revue. Van borst tot boterham is niet alleen een uitstekende handleiding voor de jonge moeder, maar ook voor vaders, kinderdagverblifleidsters, oppas-oma's en opa's, verpleegkundigen, kraamverzorgenden en verloskundigen.

Stefan Kleintjes is diëtist en specialist in volwaardige, gezonde en vegetarische zuigelingen- en kindervoeding. Hij is schrijver van diverse boeken over vegetarische kindervoeding. In Amsterdam was hij ruim 8 jaar verbonden aan de Alternatieve Konsumenten Bond, als voorzitter en bureaucoördinator. Vervolgens verbleef hij vier jaar in Zimbabwe. Daar werkte hij als voedingsdeskundige en provinciaal coördinator van voedsel noodhulpprogramma's, met name voor kinderen onder de vijf jaar. Van borst tot boterham ISBN 903811602 Prijs: € 19,95 Uitvoering: 208 pag. geb. geïll.

Kippen houden zonder verenpikken

Met het handboek 'Kippen houden zonder verenpikken' sluiten

Louis Bolk Instituut en Platform Biologica het driejarige project 'Welzijn van gesnauwde kippen' af. Aangezien snavelkappen in de toekomst ook in de gangbare houderij verboden zal worden is de inhoud niet alleen voor de biologische, maar voor de gehele pluimveesector interessant.

Het rijkelijk met foto's geïllustreerde boekwerk beschrijft hoe het houden van ongekapte hennen succesvol kan zijn. Aan de hand van ervaringen van biologische pluimveehouders en wetenschappelijk onderzoek toont het boek aan hoe men verenpikken kan voorkomen. Achtergronden van kippengedrag worden uitgelegd en er

worden richtlijnen en praktische tips voor de boerenpraktijk gegeven. Het handboek schenkt aandacht aan bijvoorbeeld de omstandigheden tijdens de opfok, de inrichting van de stal en de uitloop. Verenpikken kan niet voorkomen worden met slechts een paar trucs. Het vergt aanpassingen in de huisvesting en verzorging vanaf het moment dat de kuikens uit het ei komen. Voor de vakman- of vrouw vormt het verbod op snavelkappen echter geen probleem, maar een uitdaging.

Verenpikken is een vorm van afwijkend gedrag bij legkippen en

komt in alle houderijsystemen voor. Het ontstaat als de dieren door fouten in de opfok, huisvesting of management onder stress komen te staan en leidt op haar beurt tot nog meer stress. Ook kannibalisme is ongewenst gedrag dat slecht is voor het welzijn van de dieren.

Doorgaans wordt de schade door verenpikken en kannibalisme beperkt door een deel van de snavel te verwijderen: snavelkappen. Overigens kan ook in groepen gekapte hennen de schade nog enorm zijn. Snavelkappen is verboden volgens de EU-regelgeving voor biologische dierlijke productie. Biologische kippen moeten zodanig gehouden worden, dat ze hun natuurlijk gedrag kunnen uiten en er geen reden is voor stress waardoor verenpikken niet ontstaat. Het verenpikken vormt desondanks één van de grootste welzijnsproblemen in de biologische leghennensector.

Een Nederlands verbod op het snavelkappen van alle loslopende kippen in nieuwe stallen is ingesteld tot 1 september 2006 en voor bestaande stallen tot 2011. De legbatterij en waarschijnlijk ook de verrijkte kooi worden ook verboden. In de toekomst zullen alle leghennen in Nederland ongekapt en loslopend in grote groepen gehouden moeten worden. Dit maakt de inhoud van het

boek niet alleen relevant voor de biologische sector, maar voor de gehele pluimveehouderij.

Kippen houden zonder verenpikken
Monique Bestman
10 Euro (exclusief verzendkosten), te bestellen bij het Louis Bolk Instituut 0343-523860
De nieuwe Groene Handelsgids 2002/2003
Praktische gids met biologische handelsadressen is uit

Het aantal bedrijven dat biologische producten verwerkt of verhandelt neemt sterk toe. De nieuwe Groene Handelsgids 2002/2003 bevat 900 bedrijven, tweederde meer dan vorig jaar. Platform Biologica, de beleids- en promotieorganisatie voor biologische landbouw en voeding heeft de gids samengesteld i.s.m. uitgeverij de Meern BV. Met de uitgave van dit handzame en gebruiksvriendelijke gidsje willen zij de uitwisseling van contacten in de biologische sector vergemakkelijken. De 900 vermelde bedrijven zijn opgenomen in 25 rubrieken, zoals aardappelen, zuivelproducten, snacks en bakkersproducten. Nieuw zijn twee tabellen met groothandels, die gespecialiseerd zijn in het aanleveren aan natuurvoedingswinkels en aan horecabedrijven. Ook voor Engelstalige lezers is de gids bruikbaar. Op de website www.platformbiologica.nl vindt u ook veel informatie, onder meer de EKO-Monitor met cijfers en marktontwikkelingen in de biologische sector.

MEMO

Adoptieadressen voor haantjes gezocht
Werkgroep Park en Fauna Zoekt voor de 300 haantjes uit het Amstelpark in Amsterdam die de stadsdeelraad wilde ruïnen, met spoed goede nieuwe tehuisen. Als niemand ze redt eindigen de meeste misschien toch nog bij de poelster. De haantjes hebben voldoende ruimte nodig en er moeten geen buren zijn die gaan klagen over hun gekraai. Je kunt best veel hanen bij elkaar houden zonder gevedkten, zolang ze maar genoeg ruimte hebben en er geen kip bij is. Ben jij of ken jij zo'n dierenliefhebber, bel dan voor de adoptie van haantjes met tel: 020-6624732 of 020-4705358.

Hulp gevraagd op bio-bedrijfsje in Toscana, met kruidenoogst, paarden verzorgen en moestuinwerk. Thomas en Esther, "Marroncello", 52030 Palazzo del Pero (Arezzo), Italië, tel 0039 0575 369302

Gezocht: staplaats voor onze houten woonwagens, liefst vanaf juli, natuurlijk tegen betaling, Stijn: 06-25033666 of wely@vision.nl

Te koop: professionele automatisch werkende preparatenton, inhoud 400 liter. Jan Graens, tel. 0512 371561 of 06 22927130.

De rubriek Memo staat open voor leden van de BD-Vereniging, die een berichtje (van maximaal 35 woorden) kunnen sturen naar de redactie van Dynamisch Perspectief, Postbus 236, 3970 AE Driebergen. Memo's zijn nooit anoniem en hebben geen commercieel karakter.

*De Groene Handelsgids
2002/2003, Euro 7 (Euro 5
voor leden van VBP, VWNR en
Vakgroep Biologische Land-
bouw), te bestellen bij het se-
cretariaat van Platform Biologi-
ca, info@platformbiologica.nl of
030-2339970.*

Brand! Help!

Uw BD-Vereniging heeft vele schatten in huis, dat wist u natuurlijk al wel.

Niet zozeer om te stelen; die zaken zal een dief hier nauwelijks vinden. Wel talloze zeer waardevolle archiefdocumenten die bij de eerste de beste brand verloren kunnen gaan.

Daarom zijn we op zoek naar een geschikte brandkast.

Liefst als schenking, desnoods tegen enige betaling.

Wie helpt ons uit de brand!

Reacties graag naar het bureau:

**tel 0343 531740,
fax 0343 516943,
e-mail: info@demeter-bd.nl**

Werken op de boerderij

Land- en tuinbouwbedrijven die een stagiaire, een vrijwilliger of een betaalde medewerker zoeken, kunnen zich aanmelden voor de vacaturelijst van Platform Biologica. Momenteel staan hierop ongeveer 50 Nederlandse en 30 buitenlandse bedrijven. De lijst wordt ongeveer 500 keer per jaar opgevraagd door werkzoekenden. Zoekt u een werker of zoekt u werk op de boerderij, neem dan

contact op met het secretariaat, bij voorkeur per e-mail: info@platformbiologica.nl of telefonisch: 030-2339970.

Van de redactie

Een dubbeldik zomernummer deze keer voor de maanden juni, juli en augustus.

Het is ons gebleken dat de bezorging soms problemen oplevert. Dynamisch Perspectief schijnt tijdens de bezorging soms uit z'n wikkel te vallen. We zijn in overleg met de drukker aan het bekijken hoe dit probleem is op te lossen. Mocht u alleen een lege wikkel ontvangen, neemt u dan contact op met het bureau (Lydia Schmidt, tel. 0343-531740).

I N G E K O M E N B R I E V E N

Ingekomen brieven over ledenvergadering en voorjaarsconferentie 6 april 2002

"Al jaren lid maar nog nooit naar een vergadering of conferentie geweest met als reden: te druk, dus geen tijd of wel tijd maar te moe en meer van deze voor de hand liggende excuses om thuis te kunnen blijven.

Zaterdag 6 april besloot ik om 's middags wel aanwezig te zijn op de voorjaarsconferentie. Wat een verrassing, ik heb het beleefd als een feest! Ik trof een heel gemêleerd gezelschap aan: van jong tot oud, vrouwen en mannen, geïnteresseerde toehoorders die vanuit hun betrokkenheid met wat er geboden werd veel vragen stelden. Een levendig gebeuren.

Wat de drie sprekers Hans Andeweg, Jan Storms en Jan Diek van Mansvelt te bieden hadden was dan ook uiterst interessant. Heel verschillende onderwerpen op zo'n manier gebracht dat het, voor mij als 'buitenstaander', helder en duidelijk was, enthousiasme opriep, nieuwe inzichten gaf. Kortom, het was smullen! Mijn complimenten voor deze conferentie. Een volgende keer weer gaan? Ja, natuurlijk!"

Trudi Venema, Nijmegen

"Het was de eerste keer dat ik in de gelegenheid was een ledenvergadering van de BD-Vereniging voor leden bij te wonen en ik ben al heel lang lid! Het binnenkomen in de nieuwe zaal van het Louis Bolk Instituut leek vertrouwd, al kende ik praktisch niemand. Een ongedwongen stemming, gezellig en een goed verzorgde lunch. Goede lezingen, waarbij die van de heer Jan Storms voor mij het hoogtepunt vormde. Het was goed het interview in Dynamisch Perspectief te hebben gelezen, essentieel, zeker voor niet-bio-chemici. De opbouw van het verhaal, de lijn en de conclusie waren helder en tegen het einde voelde ik een respectvolle, stille aandacht, die recht deed aan wat de spreker uitdroeg. Hartelijk dank aan de organisatoren en de sprekers."

*Jacqueline Röell-Sanders,
Den Haag*

5-9 juni

Seeds of Wholeness

Conference inspiring science for a globally interdependent world
Plaats: Leewenhorst, Noordwijkerhout
Info en aanmelden:
ulatowska@milieubewustzijn.nl

7 juni

Informatiedag over de voltijs- en deeltijdopleiding op Warmonderhof

O.a. rondleiding over het 85 ha grote BD-land- en tuinbouwbedrijf, bezichtiging van de nieuwe leerlingenhuisvesting.
Inf. en aanmelden:
M.Koetsier@groenhorst.nl

7 juni van 13 tot 17 uur

Kijk op grond, kijk op voeding!

Symposium over Grondgebruik, biologische landbouw en de consument ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van Stichting Avalon.

Plaats: Zeeuwse Bibliotheek, Kousteensedijk, Middelburg
Kosten: € 5,-

Aanmelden: Schriftelijk tot 5 juni bij St. Avalon, postapart 60000, 4330 LP Middelburg

8 juni

Safari op de biologische boerderij

Voor jongeren vanaf 12 jaar een speciale natuur-op-de-boerderij-excursie i.s.m. met de NJN.
Info en aanmelden: tel. 035-6559848

15 juni

Grote ecologische tuinmarkt op het Volkstuincomplex de Rekere,

tevens manifestatie van beeldend kunstenaars.
Plaats: Alkmaar, Helderseweg ter hoogte van de Koedijkervlotbrug en het golfterrein.
Openingstijden: 9 - 16 uur
Er is live muziek en biologische catering.

15 en 16 juni

Open weekend bij de Zonnetuin

Centrum voor biologisch-dynamisch tuinieren op volkstuincomplex de Rekere.
Openstelling van de ronde moestuin, een integratie van groenten, kruiden en wilde bloemen. De boomgaard en de combinatieteelt en de natuurlijke siertuin met veel inheemse soorten. Centraal in dit geheel ligt de, door levende wilgentenenhagen omzoomde, compostplaats van waaruit alles wordt gevoed.
Plaats: Alkmaar, Helderseweg ter hoogte van de Koedijkervlotbrug en het golfterrein.
Tijd: 9 - 16 uur

17 juni

Podium Fenomenologie <<

Plaats: Voormalig hotel De Wereld, Wageningen
Tijd: 13.15 - 17.15 uur
Inf. en aanmelden: zie elders in dit nummer

22 en 23 juni

LANDELIJKE OPEN DAGEN BIJ DE BIOLOGISCHE BOER

Inf. deelnemende bedrijven:
www.platformbiologica.nl/evenementen
Aanvragen programmaboekje (vanaf juni): tel. 030-2339970 of info@platformbiologica.nl

26 t/m/30 juni

Ondersteboven en Binnenste-buiten

4 cursusdagen 'Wat de natuur ons te vertellen heeft'
Plaats: Humpolec/Bohemen (car-pool wordt geregeld)
Cursusleiders: Willem Beekman en Jan Diek van Mansvelt
Kosten: € 550,- (all-in)
Info: Ilona Botterweg, 020-6712934, fax 020-6643015, e-mail: i.botterweg@chello.nl

28 juni

De eetbare siertuin

'Fruit en groente met sierwaarde, siergewassen, waarvan je ook kunt eten', m.m.v. De Kleine Aarde
Plaats: Terra Futura, Floriade
Tijd: om 10.30, 12.00, 13.30 en 15.00 uur start er steeds een nieuwe ronde

26 juli

Planten vertellen hun verhaal

Waar komt de naam vandaan, volksgebruik, m.m.v. Gerard Mostert
Zie ook bij 28 juni

25 augustus

Reinie BD-Tuinbouwvereniging Salland

Plaats: Maatgravenweg 20, Zwolle
Inf. en aanmelden: Henk Obbink, tel.: 038-4237655, Willem ter Meulen, tel.: 038-4658986

30 augustus

Van struik tot mond

Teelt, oogst en afzet van klein-fruit, m.m.v. Odin en fruittelers
Zie ook bij 28 juni

18-21 september

Intrinsic Value and Integrity of Animals and Plants

Internationale workshop International Forum for Genetic Engineering.
Plaats: Edinburgh
Info:
www.anth.org/ifgene/2002.htm
of h.verhoog@louisbolk.nl

27 september

Van boom tot mond

Teelt, oogst en afzet van appels; m.m.v. Odin en fruittelers
Zie ook bij 28 juni

<< Zie elders in dit nummer

VOOR HET BOEREN- EN TUINDERSBEDRIJF
- AANPASSINGEN AAN BESTAANDE
MACHINES OF APPARATEN.
- ONTWIKKELEN EN BOUWEN VAN
NIEUWE CONSTRUCTIES

Meer dan 30 jaar ervaring met ontwerpen en bouwen.
Onderhandelingen en advies altijd vrijblijvend
en gratis.

*C. Jorritsma warme voorstander van biologisch - dy-
namische landbouw en voeding.*

J. Weijandweg 23
1862 XK Bergen
Werkplaats: Langedijk
Tel.+fax 072 - 581 80 72

Internet: www.avengineering.nl
Email: kees.jorritsma@wannadoo.nl

Voor wie een 'ANDERE VAKANTIE' wil,

- in de Franse Voegezen
- in het hart van West Europa
- in een prachtig, stil natuurgebied

is daar **ECOLONIE**

Op onze terreinen in en naast de vallei van de rivier de Ourche, bieden wij:

- een gastenverblijf en natuurcamping
- zwemplas en spelmogelijkheden
- kunstateliers met diverse workshops
- een natuur educatiefcentrum
- vegetarische keuken met biol. geteelde groenten uit eigen tuin.

Maar Ecolonie wil meer zijn dan de optelsom van deze niet onbelangrijke uiterlijkheden.

Voor informatie (gratis folder) belt u in Nederland:
0515 - 433384

ECOLONIE - 1 Thietry - 88260 Hennezel-Fr.
tel.:0033 3290 70027 / email: ecolonie@aol.com

De BD-Vereniging ontving onlangs een schenking van € 500,- in de vorm van een periodieke gift gedurende 5 jaar van een lid woonachtig in Zeist. Het bestuur is betrokkene hier zeer erkentelijk voor. Dit bedrag zal in eerste instantie worden besteed aan het project Herziening van de Demeter Licentie Voorwaarden, aan het project Bedrijfscoaching en aan de Werkgroep Preparatengebruik.

Schenken en legaten

In deze rubriek worden schenkingen en legaten boven de € 50 aan de BD-Vereniging vermeld, waarbij aangegeven wordt waartoe deze gelden worden gebruikt. Schenkers van een bedrag boven de € 100,- ontvangen tevens een schriftelijke dankzegging.

TE KOOP

Wegens 65+

Het (met 30 jaar) oudste Biologisch - Dynamische Fruitbedrijf in Nederland, gelegen in de kop van Noord Holland, groot ± 7,5 ha. Behalve fruit-en groente-productie ook een complex oude (druiven-) kassen; eventueel met subsidie te slopen en te vervangen door nieuwbouw.

- Bedrijfsgebouwen, zoals kisten- en machineloods, sorteerruimte en 4 koelcellen
- Inventaris
- Bloeiende bedrijfswinkel
- Eerste aanzet van schurftresistente rassen
- Zeer hoge natuurwaarde volgens rapport D.L.V.
- Geen wachttijd bij SKAL (SKAL no. 6183)
- Vaste leverancier van Odin

Tevens ideaal geschikt als biologisch, educatief of therapeutisch centrum.

Welke persoon of groep personen wil ons bedrijf, na 30 jaar, een blijvende Biologisch- Dynamische bestemming geven?

Piet en Tinie Saal
Oosteinderweg 57
1687 AB Wognum NH (0229571284)
Verkoop via Makelaardij Elzinga (050-5416234)

Zuiver Zuivel

Alleen de beste kwaliteit!

Zuiver Zuivel producten voldoen aan de hoogste kwaliteitsnormen. De producten komen in smaaktesten als beste naar voren. Onder andere de Yomio en karnemelk worden zeer hoog gewaardeerd. Veel mensen kopen deze producten alleen al om de milde smaak.

Nieuw in het assortiment is de Zuiver Zuivel magere Yomio in PC fles. Bereid met magere melk, dus vrijwel zonder vet. Uiteraard heerlijk mild van smaak door de speciale Yomio cultures, met rechtsdraaiend melkzuur.

Zuiver Zuivel, de beste keuze!

demeter

Verkrijgbaar in de natuurvoedingspecialzaak

Zuiver Zuivel • Antwoordnummer 701 • 1900 VD Limmen • www.zuiverzuivel.nl

